

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 13, YU ISSN 0040-3598

9-10

IZ VSEBINE

Čliri Zlobec: Dileme slovenske kulture?

Bogdan Osolnik: O temeljih sistema javnega obveščanja v SFRJ
(kritične pripombe k osnutku zveznega zakona)

Pogovor z avtorjem: O svojem delu in razvoju politične znanosti
doma in v svetu pripoveduje dr. Adolf Bibič

Aktualni intervju: O kriznih pojavih v naši družbi in poteh za njihovo
preseganje pišejo: dr. France Černe, dr. Bogdan Kavčič, dr. Peter
Klinar, Boštjan Markič, dr. Viljem Merhar, mag. Slavko Podmenik,
dr. Miha Ribarič in dr. Veljko Rus

Branko Cataran: Modeli in perspektive socializma

Obletnice: Drobci iz misli Antonia Gramscija

Ernest Petrič: Mirno reševanje sporov med neuvrščeni državami

TEORIJA IN PRAKSA

9-10

revija za družbena vprašanja, let. XIX, št. 9-10, str. 1057-1232,
Ljubljana, september-oktober 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Sruk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Klirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne
organizacije 500 din, za tujino 1000 din, cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne
številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (klijuč)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:		
CIRIL ZLOBEC: Dileme slovenske kulture?	1059	
ČLANKI, RAZPRAVE:		
BOGDAN OSOLNIK: O temeljih sistema javnega obveščanja v SFRJ (kritične pripombe k osnutku zveznega zakona)	1066	
BOGDAN KAVČIČ: Sindikati in uresničevanje odgovornosti v družbi	1081	
POGOVOR Z AVTORJEM:		
Politična znanost – svetovni proces	1092	
AKTUALNI INTERVJU:		
Krizni pojavi v naši družbi in pota njihovega preseganja	1102	
FRANCE ČERNE: Kriza naše družbe – da ali ne?	1103	
BOGDAN KAVČIČ: Izrazi krize v svetu in pri nas	1107	
PETER KLINAR: Krizni pojavi (o nekaterih temeljnih teoretičnih in praktičnih vprašanjih)	1111	
BOŠTJAN MARKIČ: Proti družbeno apokaliptičnemu dojemanju kriznih pojavov	1116	
VILJEM MERHAR: Kriza dvojenga fetiša države v razreševanju družbenih reprodukcijskih problemov	1119	
SLAVKO PODMENIK: V krizi so zasebniški interesi in hierarhični odnosi – ne pa samoupravni	1124	
MIHA RIBARIČ: Krizni pojavi – izraz neskladja med sistemom in njegovim uresničevanjem	1130	
VELJKO RUS: Intelektualizacija in profesionalizacija delavstva	1133	
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:		
IVAN HVALA: Zapis h kriterijem objavljajanja prispevkov	1139	
FRANCI DOLENC: Kritika malomeščanskega obnašanja v procesu samoupravnega odločanja	1142	
MLADINA, IZOBRAŽEVANJE, KULTURA:		
SONJA LOKAR: Za socialistično razredno opredelitev ZSMS (ob dokumentih za XI. kongres ZSMS)	1148	
PRIMOŽ JUŽNIČ, JANEZ KOLENC: Kadrovska politika na univerzi in položaj mladih delavcev	1154	
UROŠ MAHKOVEC: Še bolj se bo treba angažirati	1163	
IZ KULTURNE ZGODOVINE:		
BRANKO ZIHERL: Ditirambične vaje Marku Ristiću (ali preskušanje novih tonaliteta političnih odsekov srbskega nadrealizma)	1166	
MARKSIZEM V SVETU:		
Drobci iz misli Antonia Gramscija	1176	
Partija proletariata	1177	
»Volja množic«	1178	
»Vodja«	1179	
Še o organizacijskih sposobnostih delavskega razreda	1181	
Nekatere teme južnega vprašanja	1183	
Razvoj revolucije	1185	
Razčlemba situacij – odnosi sil	1187	
Filozofija in zgodovina	1190	
Teorija in praksa	1190	
Struktura in superstruktura	1191	
Pojem »ideologije«	1192	
Filozofija prakse in moderna kultura	1193	
Sestavni deli filozofije prakse	1194	
Oblikovanje intelektualcev	1195	
SODOBNI SOCIALIZEM:		
BRANKO CARATAN: Modeli in perspektive socializma	1198	
MEDNARODNI ODNOSI:		
ERNEST PETRIČ: Mirno reševanje sporov med nevrščenimi državami	1205	
PRIKAZI, RECENZIJ:		
BRANKO CARATAN: Teorije revolucije in socializem (Boštjan Markič)	1216	
Sociološki preseki slovenske družbe (Janez Kolenc)	1218	
Koroška – plebiscit 1920 (Bojko Bučar)	1220	
POLONCA KONČAR: Mednarodno delovno pravo (Andreja Kavar Vidmar)	1222	
Listamo po tujih revijah	1224	
Med novimi knjigami	1226	
Iz domačih revij	1229	
Avtorski sinopsisi	1231	
TEORIJA IN PRAKSA		
revija za družbena vprašanja		
let. XIX, št. 9–10, str./1057–1232		
Ljubljana, september–oktober 1982		

CONTENTS

EDITORIAL:

- CIRIL ZLOBEC: Dilemmas of Slovene Culture? 1059

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- BOGDAN OSOLNIK: On the Foundations of the Public Information System in Yugoslavia (Critical Notes to the Federal Bill Draft) 1066
BOGDAN KAVČIČ: Trade Unions and Realization of Responsibility in OUR Society 1081

DIALOGUE WITH THE AUTHOR:

- Political Science – World Process 1092

THE INTERVIEW:

- Manifestations of Crisis in Our Society and Ways of Their Transcending 1102
FRANCE ČERNE: A Crisis of Our Society – yes or not? 1103
BOGDAN KAVČIČ: Manifestations of Crisis in the World and in Our Country 1107
PETER KLINAR: Manifestations of Crisis (On Some Basic Theoretical and Practical Problems) 1111
BOŠTJAN MARKIČ: Against Society's Apocalyptic Perception of Crisis Phenomena 1116
VILJEM MERHAR: The Crisis of a Twofold Fetish of the State in the Solving of the Social Reproduction Problems 1119
SLAVKO PODMENIK: The Crisis of Private Interest and Hierarchic Relations though, not of Selfmanagement 1124
MIHA RIBARIČ: Manifestations of Crisis – an Expression of the Inconsistency Between the System and Its Implementation 1130
VELJKO RUS: Intellectualization and Professionalization of Workers 1133

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- IVAN HVALA: Notes on the Criteria Concerning the Publishing of Contributions 1139
FRANCI DOLENC: Criticism of the Bourgeois Behaviour in the Process of Selfmanagement Decision-making 1142

YOUTH, EDUCATION, CULTURE:

- SONJA LOKAR: For a Socialist Class Orientation of the Alliance Socialist Youth of Slovenia (Documents for the XIth Congress of ASYS) 1142
PRIMOŽ JUŽNIČ, JANEZ KOLENC: University Cadre Policy and the Status of Young Workers 1154
UROŠ MAHKOVEC: Fuller Engagement Will be Necessary 1163

FROM HISTORY OF CULTURE:

- BRANKO ZIHERL: Dithyrambic Etudes to Marko Ristič 1166

MARXISM IN THE WORLD:

- Fragments from Antonio Gramsci's Thoughts 1181

PRESENT-DAY SOCIALISM:

- BRANKO CARATAN: Models and Perspectives of Socialism 1198

INTERNATIONAL RELATIONS:

- ERNEST PETRIČ: Peaceful Solving of Conflicts among Non-aligned Countries 1205

REVIEWS, NOTES:

- BRANKO CARATAN: Theories of Revolution and Socialism (Boštjan Markič) 1216
Sociological Cross-Sections of the Slovene Society (Janez Kolenc) 1218
KOROŠKA – Plebiscit 1920 (Bojko Bučar) 1220
POLONCA KONČAR: International Labour Law (Andreja Kavcar-Vidmar) 1222
From Foreign Reviews 1224
Survey of New Books 1226
From Domestic Reviews 1229
Authors' Synopses 1231

ПОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ЦИРИЛ ЗЛОБЕЦ: Дилеммы словенской культуры? 1059

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- БОГДАН ОСОЛНИК: О основах системы общественного осведомления в СФРЮ (Критические заметки к союзному законопроекту) 1066
БОГДАН КАВЧИЧ: Профсоюзы и осуществление ответственности в обществе 1081

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- Политическая наука – мировой процесс 1092

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

- Кризисные явления в нашем обществе и пути их преодоления 1102
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Кризис нашего общества – да или нет? 1103
БОГДАН КАВЧИЧ: Выражения кризиса в мире и у нас 1107
ПЕТЕР КЛИНАР: Кризисные явления (о некоторых основных теоретических и практических вопросах) 1111
БОШТЯН МАРКИЧ: Против общественного апокалиптического воспринимания кризисных явлений 1116
ВИЛЕМ МЕРХАР: Кризис двойного фетиша государства в разрешении общественно воспроизводственных проблем 1119
СЛАВКО ПОДМЕНИК: В кризисе частные интересы и иерархические отношения а не самоуправленческие 1124
МИХА РИБАРИЧ: Кризисные явления выражение несовместимости между системой и ее осуществлением 1130
ВЕЛЬКО РУС: Интеллектуализация и профессионализация рабочих 1133

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ИВАН ХВАЛА: Запис к критериям опубликования статей 1139
ФРАНЦИ ДОЛЕНЦ: Критика мелкобуржуазного поведения в процессе принятия решений на основе самоуправления 1142

МОЛОДЕЖ, ОБРАЗОВАНИЕ, КУЛЬТУРА:

- СОНЯ ЛЮКАР: За социалистическое классовое определение Союза Социалистической Молодежи Словении (К документом XI Съезда ССМС) 1148
ПРИМОЖ ЮЖНИЧ, ЯНЕЗ КОЛЕНЦ: Политика кадров в университете и положение молодых рабочих 1154
УРОШ МАХКОВЕЦ: Еще усерднее придется приступить за дело 1163

ИЗ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ:

- БРАНКО ЗИХЕРЛ: Дифирамбные этюды Марко Ристичу 1166

МАРКСИЗМ В МИРЕ:

- Фрагменты из мысли Антонио Грамши 1176

СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИАЛИЗМ:

- БРАНКО КАРАТАН: Модели и перспективы социализма 1198

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Мирное разрешение конфликтов между неприсоединёнными странами 1205

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- БРАНКО КАРАТАН: Теории революции и социализм (Боштjan Маркич) 1216
Социологический поперечный разрез словенского общества (Янез Коленич) 1218
КОРОШКА – ПЛЕБИСЦИТ 1920 (Бойко Бучар) 1220
ПОЛОНЦА КОНЧАР: Международное трудовое право (Андрея Кавар Видмар) 1222

CIRIL ZLOBEC

Dileme slovenske kulture?

Govoriti o kulturi pomeni razpravljati o osrednjih zadevah naroda in družbe. Ali jih vsaj imeti v mislih. Seveda: dokler kulturo pojmuje kot plemenito ambicijo po nečem, česar morda ni mogoče povsem oprijemljivo opredeliti, a vseeno vemo, da je pomembno. Vrednost kulture in potreba po njej se nam še najbolj prepričljivo kažeta v času in razmerah, ko zaskrbljeni ugotavljamo pomanjkanje ali celo odsotnost kulture v našem intimnem in javnem življenju. In vse kaže – čemu bi si pred tem zatiskali oči? – da je prav ta naš čas takšen. Rekel bi, da se v takšni oceni ne razhajamo. Na jasnem si nismo predvsem v tem: ali gre za stanje, ki šele zdaj postaja kritično, kar naj bi pomenilo, da je v preteklosti bilo bolje, ali pa da preprosto naš čas zaradi samega načina življenja, osebnega in družbenega, terja več in resnejšo kulturo, kot jo imamo, ker da jo samo prenašamo iz roda v rod, iz tradicije v sedanjo stvarnost, ki pa je bistveno drugačna. Drugačna tudi v kulturi?

Najbrž bi se morali prav ob takšnih dilemah nekoliko bolj zavedati, da živimo v družbenem sistemu, ki je specifičen in zato tudi vzpostavlja specifične odnose tako znotraj same kulture kot v njenih družbenih razmerjih. To specifiko odnosov in razmerij najpogosteje omenjamo z označevalno zvezo »samoupravljanje – socializem«, ki nam zveni kot en sam pojem, čeprav gre večkrat za dvojne različnih intimnih in družbenih obnašanj. Socializem je revolucionarno družbena ali vsaj zavestno vodená družbeno razvojna kategorija, ki nekaj z nečim zamenjuje (tudi ljudi) in ima zato v sebi tudi elemente konfliktnih soočanj ne samo na ekonomskem področju, na področju neposrednega materialnega interesa, ampak tudi na ravni morale, okusa, duhovnosti, človeškega čutenja sploh; samoupravljanje pa, čeprav je otrok socializma in morda celo samo v socializmu resnično možno, si vendar prizadeva za spravljivo sintezo tega, čemur pravimo pluralizem interesov, je pa v vsakdanjosti življenja lahko tudi pomirjajoče sprejemanje obstoječega, danega, čeprav se ta danost v svojem globljem smislu lahko pojavlja tudi kot nasprotovanje, kot zanikanje, spodkopavanje drugega. Vem, da se spuščam v nekoliko zapletene vijuge razmišljanja, vendar nahajam zaskrbljujočo oporo za takšne misli domala v vsem našem življenju, saj bi v današnjem svetu težko našli

družbo, ki bi tako na široko in glasno kot naša ugotavljala, da stvari ne gredo po predvideni poti idealitete, ki jo, pravzaprav, ki ju, pot in idealiteto, vsi tako soglasno in pritrjujoče sprejemamo. Če govorim o idealiteti, ki se nam, kot vse idealitete, izmika, ne podcenjujem obrazca, ki smo si ga izbrali v svojem usmerjenem družbenem razvoju, nasprotno: vse sodobne družbe, med njimi tudi naša, ponujajo celo premalo idealitet, sprejemljivih seveda, vendar idealiteta je cilj, je smer, nerodno je le – v imenu česa neki! – ko z njo poskušamo prepleškati ne zmerom najbolj lepo vsakdanjost. Kaj nam v resnici pove, v čem nam v resnici pomaga tolikokrat izrečena (žal predvsem moralistična) ugotovitev, da je za vse težave, neuspehe, zastranitve, omahovanja, najrazličnejše nesposobnosti – tudi to! – krivo zmerom in izključno samo neupoštevanje samoupravnih norm? Srečni bi lahko bili, če bi bilo to res: dovolj bi bilo nekaj več družbene moralke in vsa stvar bi stekla nam in (neprizanesljivim) zanamcem dopadljivo. Binom socializem – samoupravljanje, ki smo ga s tolikšnim upanjem poenotili v en sam pojem, v samoupravni socializem, se je zaradi nekaterih globljih zakonitosti človeškega in družbenega razvoja, pri nas in v svetu, premaknil na drugo raven, ki je zavestno ne imenujem ne nova ne višja, saj vrednost časa navadno zanesljiveje ovrednotimo le za nazaj, na raven, ki pa je zagotovo na novi in morda tudi na višji stopnji konfliktna. Kar smo menili, in zmotno marsikdaj še menimo, da je že doseženo, se nam zdaj kaže le še kot idealiteta, pluralizem interesov, ki naj bi jih v našem samoupravnem socializmu nesebično, s smislom in občutkom za altruizem in solidarnost kar samó usklajevali, postaja vse bolj pluralizem nasprotij zaradi vse težje prilagodljivih interesov tako posameznikov kot pomembnih delov družbe.

In upošteva je to družbeno stvarnost lahko zapišemo: z vse večjo ostrino tako v našem gospodarstvu in politiki kot v kulturi se soočamo s stanji, ki jih preprosto ni več mogoče reševati s še tako dobrim dogovarjanjem in usklajevanjem. Kajpak: dogovarjanje in usklajevanje sta ne samo naša velika človeška možnost, temveč, zdi se, tudi nuja, nista pa čudežni formuli, ki ju je dovolj že samo izrekat, nasprotno: ta rotitvena razvada, to nenehno sklicevanje na načela, ki da jih ne izpolnujemo, nam najbolj od vsega pred našimi očmi prazni sólo vsebino samoupravljanja. Dovolj je, če se ozremo okrog ali tudi samo pogledamo vase: zakaj se ne bi ravnali po nečem, kar smo že sprejeli za svoje vodilo in bi nas, če bi se tega držali, obvarovalo vsega hudega, vseh težav in stisk? Biti za načela ni isto kot uresničitev tega, kar takšna načela ponujajo. Opredeljevanje za svobodo v letih 1941–1945 bi ostalo zgolj akademsko vprašanje, če ne bi vodilo skozi boj zanjo. Če torej danes ugotavljamo, da se nesamoupravno obnašamo, pomeni, da smo postali do samoupravljanja kot načina življenja, milo rečeno, brezbrizni.

Čemu takšno razmišljanje, ko naj bi tekla beseda o kulturi? Nesporno je namreč, da se predvsem v trenutkih stiske pokaže, kako so vse pomembne zadeve naroda in družbe med seboj povezane, druga od druge

odvisne. Hočem reči: o temeljni stiski kulture ni mogoče govoriti, če nam hkrati ni jasna temeljna stiska družbe kot celote. In življenjska stiska naše družbe ta trenutek je prav gotovo hromeči občutek (socialne) negotovosti, hkrati z njim pa tudi občutek nemoči, kako to stisko premagati, kako spet doseči (smo ga kdaj res že poznali?) prav tisto skladje med videnim in možnim, ki edino zagotavlja socialno in duhovno trdnost tako posameznika kot družbe.

Zadnje čase smo se na primer lahko prepričali, kako zelo se razhajamo v svojih pogledih na izobraževanje. Nisem med tistimi, ki se obnašajo, kot da gre za nepomembne stvari, za prestižno nasprotovanje drug drugemu. Stvari so globlje. Tudi pri tem gre najbrž za temeljno vprašanje, kaj smo in kaj lahko zmoremo sami s sabo. Ali nas je splošna družbena (razvojna?) stiska že tako pritislila ob zid, da je možna samo bolj ali manj uravnotežena reprodukcija proizvajalcev predmetne potrošnje, ali pa je v nas še toliko moči in volje, da si še naprej prizadevamo tudi za duhovno, čustveno intelektualno in za vedenjsko podobo človeka sploh? Podčrtujem besedo tudi, ker sem prepričan, da je alternativno reševanje tega velikega nacionalnega in družbenega vprašanja zgrešeno. Ne gre torej za eno ali drugo, temveč za hkraten razvoj nečesa, kar je ali bi vsaj moralo biti nerazdružljivo, torej nikakršen pragmatizem enoletnih ali petletnih planov (pa še te življenje sproti spreminja), lahko pa tudi: upošteva je te plane, vendar z odgovornim videnjem dolgoročnega družbenega in nacionalnega interesa, z etično odgovornostjo pred prihodnostjo, ki bo osmislila naše sedanje početje, ali pa ga obsodila.

Ta omemba razprav o našem izobraževalnem sistemu, ki so bile številne in žolčne, mnoge pa tudi resnično pametne, ne prinašajo pa, kot se zdi, nikakšnih rezultatov, ki bi jih mogli povezati s to razpravo, v marsičem ponazoruje tudi stanje in razpoloženje v kulturi. Glavna muka je najbrž prav v tem, ker vse bolj pravladuje občutek, da kultura ni – kljub teoretičnim razpravam, ki govorijo o nasprotnem – integralni del družbe. Zakaj bi sicer, če bi tako ne bilo, tako vztrajno, pogostoma tudi že žugajoče, govorili in pisali o težko prisluženem dinarju, ki da ga delovni čovek daje za kulturo? Takšno razmišljanje nujno vodi v polarizacijo: kultura je tako pojmovana kot dejavnost, ki jo materialno proizvodna sfera širokosrčno, iz neкакšne plemenitosti, vzdržuje. Vsaka plemenitost pa, kot vemo, ima svoje meje, lahko je ali pa tudi presahne, v skladu pač z neko svojo notranjo logiko. Bilo bi brezplodno prerekanje o tem, kaj je bilo prej, kokoš ali jajce, če bi v tem stanju razglabljali, kaj je enemu in drugemu vzrok, kaj drug drugemu posledica. Nikamor namreč ne vodi očitek, da je družba zato v taki stiski, ker da je pozabila na kulturo. Ne gre najbrž zato, da se česa spominjamo ali na kaj pozabljamo, temveč za mnogo zahtevnejši odnos, ko z nečim ali brez nečesa živimo, ne da bi se v enem ali v drugem primeru spraševali, kaj za nas in našo prihodnost takšno obnašanje pomeni. In prav tega duha soodvisnosti je v nas pre-

malo. Če pa ga je ne samo premalo, ampak že kar zmerom manj, bi bilo resnično treba udariti plat zvona.

Pravzaprav plat zvona že bijemo. Se tudi že zbiramo? Zakaj in v imenu česa? S kakšnim upanjem, zaradi kakšnega obupa? Vsem je skupno samo to, da z obstoječim nismo zadovoljni. Značilno za to nezadovoljstvo je to, da vzroke zanj iščemo zunaj sebe, ne pa tudi zmerom zunaj dela, ki nas določa. Tako tudi v kulturi. Že samo delo v kulturi nima, se nam zdi, prave družbene teže, zato se komajda še kaj trudimo, da bi jo še gledali v takšnem kontekstu. Šibka je postala tudi misel, da bi kultura lahko imela že s tem, kar je sama po sebi, kakršnokoli družbeno rezonanco. Zato je v kulturi že postalo nekako pravilo, da kot njen delavec moraš predvsem nekdo biti. Osebnost. Pojav, ki s posebnostjo svoje navzočnosti v javnosti nekako že sam po sebi »opozarja« nase; javni primer, ki je pred slehernim javnim nastopom uganka, v kakšni luči se bo pravzaprav pokazal: kot brezobzirna kritika, izziv, provokacija. In občutljivi del javnosti (širša družba?) se prav po taki poti pusti speljati v past. Kultura, umetnost, kakor tudi vse tisto, kar v tem okviru nastopa, priteguje pozornost javnosti vse bolj s tistimi plastmi, ki so zunaj prvobitnega učinkovanja kulture in umetnosti in sem jih omenil kot brezobzirno kritiko, izziv, provokacijo. Pri tem seveda mislim na tiste radikalne pozicije in ocene, pri katerih so radikalizem, izziv, provokacija tako rekoč vsega drugega osvobodjena oblika navzočnosti v družbi. Tako na primer v zadnjem času ponovno in prav nič nepričakovano beremo v ocenah povojne slovenske literature, da so nosilci in označevalci posameznih obdobj samo dela, pri katerih je politična javnost (včasih tudi samo katera od oseb ali oseb iz sveta politike) odkrila izziv, provokacijo in nanju neprijazno reagirala, pa čeprav samo s slabo zakritim zmrdovanjem. Pa tudi za filozofsko izključne označevalce teh obdobj naj bi veljale samo osebnosti, ki so v določenem trenutku zbujale kakršnekoli pomisleke in ugovore. Upravičene ali ne, to sploh ni pomembno.

Lahko je takšno prizadevanje za navzočnost kulture in umetnosti v naši družbi imenovati klanovstvo, kar pogostoma tudi je, izzivanje, kar zagotovo je, vendar če bi bilo samo to, bi bilo bolj kot kaj drugega smešno, nemočno in družbeno brezodmevno. V resnici je prav nasprotno: pojav je zelo resen, po svoje silovit, družbeno zelo odmeven (edini, ki je uspel vzpostaviti javni dialog med politiko in kulturo), je tipičen za našo samoupravno socialistično družbo, ki občutljiva nesoglasja obravnava nekako metaforično, če smem uporabiti ta izraz, kar že samo po sebi zmehča najhujše ostrine teh nasprotij, ker potem čas sam po sebi poravnava nekatere stvari, ki bi jih sami ne zmogli. Vsaj ne zadovoljivo. Vzemimo primer slovenske avantgarde, ki je v evropskem in svetovnem kontekstu nenavaden, nikjer drugod namreč ni tako kot pri nas naravnost obsedena, da bi se kar najhitreje možno in kar najbolj zanesljivo etablirala, institucionalizirala. Najbolj nas o tem prepriča gledališče, ki je tudi »vidna« umetnost: slovenska gledališka avantgarda ga je z inteligentno agresiv-

nostjo v manj kot desetletju docela osvojila, avantgardne predstave so postale institucionalna zadeva, programsko preferenčna dejavnost, bolj ali manj obvezni obrazec. Vse to je seveda čisto v redu, s tipično slovensko posebnostjo pa imamo opraviti od tistega trenutka dalje – in v tem trenutku se nahajamo že nekaj časa – ko se bivša avantgarda, ki je že osvojila domala vse možne pozicije, obnaša tudi na ravni socialnih soočanj kot šele nastajajoče gibanje, katerega glavna moč je nekakšna mladostna zagnanost, moralno vroča kri, obetavna agresivnost, skratka tisti posebni etos, ki je tako značilen za ljudi, ideje in dejanja, ko je ustvarjalna vera vase v naravnost mogočnem nesorazmerju z možnostjo, da se udejani. Še en primer: Nova revija objavlja v svojih prvih dveh številkah že kar minuciozno kronologijo od prve pobude do svojega izida s kirurško natančnim seciranjem osebnosti, stališč in mnenj za in proti, pri čemer je celotna intonacija kronologije resnično ganljivo moralistična, kakršno bi pričakovali ob prizadevanju, ki je propadlo, a je imelo v sebi, po mnenju svojih nosilcev, toliko dragocenih nastavkov, da je zaradi njihove nemožne (prepovedane, onemogočene, zatrte) uresničitve nastala tolikšna kulturna, nacionalna, družbena ali kaka druga pomembna škoda, da je ob tem moralno ogorčenje resnično na mestu. Namreč: izid Nove revije je tudi v tej kronologiji upodobljen kot zmaga (dobrega nad zlim), zato je takšna drža docela nerazumljiva, hkrati pa zelo značilna, rekli smo, da tipično slovenska. Kje drugje bi se zmagovalci ne ozirali s toliko nostalgije na prehojeno pot, ki je pripeljala do uspeha.

Absurd, recimo mu kar slovenski umetniški sindrom (beseda je moderna), je prav v tem, da cele generacije želijo tudi po polni afirmaciji ostati žrtve, tudi v središču in na vrhu hočejo ohraniti nimbus odrinjenosti, tudi ko same uveljavljajo do drugače mislečih svoje zakone obnašanja, hočejo veljati za nemočne, še raje pa kar za preganjane.

Ne bi želel tega razmišljanja poceni skleniti: za takšno obnašanje vidim in odkrivam globlje razloge: prvi, specifično kulturni, je v tem, da je slovenski prostor majhen in da je ustvarjalčev glas, tudi ko zajame ves ta prostor, bolj odmev v garderobi kot pa klic ali krik ali razodetje, ki bi z upanjem, še preden je bilo izgovorjeno, napolnilo veliko dvorano naroda ali družbe ali časa. Kot da ta majhnost, ki je danost, terja samo »velike« ljudi, »velike« ideje, »velika« dejanja, ki v temeljih pretresajo svoj čas in so hkrati, vsaj z eno nogo, že prihodnost. Kajti: kdor ni dolgo časa »velik«, dolgo časa dovolj glasen, zares nekdo tudi v socialnem smislu, kolikor ga zmore ustvariti kultura, ne more računati na daljše življenje: čeprav so obvladovali desetletja slovenske kulture in umetnosti in so še danes živi, dejavni, ustvarjalno vznemirljivi, torej še zmerom, če naj ostanemo pri tem izrazu, umetniško obvladujoči tudi sedanji trenutek, so mnogi slovenski pisatelji v zavesti etabrirane avantgarde z občutkom ogroženosti »mrtvi«, morda sploh niso nikoli živeli, pa čeprav jih je možno imenovati z imeni, kot so Daniilo Lokar, Miško Kranjec, Ivan Potrč, Pavle Zidar, Andrej Hieng, Saša Vuga, Ivan Minatti, Lojze Krakar,

Kajetan Kovič, Janez Menart, Tone Pavček, Ervin Fritz idr. – o čemer se nazorno prepričamo, če preberemo Hribarjevo periodizacijo slovenske povojne literature v drugi številki Nove revije. V čem vidim, povsem dobronamerno razmišljajoč, slovenski kulturni sindrom? Ali pisatelj, pesnik, gledališki igralec, slikar, glasbenik obstaja v tej slovenski družbi res samo toliko časa, dokler se lahko sam ali ga kdo od njegovih bližnjih iz kulturne sfere filozofsko utemeljuje? Ne verjamem namreč, da gre pri takšnih periodizacijah za objestnost, za namerno pozabljenost, bliže resnici se mi zdi misel, da gre predvsem za strahotno skepso v kulturno delo kot tako, ki samo po sebi kot da nima teže in zato ne najde mesta v zavesti časa in družbe, če ni še s čim drugim podprto: v našem primeru kot da je izkazovanje pripadnosti umetniško in socialno vrednejše od dela samega. Samo tako je mogoče razumeti, da je Opus nič Francija Zagoričnika, drobna knjižica z nepotiskanimi belimi listi, pomembnejše umetniško in socialno dejanje kot vsa Minattijeva ali Kovičeva poezija ali Kranjčeva ali Zidarjeva proza, pa čeprav je bila knjižica celo ob svojem izidu umetniško in socialno povsem irelevantna, kar pomeni, da je kot pomembno umetniško in socialno dejanje ovrednotena že sama predpostavka, avtorjeva zamisel, ne glede na to, da je ostala, udejanjena, brez kakršnekoli rezonance.

Drugi razlog, tesno povezan s pravkar opisanim, je v nezaupanju mnogih ustvarjalcev v lastno delo: kot da je danes nemogoče obstati, »uživati status ustvarjalca«, če samo slikaš, igraš, pišeš (je petdesetletni Zidar s svojimi petdesetimi izvirnimi (!) knjigami res že tako zastrašujoč primer?), in je zato treba še s čim drugim utrditi tla pod sabo. In že spet kot da smo pri izvirni slovenski drži: ker zares trdnega statusa v kulturi si nihče ne more priboriti z delom, tudi najboljši ne, se še najbolj obnese, pokaže kot svojevrstna trdnost, tista pozicija, v kateri povsem svobodno delaš in deluješ, hkrati pa sprožiš okrog svojega dela, delovanja in osebnosti toliko dvomnosti, nesoglasij in konfliktov, da se ob slehernem javnem soočanju z drugačnimi stanji ali drugače mislečimi ljudmi počutiš in prikažeš kot žrtev. Je to slovenski (samo kulturni?) mazohizem? Predvsem mislim, da je to posebna oblika slovenskega samopotrjevanja, ki ni neuspešna. Biti nekdo in hkrati nenehno od koga ali česa ogrožen je morda najbolj priljubljena pozicija slovenskega javnega delavca. Ne samo v kulturi, umetnosti, marsikaj tega je, čeprav manj razvidno, tudi v politiki, v gospodarstvu, skratka: domala v vseh legah našega intimnega in javnega življenja. Zato je ta sindrom tako rekoč neozdravljiv, kar pomeni, da bo tudi v prihodnje usodno usmerjal vse naše življenje. Žal tudi v kulturi.

Morda le preveč pesimistično videnje nekega stanja, za katerega vemo zanesljivo samo to, da z njim nismo zadovoljni? Polaskanega bi se čutil, če bi mi kdo postregel z nasprotno podobo nerazrešljivih (že dednih?) dilem v slovenski kulturi sedanjega trenutka. In ker razmišljam o nekaterih posebnih vidikih slovenske (zlasti kulturniško filozofske) avantgarde, bi

bil preveč izpostavljen svoji nečimrnosti, če bi mi kdo očital, da zahrbtno, iz čiste zlobe, iz »užaljene konkurence« napadam neko gibanje, nek izraz, da tega ali onega morda celo ogrožam, mu odžiram vsakdanji kruh, saj bi takšna reakcija, navsezadnje, bila najboljši dokaz, da je slovenski kulturni sindrom, o katerem sem tu razmišljal, še očitneje navzoč, kot sem bil mislil. Pa vendar še enkrat povzemam svoj odnos do obravnavanega predmeta: priznavam pomembnost avantgard, srečno naključje se mi zdi, če imamo opraviti s kontinuiteto avantgard, ki se z enakim temperamentom in inventivnostjo druga drugo dopolnjujejo kot tudi izpodnašajo, ne verjamem pa v kontinuiteto ene in iste avantgarde, ki nikoli, tudi že ostarela, ne vidi ničesar poleg sebe, niti tiste tradicije, v katero je tudi sama že zašla. Slovenska avantgarda na primer bi bila svetovni unikum, če bi bila res v vseh svojih obdobjih, v vseh smereh in zvrsteh, z vsemi svojimi imeni in deli edina literatura, kot nas poučuje že omenjena periodizacija v Novi reviji. Razumem sicer takšno ambicijo, saj prinaša obvladovanje celo vsega slovenskega prostora kaj krhek občutek trdnosti, zasidranosti, vendar so take trditve sprte predvsem s samo naravo sleherne, torej najbrž tudi slovenske avantgarde.

Zakaj toliko razmišljanja o stvari, ki morda ni vredna več kot kratko gloslo? Prav gotovo iz prepričanja, da je to samo izraz nečesa globljega, pomembnega, ki ostaja neraziskano, ker je v svoji celovitosti morda nerazvidno, lahko pa, že po konturah sodeč, tudi neprijetno, da je zavestno zapiranje oči pred tem neubranljiva človeška samoobrambna reakcija. Kdo bi nam v teh težkih dneh zameril, če nas ni volja stopiti čez prag vsak svojega doma, ki nas vendarle brani – in za to smo si toliko prizadevali! – pred najrazličnejšimi neprijetnostmi naše skupne ulice. Kaj me je pičilo, se sprašujem na koncu tega zapisa, da tudi sam nisem ostal doma. Na varnem.

Morda me je na slovensko kulturno ulico gnala radovednost, kajti rad bi se prepričal, o čem še se je mogoče mirno pogovorjati v slovenski kulturi, ki je še zmerom pomembna zadeva naroda in družbe. Zato pa tudi resna zadeva, torej je tudi razprava o njej tveganje, ki ga je vredno tvegati.

BOGDAN OSOLNIK

UDK 340.130.53(497.1):659.

O temeljih sistema javnega obveščanja v SFRJ

Kritične pripombe k osnutku zveznega zakona

Pred zveznim zborom skupščine SFRJ se bo v kratkem začela razprava o osnutku zakona o temeljih sistema javnega obveščanja, ki ga je pripravil zvezni izvršni svet.

Ker je to pomemben sistemski zakon, ki ureja odnose na izredno občutljivem področju našega javnega življenja, mu velja nameniti posebno pozornost. Za ta zakon se je še posebej zavzela SZDL, ki ji je po ustavi naložena skrb za uresničevanje interesov in pravic delovnih ljudi in občanov, da »zagotavljajo obveščanje delovnih ljudi in občanov in svoj vpliv na družbeni sistem informiranja in na uresničevanje vloge tiska in drugih oblik javnega obveščanja in komuniciranja«. (Temeljna načela, odd. VIII)

V zvezni konferenci SZDL so že večkrat opozorili na nujnost čimprejšnje priprave in sprejetja tega zakona. Obravnave sedanjega osnutka in nekaterih njegovih prejšnjih inačic pa so pokazale, da zakon ne zamuja zaradi tehnično-proceduralnih ovir, temveč zaradi konceptualne in pojmovne nedodelanosti dosedanjih tekstov in zaradi nekaterih nesoglasij idejnopolitične narave.

Predlagatelj zakona v pojasnilih pravnih rešitev, ki jih vsebuje osnutek, navaja med drugim kot vir težav pri pripravi teksta, da »ustava SFRJ ne določa natančneje, kaj v bistvu je in kaj zajema sistem javnega informiranja, kot je v 75. členu ustave SFRJ določeno in definirano za družbeni sistem informiranja«, ter da »pojma sistema javnega informiranja prav tako ni dokončno enotno pojasnila niti sedanja teorija« (19. str. slovenskega teksta AS 334/18).

To pojasnilo oziroma opravičilo ni povsem sprejemljivo. Načelno in teoretično sta vloga in družbeni status sistema javnega obveščanja v samoupravnih družbi dokaj jasno opredeljena. Res pa se pojavljajo dileme pri konkretizaciji teh načel in pri oblikovanju pravnih in institucionalnih rešitev, ki naj bi omogočale še močnejšo integracijo javnega obveščanja v razvoj samoupravnih odnosov.

Prav zato namen teh pripomb ni samo opozoriti na nekatere glavne slabosti predloženega osnutka, ampak tudi prispevati k oblikovanju nekaterih rešitev, zlasti pa k definiranju pojmov in načel v sistemu javnega obveščanja in komuniciranja.

Zato se ne bomo držali samo sedanjega osnutka, ampak bomo spregovorili tudi o nekaterih drugih vprašanjih javnega obveščanja, ki zahtevajo sistemsko urejanje v interesu nadaljnjega uresničevanja teoretične zasnove javnega informiranja in komuniciranja v samoupravni, socialistični družbi, pa tudi dejanskega uresničevanja svoboščin in pravic delovnih ljudi in občanov na tem področju.

Oglejmo si naprej, kako so v osnutku zakona opredeljeni nekateri osnovni pojmi:

I

I. 1. Kaj je javno informiranje?

Zakon bi moral vsebovati predvsem jasno opredelitev pojma javno informiranje.

V tem pogledu sedanji osnutek ni samo neprecizen, ampak izraža tudi nekatere bistvene pomanjkljivosti konceptualnega postopka. Javno informiranje opredeljuje (v 5. členu) kot »zbiranje, obdelovanje, razširjanje in uporabljanje informacij za javnost, ki se objavljajo v sredstvih javnega informiranja zaradi informiranja delovnih ljudi in občanov o vseh vprašanjih, ki so pomembna za uresničevanje njihovega družbenoekonomskega položaja ter za popolnejše in bolj kvalificirano odločanje pri izvrševanju funkcij in upravljanju drugih družbenih zadev«.

Pomanjkljivost te opredelitve je predvsem v tem, da s formulacijo, da se informacije objavljajo »zaradi informiranja delovnih ljudi« ustvarja vtis, kot da so delovni ljudje le objekt v tem procesu, in da gre za nekakšno vertikalno posredovanje informacij. V resnici pa mora biti v naši družbeni ureditvi sistem javnega informiranja odprt človeku za zadovoljevanje njegovih potreb in interesov in v tem smislu tudi za horizontalno komuniciranje, za izražanje lastnih stališč in pobud, za demokratično izmenjavo in borbo mnenj, polemiko in družbeno kritiko. To spada med temeljne pogoje uveljavljanja neposredne socialistične demokracije.

V tem smislu je tudi pojem »informiranje« preozek in ni naključje, da Kardelj v »Smereh razvoja...« govori o javnem informiranju in komuniciranju. Izraz *javno informiranje in komuniciranje* uporablja tudi Ustava SFRJ v že citiranem tekstu in v 168. členu in bi ga bilo treba uvesti tudi v zakon. Nekateri se upirajo uporabi besede »komuniciranje«, češ da pri nas ni udomačena, oziroma da imajo komunikacije drugačen pomen, vendar na mnogih področjih uvajamo tujke, če nimamo ustrezne domače besede ali če gre za nove pojme. Uporabe izraza javno komuniciranje, ki

se je tudi pri nas že udomačil v strokovni literaturi, se ne bi smeli toliko bati prav zato, ker z njim lahko poudarimo večsmernost komunikacijskih tokov za razliko od enosmernega, vertikalnega informiranja. V mednarodni strokovni rabi se je udomačila vezava pojmov informiranje in komuniciranje, pri čemer z informacijo označujejo predvsem vsebino, s komunikacijo pa prenos vsebin kot večsmerni proces.

Druga pomanjkljivost že omenjene opredelitve pojma javnega informiranja je v njegovi omejitvi na politično vsebino in v tem, da osnutek zakona poskuša z njo podrobno opredeliti učinke javnega informiranja. V 3. členu osnutek, npr., govori tudi o tem, da sistem javnega informiranja »zagotavlja« (v srbohrvatskem tekstu: obezbeđuje) – informiranje jugoslovanskih državljanov v tujini, informiranje tuje javnosti, naših manjšin, izseljencev in tako naprej. To je vprašljivo ne le zato, ker sistem javnega obveščanja sam po sebi ne more »zagotavljati«, da bodo določeni politični cilji doseženi, ampak tudi zato, ker s tem izrazom ustvarja napačno predstavo, kot da gre za nekakšen vsebinsko dirigiran sistem. Prav tako 8. čl. našteva, da »sistem javnega informiranja prispeva k razvoju socialističnega samoupravljanja, družbene lastnine produkcijskih sredstev, dela in rezultatov dela, ki določajo materialni in družbeni položaj človeka v družbi, svoboščine, pravice in dolžnosti delovnih ljudi in občanov, k enakopravnosti, bratstvu in enotnosti ter skupništvu narodov in narodnosti Jugoslavije, revolucionarnim tradicijam, neuvrščeni in neodvisni zunanji politiki SFRJ ter enakopravnemu mednarodnemu sodelovanju, znanosti in umetniški ustvarjalnosti ter h krepitvi splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite in drugih družbenih vrednot socialistične samoupravne družbe.«

Ne glede na to, da je v tem dokaj neurejenem tekstu lestvica vrednot naše družbe zelo pomanjkljiva, moramo ugotoviti, da je tako opredeljevanje vsebine javnega informiranja z zakonom popolnoma neobičajno in še posebej v nasprotju z naravo komunikacijske dejavnosti v demokratični samoupravni družbi. Javno komuniciranje ne pomeni samo političnega informiranja, ampak služi tudi drugim interesom in potrebam človeka: strokovnim, kulturnim, ljubiteljskim, rekreacijskim. Javno informiranje ni samo objavljanje informacij za politično usmerjanje ali za odločanje – tu se vlogi družbenega sistema informiranja in javnega komuniciranja razlikujeta – ampak je mnogo širša dejavnost, ki zajema tudi širjenje kulturnih stvaritev, ekonomske propagande, zabave itd. Javna glasila so lahko zelo različna. Poleg glasil političnih organizacij imamo tudi čisto strokovne, znanstvene, verske, komercialne in zabavne tiske ali druge oblike javnega komuniciranja. Vsa komunikacijska dejavnost ni namenjena političnemu odločanju. Enakih nalog ni mogoče postavljati pred partijsko glasilo, čebelarški list ali glasilo neke verske skupnosti. Zato bi morali opredeliti javno informiranje mnogo širše, kot dejavnost, s katero delovni ljudje, njihove samoupravne organizacije in skupnosti ali združenja pri uresničevanju svojih interesov in potreb prek sredstev za javno komuniciranje

razširjajo vsebine, namenjene javnemu sprejemu. Bistveni elementi te opredelitve so: a) da gre za vsebine, ki so namenjene javnemu sprejemu, b) da se z njimi izraža ali zbuja določen interes javnosti in c) da so bile s pomočjo ustreznega sredstva posredovane javnosti. S tem bi bilo že podano izhodišče tudi za opredelitev javne informacije, ki ni le vsebina posameznega javnega glasila, novica, članek ali komentar, ampak je lahko tudi vsebina plakata, filma, kasete, gramofonske plošče, informativne razstave itd., skratka vsaka vsebina, ki se posreduje prek sredstev za javno obveščanje, in ki javnosti prinaša določeno sporočilo, s katerim se izraža ali zbuja določen interes občanov in njihovih organizacij in skupnosti.

I. 2. Kaj je sistem javnega obveščanja?

Iz preozke in enostranske opredelitve pojma javnega obveščanja je v osnutku zakona izpeljana tudi neustrezna opredelitev pojma sistema javnega obveščanja.

Avtorji osnutka so se predvsem potrudili, da bi opredelili politične naloge tega sistema in so našteali, kaj vse »zagotavlja« – pa tudi pri tem niso bili dosledni, ker so izpustili vrsto pomembnih funkcij javnega obveščanja, zlasti v zvezi z uresničevanjem interesov in potreb samih občanov, pa tudi družbe kot celote.

Predvsem pa niso upoštevali, da sistem odnosov v procesu javnega obveščanja in komuniciranja nima le svoje vrednostne, idejnopolitične komponente, ampak tudi ekonomsko, tehnično, kulturno, mednarodno in končno tudi profesionalno, saj na tem področju delujejo tudi specializirane delovne organizacije in ljudje – novinarji – ki pa jih osnutek zakona, ko govori o virih informacij, sploh ne omenja.

Da bi javno komuniciranje bilo izoblikovano v urejen, celovit sistem, kakršnega zahteva razvoj samoupravne družbe, je treba urediti vse najpomembnejše elemente odnosov, ki nastajajo v tej dejavnosti. To so zlasti: ustanavljanje javnih glasil in sredstev komuniciranja, njihov družbeni položaj in način upravljanja, sodelovanje javnosti in družbenih dejavnikov pri usmerjanju njihovega delovanja, vprašanje svobode in odgovornosti, družbenoekonomski položaj sredstev javnega komuniciranja, zagotavljanje tehničnih in drugih možnosti za normalni potek dejavnosti (npr. določanje frekvenc v radiodifuziji) in tudi urejanje mednarodnih vidikov pretoka informacij.

Sistem javnega informiranja in komuniciranja je sistem odnosov v zvezi z uporabo sredstev za posredovanje informacij in drugih vsebin, namenjenih javnosti, kot dejavnosti, s katero se uresničuje pravica državljanov in njihovih samoupravnih organizacij, skupnosti in združenj, da uporabljajo ta sredstva pod pogoji, zagotovljenimi z zakonom, in da tako uresničujejo svojo ustavno pravico, da so obveščeni, pa tudi, da svobodno izražajo in med seboj izmenjujejo poglede, mišljenja in druge vsebine.

S temeljnim zakonom o sistemu javnega informiranja je treba urejati odnose v zvezi z uporabljanjem sredstev za javni prenos in sprejem informacij, posebno pravice in dolžnosti vseh udeležencev v javnem komuniciranju, položaj institucij, ki se profesionalno ukvarjajo s to dejavnostjo in zaščito interesov delovnih ljudi in občanov ter družbe v celoti pred možnimi zlorabami svobode javnega komuniciranja. Zakon mora postaviti tudi temelje za urejanje družbenoekonomskih, tehničnih in drugih odnosov na tem področju.

I. 3. Kaj so javna glasila?

Osnutek zakona je popolnoma nejasen glede opredelitve pojmov javnega glasila in javnega občila. V 19. členu pravi:

»Javno občilo po tem zakonu so periodične ali druge publikacije za informiranje javnosti.

Javna občila v smislu 1. odstavka tega člena so tudi radijske in televizijske oddaje ter informativni filmi.«

V tem določilu, čeprav je pomanjkljivo, se osnutek približuje pojmu glasila. V alternativni pa pravi:

»Javna občila po tem zakonu so časopisne agencije, tisk, radio, televizija, film in druge oblike širjenja informacij.«

Prav formulacija iz alternative kaže, da se mešata pojma javno glasilo in javno občilo. Zaradi take nejasnosti slovenski prevod osnutka govori le o javnih občilih tudi tam, kjer srbohrvaški tekst uporablja termin »javno glasilo« in tudi iz vsebine nekaterih členov popolnoma jasno izhaja, da gre za glasila, ne pa za sredstva javnega informiranja nasploh.

Zakaj je potrebno razločevanje med enim in drugim pojmom? Ne gre le za teoretične, ampak tudi za praktične razloge in posledice.

Javno občilo – ali sredstvo javnega komuniciranja – je tehnološko sredstvo, s pomočjo katerega poteka javno komuniciranje, in sicer s prenosom zapisa, glasu ali slike. To dejavnost opravljajo posebne organizacije združenega dela, ki na tem področju nudijo družbenim interesentom razne vrste storitev. Za ustanavljanje in funkcioniranje teh delovnih organizacij, ki so posebnega družbenega pomena, veljajo predvsem določbe zakona o združenem delu.

Javno glasilo pa je oblika stalnega ali občasnega javnega informiranja in komuniciranja, ki jo ustanavljajo občani, organizirani v družbenopolitične ali samoupravne organizacije in skupnosti oziroma društva in združenja pri uresničevanju svojih potreb in interesov, usklajenih z zakonom in samoupravnimi akti teh organizacij, skupnosti in združenj.

Posebej prihaja do izraza razlika med obema pojmomoma, kadar gre za ustanavljanje javnih občil ali posameznih glasil. Kadar skupina državljanov ali kaka organizacija želi ustanoviti svoje glasilo, ni nujno, da ustanovi tudi lastno tiskarno ali radijsko postajo. Javna občila ali sredstva javnega

prenosa informacij so delovne organizacije splošnega družbenega pomena, glasila pa ustanavljajo in uporabljajo tudi posamezne organizacije, skupine državljanov, verske organizacije itd.

Pri ustanavljanju občil se je mogoče opreti na zakonsko ureditev, ki velja za vse združeno delo. Pri ustanavljanju glasil pa je posebno pomembno opredeliti vlogo javnega delovanja, zaradi katerega se glasilo ustanavlja. Ta vloga glasila mora biti v skladu z naravo družbenopolitične ali samoupravne organizacije, oziroma društva ali združenja, ki je njegov ustanovitelj in v skladu z njegovimi temeljnimi akti. Dosedanje izkušnje nam kažejo, da bi bilo treba poudariti odgovornost ustanoviteljev oz. izdajateljev zlasti v družbenopolitičnih organizacijah, ker se ustanoviteljski odnos često omejuje na odnos med vodstvom organizacije in redakcijo glasila in se omejuje na imenovanje predstavnikov v založniški svet ter potrjevanje direktorjev in glavnih urednikov. V smislu podružbljanja informacijske dejavnosti bi bilo treba že v statutih organizacij – ustanoviteljev glasila zagotoviti oblike upravljanja in usmerjanja glasila in določiti področje in cilje njegovega delovanja. Vsako javno glasilo mora imeti svoja pravila in programsko zasnovo, odgovornega urednika, urejene oblike družbenega upravljanja in mora delovati v skladu z odlokom o ustanovitvi. S tem odlokom mora biti jasno določeno področje, ki ga bo glasilo obravnavalo oziroma smoter njegovega delovanja. Zakon bi moral urejati postopek ustanavljanja javnega glasila, pa tudi določiti, kdo bo vodil nadzor nad tem, ali javna glasila delujejo v skladu z aktom o njihovi ustanovitvi.

K sedanji formulaciji osnutka naj dodamo še pripombo, da bi poleg določil o ustanavljanju javnih glasil zakon moral imeti tudi določila o tem, kdaj prenehajo s svojim delom. Razlogi za to so lahko: sklep ustanovitelja, sklep delovne organizacije ali tudi sklep sodišča v primerih, ki jih mora zakon natančno opredeliti.

I. 4. Viri informacij

V osnutku zakona so nepopolna in nejasna tudi določila o virih informacij (člen 16–18).

Člen 16 pravi:

Viri informacij v smislu tega zakona so delovni ljudje in občani, organizirani v temeljne in druge organizacije združenega dela, krajevne skupnosti, samoupravne interesne skupnosti ter druge samoupravne organizacije in skupnosti, organi družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitične organizacije ter druge družbene organizacije in društva in njihovi organi in delegacije ter nosilci samoupravnih, javnih in drugih družbenih pooblastil.«

18. člen pa govori o tem, da morajo viri informacij »zagotoviti potrebne pogoje za uresničevanje javnosti svojega dela in določiti v

skladu z zakonom način dajanja informacij... Viri informacij so odgovorni za pravočasne, resnične, popolne ter vsebinsko in oblikovno dostopne informacije za javnost.«

Očitno se tu mešata dve vprašanji: odgovornost vseh, ki objavljajo svoje informacije, stališča, mnenja in predloge prek sredstev za javno informiranje in uresničevanje načela javnosti dela samoupravnih organov in skupnosti ter drugih nosilcev javnih pooblastil.

Načelo javnosti je tako pomembno, da ga ni mogoče urejati samo kot vprašanje virov informacij. Viri informacij namreč niso samo samoupravni organi in nosilci javnih pooblastil, ampak jih je še mnogo več. Eden glavnih virov informacij so novinarji in množična občila. Viri informacij so prav tako službe družbenega sistema informiranja, statistika, SDK in drugi. Vir informacij pa je tudi vsak državljan, kadar prek sredstev za javno komuniciranje objavlja svoja stališča, mnenja in predloge. Skratka, vir informacij v sistemu javnega komuniciranja je vsako telo ali posameznik, ki prek sredstev za javno informiranje objavlja kako informacijo ali drugo vsebino. Vprašanje virov informacij je treba torej obdelati v zakonu, predvsem s stališča odgovornosti za resničnost in točnost objavljene informacije.

Drugo vprašanje pa je odgovornost samoupravnih organov in nosilcev družbenih funkcij in javnih pooblastil za uresničevanje načela javnosti. Uresničevanje tega načela mora biti urejeno v samoupravnih aktih teh organov in mora biti predvsem predmet obravnave v družbenopolitičnih organizacijah in skupščinskem, delegatskem sistemu.

Iluzorno je misliti, da bo grožnja z denarno kaznijo razrešila vprašanje pravočasnega in popolnega obveščanja javnosti o delu samoupravnih organov, organizacij in organov uprave. Naravnost smešne so kazenske določbe v 37. členu, ki obravnavajo kot prekršek, ki se kaznuje z denarno kaznijo od 5000 do 100.000 din, če organizacija združenega dela ali druga pravna oseba »da za javnost nepravočasno, neresnično, nepopolno ali vsebinsko in oblikovno nedostopno informacijo« (5. točka), ali »če z javnim občilom, ki ga izdaja oziroma oddaja, nepravočasno, neresnično, neobjektivno ali nepopolno informira javnost (7. točka).«

Osnutek zakona ni določil, kdo bo ugotavljal omenjene prekrške in torej ocenjeval, ali je posamezna informacija »nepopolna« ali »oblikovno nedostopna«. Ker gre za prekrške, naj bi to najbrže obravnavali in ocenjevali sodniki za prekrške? To pa bi bilo brez precedensa v naši dosednji in mednarodni zakonodaji o informacijah, ker bi dopuščalo samovoljno in različno ocenjevanje vsebine informacij. Bilo bi ne le v nasprotju z načeli Deklaracije o človekovih pravicah, ki jo je podpisala tudi Jugoslavija, ampak tudi v nasprotju z načeli ustave SFRJ.

Tudi te določbe so izraz globoke zmote, da je vsebinska vprašanja informiranja mogoče urejati z zakonom in administrativnimi ukrepi. V resnici je ta vprašanja mogoče uspešno razreševati samo z razvijanjem aktivne vloge javnosti, z razvijanjem javne kritike in polemike in z

angažiranjem družbenopolitičnih organizacij, zlasti socialistične zveze kot prevodnice interesov in potreb državljanov in prevodnice socialističnega javnega mnenja.

II

V nadaljnji obravnavi želimo opozoriti na dve načeli nadaljnjega razvoja sistema javnega informiranja in komuniciranja, ki zahtevata konkretizacijo v zakonu o temeljih sistema javnega obveščanja. To sta: načelo svobode in odgovornosti v javnem informiranju in načelo podružbljanja te dejavnosti.

II. 1. Vprašanje svobode in odgovornosti v javnem informiranju je eno temeljnih vprašanj vsakega družbenopolitičnega sistema. Zato se v zakonu, ki ureja temelje javnega informiranja, ne moremo izogniti obravnavi problemov, ki nastopajo pri uresničevanju tega načela in jih ne moremo odpraviti samo s splošno ugotovitvijo, da »je javno informiranje svobodno in se sme omejiti le z zakonom«. (Člen 10 osnutka.) Za uresničevanje pravic občanov, pa tudi za delovanje javnih občil je bistvenega pomena, kdaj, v kakšnih primerih in pod kakšnimi pogoji lahko pride do omejitve svobode razširjanja informacij in kakšen je postopek za zaščito pravic udeležencev v javnem komuniciranju, pa tudi družbenih interesov.

Ustava SFRJ je uvrstila načelo svobode informiranja med temeljna načela o svoboščinah in pravicah občana. O tem pravi:

»Zajamčena je svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja, svoboda združevanja, svoboda govora in javnega nastopanja ter svoboda zborovanja in drugega javnega zbiranja.

Občani imajo pravico v sredstvih javnega obveščanja izražati in objavljati svoja mnenja.

Občani, organizacije in društva lahko pod pogoji, ki jih določa zakon, izdajajo tisk ter širijo obvestila z drugimi sredstvi obveščanja.« (Člen 157.)

In dalje:

»Občanu je zajamčena pravica, da je obveščen o dogodkih v domovini in v svetu, ki so pomembni za njegovo življenje in delo, in o vprašanjih, pomembnih za skupnost.

Tisk, radio in televizija ter druga sredstva javnega obveščanja in komuniciranja morajo resnično in objektivno obveščati javnost, pa tudi objavljati za javnost pomembna mnenja in obvestila organov, organizacij in občanov.

Zajamčena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije ali organa.« (Člen 168.)

Ustava prav tako govori o odgovornosti pri uporabljanju teh – in seveda tudi drugih – svoboščin in pravic, in v 203. členu pravi:

»S to ustavo določenih svoboščin in pravic ne sme nihče uporabljati zato, da bi spodkopaval temelje z njo določene socialistične samoupravne demokratične ureditve, ogrožal neodvisnost države, kršil s to ustavo zajamčene svoboščine in pravice človeka in občana, ogrožal mir in enakopravno mednarodno sodelovanje, razpihoval nacionalno, rasno in versko sovraštvo ali nestrpnost ali spodbujal h kaznivim dejanjem; teh svoboščin tudi ne sme uporabljati tako, da bi se žalila javna morala. Zakon določa, v katerih primerih in pod katerimi pogoji ima v tej ustavi nasprotna uporaba svoboščin za posledico njihovo omejitev ali prepoved njihove uporabe.«

Iz določil ustave SFRJ torej sledi, da je zajamčena svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja in pravica občana, da je obveščen o dogodkih v domovini in v svetu, pa tudi pravica izražati in objavljati svoja mnenja v sredstvih javnega obveščanja. Prav tako ustava nakazuje nekatera vprašanja, ki naj jih v zvezi s tem posebej ureja zakon. Ta vprašanja so: pogoji, pod katerimi občani, organizacije in društva lahko izdajajo tisk ter širijo obvestila z drugimi sredstvi obveščanja ter primeri in pogoji, v katerih lahko pride do omejitve ali prepovedi uporabe svoboščin in pravic na tem področju.

Že omenjeni 203. člen ustave določa tudi, da se način uresničevanja posameznih svoboščin in pravic lahko predpiše samo z zakonom, in to »edinole, če je v tej ustavi tako predvideno ali če je za njihovo uresničevanje to neogibno«. Po smislu določil, ki zadevajo javno informiranje, bi verjetno med vprašanja, za katerih uresničevanje je neizogibno, da jih ureja in konkretizira zakon, poleg že dveh, zgoraj omenjenih, uvrstili lahko še uresničevanje pravice do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes človeka, organizacije ali organa (člen 168). Uresničevanje pravice do popravka je zelo pomemben mehanizem za zaščito pred samovoljo in neodgovornostjo v javnem komuniciranju in ga je zato treba urejati enotno.

Če iz tega zornega kota ocenjujemo osnutek zakona o sistemu javnega obveščanja, moramo ugotoviti, da vsa ta vprašanja obravnavajo le splošno in deklarativno. Njegova določila o uresničevanju svobode informiranja so še splošnejša od določil ustave.

Res je, da imamo poseben zakon »o preprečevanju zlorabe svobode tiska in drugih oblik javnega obveščanja«, ki podrobneje ureja prepoved razširjanja tiska in drugih oblik javnega informiranja. Ta zakon je bil sprejet v času, ko še ni bilo drugega zveznega zakona, ki bi urejal ta vprašanja. Sedaj smo pred dilemo, ali se sistemski zakon lahko izogne tem problemom in ali bi bilo prav, da bi sicer po njegovem sprejetju tematika v zvezi z uresničevanjem načela svobode in odgovornosti tiska in drugih oblik javnega obveščanja ostala razdeljena na dva zvezna zakona, pri čemer bo eden poudarjal pravice in svoboščine, drugi pa obravnaval izključno omejitve?

Res je, da v temeljnem zakonu ne kaže urejati vseh podrobnosti. Z njim bi bilo treba definirati le tista temeljna določila, ki naj bi postala

precizen okvir in izhodišče za urejanje v drugih zveznih, zlasti pa republiških predpisih. Vendar med taka bistvena vprašanja gotovo spadajo tudi določila o tem, kako se uresničuje svoboda informiranja in v katerih primerih ter kdo in kako lahko posega na to področje v interesu zaščite državljanov, organizacij in skupnosti ter širših družbenih interesov.

Tudi določila o ustanavljanju glasil in sredstev za javno obveščanje nasploh, kakor tudi določila o uresničevanju pravice do popravkov, so pomembna, zlasti ker ne konkretizirajo nekaterih postopkov, ki so pomembni za zagotavljanje interesov in pravic občanov, njihovih samoupravnih organizacij in združenj. Isto velja za določila o mednarodni izmenjavi in širjenju informacij (13. člen), ki se omejuje na ugotovitev, da SFRJ »pospešuje izmenjavo in širjenje informacij tako, da podpira in spodbuja mednarodno sodelovanje med pooblaščenimi organi in organizacijami, ki se ukvarjajo z dejavnostjo javnega informiranja ter s sklepanjem mednarodnih pogodb in drugih aktov s področja informiranja.

Organizacije združenega dela in druge samoupravne organizacije in skupnosti, ki se ukvarjajo z dejavnostjo javnega informiranja, sodelujejo z ustreznimi informativnimi ustanovami v tujini in z mednarodnimi organizacijami, ki se ukvarjajo z informativno dejavnostjo.«

Na ta način osnutek zakona obravnava mednarodno izmenjavo na področju informacij le kot mednarodno sodelovanje pooblaščenih organov in organizacij ter javnih občil. Toda subjekt mednarodnega sodelovanja na področju mednarodne izmenjave informacij so pri nas tudi sami občani, ki so neposredno – pasivno in aktivno – udeleženi v raznih oblikah mednarodnega komuniciranja. Osnutek med izhodišči sistema javnega informiranja (7. člen) sicer navaja tudi načelo svobodne izmenjave in širjenja informacij med SFRJ in drugimi državami, toda v konkretizaciji tega načela vidimo, da ostaja na ravni pooblaščenih organov in organizacij, kar bi pomenilo, da se občan lahko vključuje v to sodelovanje samo posredno. Naša praksa je zdavnaj presegla tako pojmovanje. Odprtost naše družbe in svobodna možnost občanov, da sodelujejo v mednarodni izmenjavi in pretoku ljudi in informacij, je ena pomembnih pridobitev našega razvoja, na katero smo se upravičeno sklicevali v razpravah o evropski varnosti in sodelovanju. Nikakršnih razlogov ni, da bi sedaj ustvarjali vtis, da od tega odstopamo in da bi v zakon o temeljih javnega obveščanja vnašali kakšne težnje po omejevanju.

Tak vtis se lahko dobi tudi iz 14. člena, ki pravi:

»Informacije iz tujih virov se objavljajo v skladu z zakonom, mednarodnimi konvencijami in mednarodnimi pogodbami, ki jih je sklenila Socialistična federativna republika Jugoslavija.

Če se informacija iz tujega vira objavi v domačem javnem občilu, je treba navesti njen vir.«

Tu ni nejasno samo to, kaj pomeni »informacija iz tujih virov«, ki je lahko vest kake tuje agencije, lahko pa tudi reklamni oglas tujega naročitelja, kar je verjetno treba urejati posebej.

Gre predvsem za vprašanje, kako se uresničuje načelo svobode komuniciranja prek meja, in pravica občanov v zvezi z uresničevanjem tega načela.

Mednarodne konvencije in mednarodne pogodbe ne morejo biti razlog za omejevanje te pravice. Prav nasprotno. Eden najpomembnejših mednarodnih sporazumov s tega področja je mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, h kateremu je pristopila tudi Jugoslavija. Ta se zavzema za svobodo komuniciranja, ne glede na meje. 18. člen tega sporazuma pravi v 2. odstavku:

»Vsakdo ima pravico svobodnega izražanja. Ta pravica vsebuje svobodo iskanja, sprejemanja in širjenja informacij in idej vsake vrste v ustni, pisani, tiskani ali umetniški obliki ali na kakršenkoli drugi poljuben način in ne glede na meje.« 3. odstavek tega člena poudarja tudi odgovornost.

»Uresničevanje svoboščin, ki izhajajo iz 2. odstavka tega člena, vsebuje tudi posebne dolžnosti in odgovornosti. Zato je lahko potrjeno določenim omejitvam, ki pa morajo biti izrecno določene z zakonom, kadar so nujne:

- a) zaradi zaščite pravic in ugleda druge osebe,
- b) zaradi varovanja državne varnosti, javnega reda, zdravja in javne morale.«

20. člen tega pakta pa pravi:

1. »Vsaka propaganda vojne je z zakonom prepovedana.
2. Z zakonom je prepovedano vsako izzivanje narodnostne, rasne ali verske mržnje, izzivanje, ki spodbuja k diskriminaciji, sovraštvu ali nasilju.«

Ta načela smo sprejeli tudi v našo zakonodajo. Veljajo torej ne le za komuniciranje s tujino, ampak tudi znotraj meja naše države. Kriteriji pri uresničevanju te svobodne možnosti in za preprečevanje njene zlorabe so torej isti, ne glede na to, ali gre za informacije domačega ali tujega izvora. Zato bomo tudi mednarodne sporazume in načela na področju javnega obveščanja in mednarodnega sodelovanja na tem področju najbolje uresničevali, če bomo spoštovali določila, ki so zapisana v naši ustavi kot izraz globljih idejnih in vrednostnih opredelitev naše družbe.

II. 2. Podružbljanju javnega informiranja namenja osnutek zakona posebno poglavje (V), toda to vprašanje obravnava zelo splošno, pravzaprav v enem samem členu (člen 34), ki pravi:

»Zaradi uresničevanja družbenega vpliva, družbene koordinacije in usklajevanja samoupravnih interesov, zlasti pa odločnega vpliva delovnih ljudi in občanov na razvoj in delovanje sistema javnega informiranja, sodelujejo delovni ljudje in občani v skladu z zakonom neposredno in po svojih delegatih v družbenih organih upravljanja organizacij združenega dela, ki se ukvarjajo z javnim informiranjem in javnih občil, v drugih družbenih telesih, ki jih ustanovijo udeleženci v procesu javnega informiranja, v ustreznih organih in interesih socialistične zveze delovnega ljudstva ter v različnih oblikah interesnega organiziranja.«

Ta tekst prav gotovo ne izraža bogastva oblik, ki že obstajajo in prek katerih poteka podružbljanje informacij, predvsem pa ne daje nikakršnih konkretnjših rešitev v tem smislu, da se bo krepil »odločilni vpliv delovnih ljudi in občanov na sistem javnega informiranja«.

Zakon bi moral jasno definirati konkretne institucionalne možnosti in oblike tega vpliva. Ta se že uveljavlja:

1. z uresničevanjem pravice občanov, da neposredno sodelujejo v procesih javnega obveščanja, da uporabljajo vsa sredstva javnega komuniciranja za lastno informiranje, pa tudi za izražanje svojih pogledov in mnenj, vključno s kritičnimi stališči.

2. z uresničevanjem pravice občanov, da neposredno ali prek svojih organizacij in delegatov sodelujejo pri ustanavljanju javnih glasil in množičnih občil, kakor tudi pri njihovem upravljanju in vsebinskem usmerjanju skupaj z delavci, ki opravljajo profesionalno novinarsko delo.

3. z uresničevanjem vpliva občanov prek SZDL kot najširše družbenopolitične organizacije, ki skrbi tudi za obveščanje občanov in za uveljavljanje aktivne vloge socialističnega javnega mnenja v družbenem razvoju.

4. s sodelovanjem občanov v delegatskem skupščinskem sistemu, v okviru katerega obravnavajo tudi uresničevanje načela javnosti dela vseh nosilcev družbenih funkcij in pooblastil, pa tudi druga vprašanja, ki zadevajo razvoj javnega obveščanja v funkciji uresničevanja samoupravnih odnosov.

5. Za podružbljanje informiranja je izrednega pomena tudi delo družbenih organov in strokovnih organov pri redakcijah glasil in množičnih občilnih nasploh, ki spodbuja usmeritev novinarjev, da se v svojem delu čimbolj opirajo na aktivno sodelovanje občanov, da so odprti za njihova mnenja in predloge ter da v izbiri tematike in pri njeni obravnavi upoštevajo interes in potrebe najširše javnosti.

Subjekti pravic in odgovornosti v procesu podružbljanja javnega informiranja so torej različni udeleženci, ki imajo pri tem dostikrat tudi različne interese. Tako na primer interesi državnih organov, ki večkrat prikrajajo obveščanje o svojem delovanju, in pa interesi javnosti, da je čimprej in čimbolj točno obveščena o vsem, niso vedno enaki. Dostikrat na tokove informiranja vplivajo tudi razne neformalne skupine v občilih ali zunaj njih, ki poskušajo informiranje prikrojiti svojim interesom. V praksi se tako potrjuje, da je še vedno veliko možnosti za monopoliziranje informacij. Zato imajo še posebno vlogo v boju proti takim pojavom organi socialistične zveze, pa tudi sveti in drugi organi upravljanja pri uredništvih glasil in javnih občil, prek katerih se uveljavljajo interesi in vpliv občanov.

Osnutek zakona določa, da se za zagotavljanje ustavnih in zakonskih pravic ter družbenih in osebnih interesov delovnih ljudi in občanov pri informiranju lahko ustanovijo tudi posebna družbena telesa za varstvo pravic udeležencev pri javnem informiranju. (Alternativa k 35. čl.)

Zamisel o ustanovitvi posebnih družbenih teles na področju javnega obveščanja je že v dosedanjih razpravah zbudila dokaj pomislekov.

Ustanavljanje novih družbenih organov je na določen način nezaupnica vsem obstoječim oblikam podružbljanja, ki jih ni malo, zlasti pa svetom ali sekcijam za vprašanja javnega obveščanja, ki že delujejo pri Socialistični zvezi. Pomisleke zbuja tudi dejstvo, da naloge novega organa niso dovolj jasno opredeljene in je zato težko ugotoviti, ali bo z njim prišlo do podvajanja poslov in institucij, ali pa bo v resnici pomenil nekaj novega.

Osnutek govori o varstvu in pravici udeležencev pri javnem informiranju zelo splošno, kakor da je njihova vloga in družbeni položaj enak in da so enake tudi njihove možnosti za vpliv na javno obveščanje. Vendar je praksa pokazala: če je treba koga od udeležencev v javnem obveščanju posebej zaščititi, je to sam občan in uresničevanje njegove pravice, da je resnično in pošteno informiran, da lahko izrazi tudi svoje mnenje in da je zaščiten v primeru, če se v javnih glasilih neupravičeno žali njegovo dobro ime ali pači njegova izjava. Drugi udeleženci v javnem obveščanju, zlasti državni in politični organi in njihova vodstva, imajo veliko večje možnosti za zaščito svojih interesov in uveljavitev svojega vpliva na javno obveščanje, saj nekateri od njih razpolagajo celo s posebnim aparatom za »stik z javnostjo«.

Varstvo pravic državljanov na področju javnega obveščanja je tudi po ustavi predvsem naloga socialistične zveze, ki je ustanoviteljica političnih glasil in v organe njihovega upravljanja delegira svoje predstavnike, imenuje vodilne delavce ter tudi na druge načine lahko vpliva na njihovo delovanje. Če v praksi ustanoviteljska vloga SZDL ne prihaja dovolj do izraza, to ni krivda institucionalnih rešitev, ampak načina njihovega uresničevanja. Dostikrat se je že pokazalo, da ni dobro, če pomanjkljivosti v delu poskušamo razreševati izključno s predpisi in z ustanavljanjem novih institucij.

36. člen osnutka pojasnjuje, s kakšnimi vprašanji naj bi se ukvarjala posebna družbena telesa, ki naj bi ugotavljala, ali je bil osebni ali družbeni interes prizadet »s kratitvijo informacije, dajanjem ali objavo neresnične informacije, kršitvijo načela javnosti dela oziroma dostopnosti vseh informacij pod enakimi pogoji, neupoštevanjem embarga, kratitvijo pravice do popravka, odgovora in izražanja mnenja ali kako drugače.«

Osnutek zakona daje torej temu organu zelo težko, skoraj neuresničljivo nalogo – ugotavljati, ali je določena informacija bila neresnična, ali je bilo kršeno načelo javnosti, neupoštevan embargo, pravica do odgovora ali popravka itd., ni na podlagi tega ukrepati. Lahko si predstavljamo, da bi se tako telo znašlo pred mnogimi vprašanji, ki jih morajo obravnavati predvsem same redakcije glasil, njihovi sveti oziroma skupščine, izdajatelji glasil, novinarska društva ali pred takimi, ki spadajo pred sodišča. Taka superinstanca za vprašanja javnega obveščanja, ki naj bi ukrepala v primerih, ko bi bil prizadet osebni ali družbeni interes, bi nujno pomenila

negacijo celotnega razvejanega mehanizma za podružbljanje sistema javnega obveščanja, ki bi moral delovati samostojno in verjetno uspešneje.

Predlagatelji take rešitve prav gotovo tudi niso dovolj upoštevali narave javnega informiranja. V informacijskih procesih je treba proti neresnični, nepopolni ali nepravočasni informaciji predvsem ukrepati z drugo, resničnejšo in popolnejšo informacijo, z objavljanjem informacij iz različnih virov, z razvijanjem javne polemike in kritike. Javno informiranje je dejavnost, v kateri je učinkovito predvsem eno orožje: javna beseda.

Poleg tega je v naravi javnega informiranja, da vrste vprašanj v zvezi z odgovornostjo ni mogoče urejati z zakonom in pravnimi sankcijami, ampak izključno s profesionalno novinarsko etiko. Razvijanje in krepitev profesionalne etike pa je predvsem stvar novinarskih organizacij, v našem družbenem sistemu pa tudi socialistične zveze kot predstavnice najnaprednejših družbenih sil in socialističnega javnega mnenja. Prav gotovo je na tem področju še marsikaj treba izboljšati – tudi sedanji kodeks Društva novinarjev Jugoslavije je zelo pomanjkljiv, še bolj pa njegovo uresničevanje – toda veliko vprašanje je, ali bi bila prava rešitev za to ustanavljanje novih družbenih teles.

Ustanovitev novih posebnih družbenih teles za vprašanja javnega obveščanja bi bilo mogoče zagovarjati samo, če bi s svojo vlogo izpolnila nekatere vrzeli, ki so se pokazale v sedanjem institucionalnem sistemu na tem področju. Morda bi tako telo imelo svoj »raison d'être«, če bi se ukvarjalo s splošnimi vprašanji javnega obveščanja s stališča uresničevanja ustavnih določil in zaščite pravic državljanov, zlasti načela javnosti dela samoupravnih in državnih organov. Na tem področju je še vrsta vprašanj, ki so dostikrat sporna, npr. to, kaj je državna tajnost, kdaj je upravičeno zadrževanje podatkov, kako delujejo posebne službe na stik z javnostjo in podobno. Morda bi ta telesa bila koristna, če bi obravnavala tudi predloge za nadaljnji razvoj javnega obveščanja, zlasti ustvarjanje splošnih družbenih razmer za razvoj te dejavnosti in njene infrastrukture, probleme uvajanja nove tehnologije in prilagajanja njej (pred nami je npr. vrsta vprašanj v zvezi s pričetkom neposrednega sprejemanja televizijskih programov prek satelitov). Bolj kot z delom novinarjev bi se tako telo moralo ukvarjati z obnašanjem drugih dejavnikov, ki uporabljajo javno besedo ali od katerih je odvisno boljše informiranje, zlasti pa z uresničevanjem načela javnosti dela vseh samoupravnih in državnih organov. Nekateri menijo, da bi tako družbeno telo lahko vplivalo tudi na razvijanje profesionalne etike, če bi javno obravnavalo najbolj kričeče primere njenega kršenja. Vendar pri tem ne smemo pozabiti: kršenje embarga, ki ga omenja zakon in podobni problemi so predvsem stvar samih novinarskih hiš in njihovih notranjih odnosov, pa tudi njihovih ustanoviteljev.

Naj dodamo še, da je v zadnjih desetletjih v številnih državah prišlo do ustanovitve podobnih institucij, svetov za tisk, kakor jih imenujejo na

Švedskem ali v Veliki Britaniji, bodisi na pobudo parlamentov in vlad, bodisi na pobudo samih izdajateljskih hiš. Taka telesa imajo pomembno vlogo pri obrambi interesov demokratične javnosti in standardov profesionalne etike pred vse neizprosnejšim vplivom tržnih zakonitosti v kapitalistični družbi in uveljavljanjem gonje za dobičkom v razmerah, ko so komunikacijska sredstva v privatni lasti in se z industrializacijo tehnologije in koncentracijo lastništva vse bolj odtujujejo človeku, družba pa nima nikakršnih drugih mehanizmov za obvladovanje negativnih pojavov pri njihovem delovanju. Vprašanje je torej, ali je tak mehanizem potreben tudi v naših razmerah, če bomo dosledno uresničevali načelo podružbljanja javnega komuniciranja in uporabili za to vse instrumente, s katerimi že razpolagamo.

Vsekakor je treba predlog za ustanovitev novih družbenih teles za zaščito pravic udeležencev v javnem informiranju še dobro pretehtati. Na podlagi tega pa bi morali, predno bi se odločili za taka nova telesa, natančno opredeliti njihovo vlogo, sestavo in pristojnosti, če hočemo zagotoviti, da ne bo prišlo do nepotrebnega institucionalnega paralelizma ali pa celo do birokratskega vmešavanja v odnose na področju javnega obveščanja, ki je izrednega pomena za razvoj demokratičnega družbenega življenja in za uresničevanje pravic in svoboščin občanov.

Sindikati in uresničevanje odgovornosti v družbi

1. *Odgovornost v samoupravni družbi*

Odgovornost je sestavina družbenih odnosov v vsaki družbi. Defini-
ramo jo navadno kot:

1. obveznost delovanja subjekta v skladu s sprejetimi načeli, programi, normami itd.; ali
2. kot sprejemanje obveznosti za posledice dejanj, ki jih naredi subjekt.

Povezano s tem je mogoče razlikovati vsaj tri pomembne vidike odgovornosti:

1. zunanjo odgovornost, to je odgovornost posameznika ali skupine pred neko zunanjo normo, zakonom, pravili, itd.;
2. moralno odgovornost, to je odgovornost pred samim seboj, pred notranjimi, interioriziranimi normami, pred lastno »vestjo«; ter
3. odgovornost kot sestavino funkcije, ki jo posameznik opravlja, to je odgovornost v smislu pozitivne naravnosti k ciljem, povezanim s to funkcijo.

Že navedeno dokazuje, da je odgovornost v vsaki družbi pojav z zelo različnimi razsežnostmi.

Zdi se, da se problematika odgovornosti v naši samoupravni družbi pojavlja in obravnava vse bolj pogosto. Posebej to velja za zadnja leta, ko so pravzaprav vsi družbeni dejavniki, do vključno zvezne skupščine in centralnega komiteja ZKJ, imeli na svojih dnevnih redih problematiko odgovornosti. Natančneje rečeno, povečuje se zanimanje za pojave neodgovornosti in to toliko bolj, kolikor bolj dejanska družbena in zlasti gospodarska gibanja odstopajo od predvidenih in zaželenih. Odgovornost je potemtakem obravnavana predvsem kot neodgovornost.

Kljub temu, da je odgovornost sestavina vsake družbe, je treba poudariti, da ima odgovornost v samoupravni družbi vrsto posebnih vidikov, ki jo ločijo od ureditve odgovornosti v drugih družbenih odnosih. V zvezi z obravnavano temo bi kazalo posebej omeniti zlasti naslednje:

1. Ni na razpolago podatkov, s katerimi bi lahko prepričljivo odgovorili na vprašanje, ali je v samoupravni družbi, takšni, kot je jugoslovanska na sedanji stopnji razvitosti, pojavov neodgovornosti več ali manj kot v drugih družbah. Vendar jih pri nas ni malo in kaže, da se njihovo število povečuje. To dokazuje, da problema odgovornosti ali točneje neodgovornosti nismo ustrezno razrešili. Seveda pa je na tej podlagi napačen sklep,

ki ga delajo nekateri »dobronamerni kritiki« samoupravljanja, da namreč v samoupravnih odnosih načeloma ni mogoče zagotoviti odgovornega ravnanja samoupravljalcev. Ni teoretičnega niti logičnega razloga, da samoupravna družba ne bi mogla biti odgovorna družba. Dvom o tem, da bi v samoupravni družbi sploh lahko zagotovili odgovorno ravnanje, je v bistvu dvom o možnosti samoupravljanja sploh.

2. Splošni model odgovornosti je naslednji: posameznik ali skupina (a) naredi neko dejanje ali opusti neko dejanje, ki bi ga moral oziroma ne smel narediti (b), kar ima družbeno nezaželene posledice (c), zato je kriv (a) in zasluži kazen (d), ki jo ugotavljamo s preverjanjem odgovornosti (e) in sankcioniramo s sankcijami (f) nad tem posameznikom ali skupino (a). Iz tega sledi, da je odgovornost povezana z obsegom oz. sploh imetjem pristojnosti. Ker se v samoupravni družbi pristojnosti (odločanja) razširjajo na vse člane družbe, bistveno naraste število tistih, ki so lahko neodgovorni. Kdor nima nikakršnih pristojnosti, jih ne more kršiti, torej tudi ne more biti neodgovoren.

3. Odgovornost v samoupravni družbi je vsesplošna. Nikogar ni, ki ne bi bil odgovoren. Vendar za razliko od hierarhičnih družb to ni odgovornost navzgor, odgovornost nadrejenemu, temveč odgovornost sodelavcem, odgovornost delegatov delegatski bazi, odgovornost temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti drugim organizacijam in skupnostim ter družbeni skupnosti v celoti. Takšna razporeditev odgovornosti izhaja iz družbene lastnine in enakopravnosti pri samoupravnem odločanju. Vsak član te družbe je po eni strani odgovoren za svoje ravnanje, po drugi strani pa tudi soodgovoren za ravnanje skupine in kolektiva, v katerem deluje. Tako odgovornost ni več le posamezna, individualna, temveč tudi kolektivna. Kolektivna odgovornost ne zanika individualne odgovornosti. Vendar se zdi, da je prav kolektivna odgovornost teoretično in praktično bistveno premalo izdelana.

4. Temeljna smer urejanja odgovornosti v samoupravni družbi je prav gotovo preventivna: ustvarjanje možnosti za to, da bi vsak kot posameznik in kot član skupine ravnal odgovorno. Poudarek torej ni na represivnem, kaznovalnem vidiku odgovornosti, čeprav tudi ta obstoji. Temeljni pogoj za to, da posameznik lahko ravna odgovorno, pa je, da je usposobljen za prevzemanje odgovornosti. Pomeni, da morajo biti njegove pristojnosti usklajene z njegovim znanjem, z njegovimi delovnimi sposobnostmi (tudi po obsegu), z njegovimi osebnostnimi lastnostmi itd.

5. Glede na splošno demokratizacijo odnosov v samoupravni družbi je v taki družbi vse manj institucionalizirane odgovornosti. To pa pomeni, da je treba vse bolj razviti socialno kontrolo, bodisi v formalni ali neformalni obliki. Zdi se, da smo dosedaj preveliko pozornost namenjali odpravi institucionaliziranih oblik kontrole, premalo pa smo razvijali nadomestne samoupravne kontrolne mehanizme. Tako je urejanje odgo-

vornosti ostajalo predvsem na presplošni intencionalni ravni (vsi pomembni družbeni dokumenti govorijo tudi o odgovornosti). Manj pa so bili izdelani mehanizmi praktičnega uresničevanja teh intencij. Tako je bilo, recimo, vse preveč zanašanja na organ samoupravne delavske kontrole, ki pa (v poprečju) tudi sam ni bil uspešno aktiviran.

6. Čeprav samoupravna družba v načelu teži k zmanjševanju institucionalizirane kontrole, pa je povsem nedvoumno, da se zaenkrat tej vrsti kontrole še ne more v celoti odpovedati. Vendar je tovrstna kontrola precej otežena tudi zaradi zapletenosti in sestavljenosti samoupravne institucionalizacije v družbi. Poti normalnega razreševanja posameznih družbenih vprašanj so mnogokrat prezapletene in predolge. Preveč je institucij in ravni njihovega razreševanja (recimo število listin, potrebnih za izvozne in uvozne posle, število dovoljenj, potrebnih za začetek stanovanjske gradnje, itd.). Zato se je uveljavilo iskanje »krajših poti«, mimo formalnega sistema ali celo proti njemu. Sestavina tega so tudi najrazličnejše »zveze« in uveljavljanje zasebnih odnosov, tudi kadar gre za družbene. Mnogi družbeni samoupravni mehanizmi ne funkcionirajo tako, kot so bili zamišljeni (recimo svobodna menjava dela na področju vzgoje in izobraževanja) itd. Na splošno je premalo kritike in samokritičnosti. Kritika je ali zmerjaška, žaljiva (kot recimo na kulturnem področju), ali pa površna, nepoglobljena, posplošena. Težko je reči, koliko je temu krivo dejstvo, da na splošno ni zaželeno, oziroma da vsak vidi kot upravičeno le kritiko drugih.

7. Iz mnogih vidikov odgovornosti izhaja tudi spoznanje, da je odgovornost v precejšnji meri organizacijski problem. Tudi organizacijske možnosti za uresničevanje odgovornosti, posebej v samoupravnih organizacijah združenega dela, niso dovolj izrabljene, saj samoupravne organizacije dela ne razvijamo načrtno in sistematično. Prav na tem področju se izrazito vidi razlika med normativnim in stvarnim. Normativno so delavci v organizaciji enakopravni in skupno soodgovorni za upravljanje. Dejansko pa je odločanje še dokaj neenakomerno porazdeljeno, mnogo premočan je položaj »vplivnih posameznikov«, neformalnih ali tudi majhnih formalnih skupin, pri katerih se dejansko odločanje koncentrira. Samoupravna praksa opozarja, da sedanji problem samoupravnega odločanja ni več samo glasovanje (odločanje v ožjem smislu), temveč predvsem to, kdo ima vpliv na pripravo predlogov. Ker kontrolna funkcija ni dovolj razvita, je še mogoče, da se pravi avtorji predlogov in tisti, ki so dejansko odločilno vplivali na sprejem kakšnega predloga z nezaželenimi posledicami, izmaknejo odgovornosti; odgovorni pa so tako zlasti oni, ki so imeli le manjši ali le formalni vpliv na odločitve.

Z navedenim seveda niso izčrpane vse razsežnosti odgovornosti v samoupravni družbi. To tudi ni bil namen; šlo je predvsem za opredelitev izhodišč za razpravo o vlogi in možnem prispevku sindikatov pri zagotavljanju odgovornosti v samoupravni družbi.

2. Sindikati in odgovornost

Že v ustavni opredelitvi funkcije sindikatov v družbi je rečeno, da se delavci združujejo v sindikate, da bi uresničevali svoj samoupravni položaj. S tem je bila presežena dilema, ali je sindikat v samoupravni družbi še potreben ali ne več. Ta dilema je resda obstajala predvsem v teoriji, saj se delavci množično sindikatu niso nikdar odrekli. Ker je odgovornost sestavina uresničevanja samoupravnega položaja delavcev v družbi, je logično, da ima sindikat pomembno mesto in vlogo tudi pri uresničevanju odgovornosti.

Glede na to, da problematika odgovornosti pri nas v celoti še ni bila uspešno razrešena, ne presenečajo ocene, da tudi sindikati niso storili na tem področju vsega, kar bi morali in kar bi tudi lahko. Takšne ocene ne nazadnje izhajajo iz ugotovitev sindikatov samih ob različnih analizah njihove dejavnosti.

2.1. Nekateri problemi odgovornosti v sindikatih

Problematika odgovornosti je tudi v povezavi s sindikati mnogodimenzionalna. Lahko bi jo razdelili na odgovornost v sindikatih samih in na odgovornost sindikata navzven, do drugih družbenih subjektov. Nadalje bi jo lahko razdelili po področjih dejavnosti itd. Namen tega sestavka je predvsem obravnavati nekatere vidike udeležенosti sindikatov pri razreševanju problematike odgovornosti v organizacijah združenega dela. Ker pa so te mnogostransko povezane z okoljem, se seveda ne bo mogoče izogniti tudi nekaterim širšim razsežnostim odgovornosti sindikata.

Področje delovanja sindikatov v organizacijah združenega dela je praktično neomejeno, kar pride do izraza tudi v znanem geslu sindikatov »Nič, kar je pomembno za delavce, brez sindikata«. Poleg splošnih opredelitev funkcije sindikatov v ustavi tudi vrsta zakonov vsebuje določila o dejavnosti sindikatov. Med zakoni je posebej z vidika delovanja sindikatov v organizacijah združenega dela pomemben zakon o združenem delu. Ta zakon opredeljuje vrsto področij, kjer se pričakuje aktivnost sindikatov. Dejavnost sindikatov je v manjšem obsegu opredeljena kot dolžnost sindikatov (recimo v kandidacijskem postopku), v pretežnem delu pa kot možnost (sindikat *lahko* zahteva, daje mnenje, začne postopek itd.) Ni empiričnih podatkov, ki bi omogočali zanesljiv sklep o tem, ali sindikat bolje opravlja tiste funkcije, za katere je (z zakonom) neposredno zadolžen, kot druge, za katere je nakazana samo možnost. Vendar na splošno ni mogoče trditi, da samoupravni sistem postavlja dejavnosti sindikatov ovire. Prej gre za neuresničevanje možnih funkcij in možnega položaja sindikata pri uresničevanju samoupravljanja.

Z vidika odgovornosti je takšno širino možne sindikalne akcije mogoče oceniti prej kot oviro kot pa spodbudo za povečanje odgovornosti. Uveljavljanje odgovornosti namreč zahteva, da se tistemu, ki je odgovo-

ren, pristojnosti jasne, da so nedvoumno določene. Le v tem primeru je mogoče ugotoviti, katero dejanje bi subjekt moral storiti oziroma kate-rega ne bi smel opustiti.

Tudi točno določene pristojnosti imajo pomembno pomanjkljivost. Ta se kaže predvsem v togosti in neprilagodljivosti pristojnosti dejanskim potrebam. Organizacija je dinamičen subjekt, večstransko povezan z okoljem, zato se v njej pojavljajo novi in novi problemi. Razdelitev pristojnosti težko predvideva pojavljanje novih problemov in navadno temelji na stari, znani vsebini dejavnosti. S tega vidika je seveda ugodneje, da ima sindikat široko možnost delovanja.

Možnost sama po sebi seveda še ni stvarnost. Kaže, da zaenkrat takšna širina možne aktivnosti ne rezultira v dejansko navzočnost sindikata tam, kjer so za delavce najvažnejši problemi. Pomanjkljivosti, ki izhajajo iz prevelike širine možne aktivnosti ter pomanjkljivosti, ki izhajajo iz rigidnosti točno določenih pristojnosti, je mogoče preseči s planiranjem dela. Plan dela za določeno obdobje lahko točno določi vsebino dela (in s tem določi pristojnosti oziroma obveznosti), ki pa so prilagojene konkretnim potrebam. Planiranje dela na podlagi podatkov še ni uresničeno. Redke so organizacije, ki svojo dejavnost sploh planirajo in še redkeje tiste, ki plane izpolnjujejo. Pri tem smo seveda odšteli »konfekcijske plane dela«: prepisovanje predlogov planov, ki jih objavijo republiški sindikalni organi. Vendar je primerno planiranje dela nujno opredeliti kot nujni pogoj za uresničevanje odgovornosti tudi v sindikatih.

Metodologija planiranja dela priporoča postavljanje manjšega števila (tri do pet) glavnih ciljev dejavnosti in morda še nekaj drugotnih ciljev; vsi skupaj pa naj bodo realni. Realnost je mogoče oceniti le na podlagi razpoložljivih sredstev in ljudi. S tem pa pridemo do kadrovskega vprašanja v sindikatih.

Nasplošno bi lahko postavili vprašanje: kdo je sindikat v konkretni organizaciji združenega dela? Če jemljemo kot kriterij, da je član sindikata vsakdo, ki plačuje članarino, potem so sindikat praktično vsi delavci, saj statistike vztrajno dokazujejo, da v poprečju nad 90% zaposlenih plačuje članarino. Ko pa so v različnih raziskavah delavce z anketo povprašali, da naj navedejo, v katere družbenopolitične organizacije so včlanjeni, pa so bili podatki precej nižji, včasih jih je tudi manj kot 50% »priznalo«, da so člani sindikata.

V tem kontekstu nas ne zanima sistem plačevanja članarine, ki očitno ni povsem zavesten, morda pa tudi ne povsem prostovoljen (kot je opredeljen v statutu). Tudi če bi, recimo, 50% zaposlenih sestavljalo ozaveščeno in aktivno članstvo sindikata, bi bil sindikat izredna politična sila v naši družbi. Vendar je sindikat v praksi prepogosto zožen le na vodstvo osnovne sindikalne organizacije ali celo le na predsednika sindikalne organizacije. Preverjenih empiričnih podatkov spet ni na razpolago, zato teh odnosov ni mogoče kvalificirati. Vendar pa tako postane jasnejša podoba moči in nemoči sindikata, torej tudi njegove sposobnosti za

prevzemanje odgovornosti, da »nič, kar je pomembno za delavce, ne gre mimo sindikata«.

Očitno pa je sposobnost sindikalnih organizacij za prevzemanje odgovornosti na široki fronti problematike okrnjena. Zato je zahteva po realnem planiranju dejavnosti toliko bolj upravičena. Obenem opozarja tudi na potrebo po dodatnem strokovnem in družbenopolitičnem izobraževanju sindikalnih kadrov.

Tako glede učinkovitosti kot glede odgovornosti ni pomembna samo količina delavcev, ki so aktivni v sindikalni organizaciji, ampak tudi kakovost aktivnih kadrov. Pod kakovostjo je mišljena predvsem njihova angažiranost, prepričanost v to, kar delajo, motiviranost, vrednostna usmerjenost, odnos do drugih dejavnikov v organizaciji itd. – poleg usposobljenosti, seveda. S temi in podobnimi dejavniki bi pojasnili, zakaj je dejanska aktivnost sindikalnih organizacij sorazmerno nizka po količini, obenem pa jih še vedno vleče v vrednostno nevtralne akcije: proslave, športnorekreativno dejavnost, socialno dejavnost, itd.

Problem kontrole je navzoč tudi v sindikatu. Ne sicer normativno, temveč stvarno. Normativno je jasno, da članstvo kontrolira vodstvo, delegatska baza svoje delegate. Vendar članstvo to funkcijo izvaja le občasno in delno. Za sprotno izvajanje ni ne možnosti (premajhna aktivnost in premajhna informiranost) ne časa. Zato je v precejšnji meri še navzoča kontrola osrednejših organov sindikata. Čim višje v organizacijski zgradbi sindikata gremo, tem bolj je čutiti kontrolo »od zgoraj«. To načelo še posebej velja za profesionalce v sindikatu. Transformacija v kontrolo od spodaj je proces, ki se je začel in se krepi, ni pa še končan. V tem se politične organizacije ne morejo bistveno razlikovati od družbenih dogajanj v celoti.

Med dejavniki učinkovitosti in odgovornosti sindikata kaže posebej omeniti tudi primernost organizacijske zgradbe. Zdi se, da so v tem pogledu bili storjeni odločilni premiki ob usklajevanju oziroma prilagajanju sindikalne organiziranosti organizacijski zgradbi združenega dela. Načelo, da v vsaki temeljni organizaciji združenega dela obstoji najmanj ena sindikalna organizacija, nedvomno lahko bistveno prispeva k učinkovitosti sindikata. Še uspešnejši korak v tem smislu so sindikalne skupine v okviru osnovnih sindikalnih organizacij, ki dejansko povezujejo majhne skupine delavcev s sorazmerno homogenimi lastnostmi in interesi. Seveda, če je potem ustrezno razrešen tudi problem koordinacije teh skupin v okviru osnovne organizacije.

Sindikalne skupine se lahko prekrivajo s samoupravnimi delovnimi skupinami. Na ta način pride po eni strani do možnosti večje aktivizacije delavcev pri uresničevanju njihovih samoupravnih pravic, obveznosti in odgovornosti, po drugi strani pa tudi do racionalizacije samoupravnega odločanja. Tudi to je eden od vidikov odgovornosti. Gre za precej razširjen pojav, da isti delavci v organizacijah združenega dela isti problem večkrat obravnavajo: enkrat kot člani zbora delavcev, drugič kot

člani sindikata, tretjič kot člani zveze komunistov, četrtrič kot delegati, petič kot... To je včasih potrebno in koristno, kadar gre, recimo, za problem, ki je bistven za delavce in organizacijo, kot, recimo, investicija, delitev dohodka ipd. Še pogostejše pa je odveč, ker le obremenjuje in pasivizira. V sindikalni skupini, ki je obenem tudi samoupravna skupina, delegatska baza itd., lahko te različne organizacijske vloge združijo in problem obravnavajo enkrat.

Seveda pa je pri sindikalnih skupinah kadrovski problem še bolj izrazit. V praksi je v organizacijah združenega dela precejšnji del delavcev v takšni ali drugačni delegatski funkciji. V poprečju je med delavci skoraj tretjina delegatov, v manjših organizacijah skoraj vsi ali vsi, ali pa ima celo vsak zaposleni več kot eno delegatsko funkcijo, v večjih organizacijah pa seveda manj. Praktično te funkcije niso ocenjene kot enakovredne in delovanja v sindikatih v poprečju ne jemljejo kot najpomembnejšo aktivnost. Zato najboljše kadre navadno izbirajo kot delegate za delavski svet temeljne organizacije, delovne organizacije, itd. Potreba po dodatnem usposabljanju kadrov je tako še večja. Tudi sicer je znano, da je sindikat šola kadrov tudi za druge potrebe.

Opisani vidiki odgovornosti se nanašajo predvsem na problematiko odgovornosti znotraj sindikatov, v sindikalni organizaciji sami. Navedenim bi lahko dodali še vrsto drugih, ki pa so za sindikat manj specifični. Takšni so npr.: zahteva po ustrezni tehniki dela organov sindikata, ki omogoča lastno kontrolo predvsem glede uresničevanja sklepov; ustreznost kadrovska politika v sindikatih, ki naj bi zagotovila, da na odgovornejše funkcije dejansko pridejo kandidati, ki so v praksi že dokazali privrženost samoupravnemu socializmu (in sicer čimbolj objektivno dokazano privrženost); povezanost odgovornosti z objektivnimi protislovji v socializmu itd.

2.2. Prispevek sindikata k povečanju odgovornosti v družbi

Pod tem naslovom bomo opisali nekatere možne smeri delovanja sindikalne organizacije, po katerih bi lahko prispevala k povečanju odgovornosti v družbi kot celoti in še posebej v organizacijah združenega dela.

1. Ena od določnic vloge posameznega dejavnika pri zagotavljanju odgovornosti je tudi njegov položaj v strukturi moči. Organizacije združenega dela in družbene skupnosti niso homogene celote, temveč so sestavljene iz vrste večjih ali manjših, formalnih skupin, ki na različne načine vplivajo na medsebojne odnose in na dejavnost drugih. Močnejša je tista, ki v večji meri namerno usmerja dejavnost drugih skupin v skladu s svojimi potrebami. V hierarhičnih družbah je skupina, ki je na višjem družbenem položaju, vedno nadrejena skupini (in posameznikom) na nižjem položaju. Zato je tudi odgovornost hierarhično urejena: tisti, ki je v organizaciji ali v družbi nižje, je odgovoren onemu, ki je na višjem položaju. Druga smer odgovornosti, da je namreč tisti, ki je višje, odgovor-

ren onemu, ki je nižje, se uveljavi le v izjemnih družbenih okoliščinah. Navadno le takrat, ko podrejeni družbeni razredi z nasilno akcijo (revolucijo) porušijo obstoječo družbeno ureditev in s tem obstoječe odnose oblasti ter vzpostavijo novo. Podobno se zgodi, kadar ena skupina na oblasti zamenja drugo; takrat namreč začne ugotavljati odgovornost zamenjanih. V delovnih organizacijah se takšne spremembe dogajajo redkeje, oziroma je za to potrebna sprememba lastništva. Če se v okviru istega tipa lastnine (recimo zasebne lastnine) menjajo lastniki, se za zaposlene v bistvu nič ne spremeni – vedno so odgovorni lastniku. Šele odprava zasebne lastnine in njena transformacija v družbeno omogoči v načelu razvijanje novega tipa odgovornosti, ki ni več hierarhična, ampak medsebojna in družbena.

Meritve porazdelitve vpliva v naših organizacijah združenega dela kljub mnogim metodološkim pomanjkljivostim (uporaba vprašalnika, merjenje stališč, percepcij, ne pa dejanskega vpliva itd.) dajejo že vrsto let dokaj stabilne rezultate. Sodeč po teh rezultatih sindikat nima posebno velikega vpliva, saj se vztrajno nahaja med skupinami z najmanjšim vplivom. Gre torej za sorazmerno majhen dejanski vpliv na odnose v organizacijah. Vendar je obenem sindikat tista skupina, za katero delavci zatrjujejo, da bi moral imeti bistveno večji vpliv, večjo moč, kot jo ima. Takšnega položaja verjetno smemo razložiti kot veliko potencialno moč sindikata v organizacijah združenega dela, ki se lahko spremeni v dejansko moč, če se začne sindikat ukvarjati z bistvenimi problemi delavcev, in če pri tem mobilizira velik del zaposlenih.

Vsekakor pa je položaj v distribuciji moči določnica vloge, ki jo lahko sindikat ima pri urejanju odgovornosti. Verjetno je prav tisto, kar smo označili kot »potencialno moč sindikata«, eden izmed razlogov, da skušajo v mnogih organizacijah močnejše skupine, posebej pa vrh vodilne linije, pridobiti sindikat na »svojo stran« in se tako izogniti možnemu močnemu nasprotniku. V razmerah, ko v samoupravnih organizacijah kontrole od »zgoraj« skoraj ni več, kontrole od »spodaj« pa še ni razvita v zadostni meri, je namreč prav mogoče, da se tehnokratski vrh v dokajšnji meri osamosvoji in obnaša kot dejanski lastnik organizacije. Če za sodelovanje pridobi še sindikat, če kontrolira samoupravne organe in sodeluje z organizacijo zveze komunistov, je pravzaprav skoraj neomejen oblastnik, takorekoč brez odgovornosti.

Mehanizmi preseganja takih razmer so znani. Treba jih je le uporabiti, kar pa nikakor ni enostavno in lahko.

2. Kot smo navedli, odgovornost zahteva presojanje dejanj. Presojanje pa vključuje merila, kriterije. Zanje pa ni mogoče reči, da so samo objektivni, ampak so pod močnim subjektivnim vplivom posameznikov in skupin. V glavnem smemo reči, da so posamezniki in skupine nagnjeni k temu, da hvalijo ali vsaj tolerirajo tisto, kar je za njih koristno in kritizirajo (negativno ocenjujejo) tisto, kar je za njih nekoristno ali škodljivo. To pa z drugimi besedami pomeni, da imajo pri presoji ustrez-

nosti ali neustreznosti posameznih dejanj, ki jih posameznik ali skupina naredi sama ali pa jih naredijo drugi posamezniki ali skupine, velik vpliv interesi tistega (posameznika ali skupine), ki presojo opravi. Poenostavljeno: odgovornost je tudi igra interesov. Isto dejanje je lahko z vidika interesov enih ocenjeno kot ustrezno, primerno, moralno; s strani drugih pa kot nezaželeno, napačno, neodgovorno, nemoralno itd. – skratka takšno, ki bi ga bilo nujno negativno sankcionirati.

V najširšem smislu problematika interesov izhaja iz proizvodnih odnosov. Dokler bodo v teh odnosih obstajala protislovja, toliko časa tudi ni pričakovati, da v družbi ne bi imeli opravka s protislovnimi interesi.

Interese je mogoče po različnih kriterijih ločiti v različne skupine. Za obravnavano problematiko odgovornosti je verjetno najpomembneje ločevati med splošnimi družbenimi interesi ter med interesi posameznikov in posameznih ožjih skupin in pa med neposrednimi, kratkoročnimi ter med dolgoročnimi interesi. Pri usklajevanju interesov nastane posebno težaven položaj tedaj, kadar so kratkoročni in skupinski interesi v nasprotju z dolgoročnimi in družbenimi. V takih primerih lahko sindikat dokaj učinkovito poseže v usklajevanje interesov, saj glede na svojo organiziranost takorekoč nujno mora zagovarjati širše in dolgoročne interese delavcev in lahko ustrezno organizira in mobilizira delavce v organizacijah združenega dela.

Širša družbena organiziranost delavcev v sindikate rezultira v spoznavanju širših in trajnejših interesov delavcev ter v ozaveščanje članstva o teh interesih. Takšna funkcija sindikata je še posebej potrebna in dragocena, kadar v posamezni skupini ali celo družbenopolitični skupnosti prevladajo skupinski interesi, interesi mimo ali celo na škodo širših družbenih in dolgoročnejših interesov. Seveda lahko sindikat prispeva k preseganju takšnega položaja le tedaj, če se sam ne priključi zagovornikom teh ožjih skupinskih interesov. Vključitev sindikata v ozko skupinske cilje nikakor ni nemogoča, je pa zaradi načina njegove organiziranosti vsaj manj verjetna. V navedenih primerih je kot sindikat mišljeno predvsem vodstvo osnovne organizacije ali širših oblik organiziranosti sindikata.

Vključevanje sindikata v oblikovanje in usklajevanje interesov je mogoče podrobneje razdeliti v vrsto vsebinskih področij. V vsakem primeru je prav na tem področju funkcija sindikata ena bistvenih komponent njegove družbene funkcije nasploh. Posebej, kadar gre za zaščito in uveljavljanje širših in dolgoročnejših interesov delavcev. Seveda to zahteva, da aktivnejši del članstva pozna in sprejema dolgoročnejše in družbene interese delavcev tudi kot vodilo svojega delovanja.

3. Naslednje področje, na katerem lahko sindikalna organizacija veliko pripomore k povečanju odgovornosti, je področje samoupravnega odločanja. Usklajevanje interesov, ki smo ga že omenili, seveda lahko razširimo oziroma uporabimo tudi pri samoupravnem odločanju. Nadalje je sindikat udeležen pri procesih samoupravnega sporazumevanja in zlasti družbenega dogovarjanja. Na vseh področjih samoupravnega dogovarja-

nja deluje ali neposredno kot udeleženec dogovarjanja ali pa kot organizacija delavcev, ki lahko ustrezno mobilizira in organizira delavce. Sindikat ima možnost zahtevati spoštovanje z zakonom določenih postopkov pri sporazumevanju, posebej javnosti samoupravnega dogovarjanja ter spoštovanje moralnih norm samoupravne družbe.

Delovanje delegatskega sistema in uresničevanja delegatskih odnosov tako v organizacijah združenega dela kot v družbenopolitičnih skupnostih si prav tako ne moremo zamišljati brez sindikata. Poleg vloge, ki jo ima po zakonu pri izbiri delegatov in volitvah, lahko sindikalna organizacija uveljavi pomembno vlogo pri organiziranju delegatske baze in pri delegatskem obveščanju – v obeh smereh: da so delegati ustrezno obveščeni o stališčih baze, in da baza dobi primerne informacije o ravnanju delegatov in o problemih, s katerimi se srečujejo. Posebej bi kazalo navesti možnost in potrebo, da sindikat začne ustrezno akcijo, kadar delegati ne uresničujejo svoje funkcije in bi jih bilo treba spodbuditi, jim pomagati ali pa jih zamenjati. Zdi se, da v organizacijah združenega dela zlasti slabo funkcionira delegatski sistem navzven, v odnosu do skupščin družbenopolitičnih skupnosti in do samoupravnih interesnih skupnosti.

Analize problemov samoupravnega odločanja v organizacijah združenega dela, povezanih z odgovornostjo, opozarjajo na neuporabo ali vsaj na nedosledno uporabo sankcij za neodgovorno ravnanje. S tem v zvezi smo omenili, da se v samoupravnih odnosih povečuje pomen socialne kontrole, javne odgovornosti in kritike. Izkušnje kažejo, da se te oblike počasi in premalo razvijajo. Zato številni avtorji vidijo prav na tem področju pomembno funkcijo družbenopolitičnih organizacij in posebej sindikata. Gre za to, da bi sindikat lahko bil tisti družbeni dejavnik, ki bi v konkretni organizaciji predstavljal javnost, ki bi organiziral delavce, da bi opravljali kontrolno funkcijo. Socialna kontrola pomeni vrsto sankcij, ki so moralnopolitične narave, vendar se ne uporabljajo same od sebe, temveč jih mora nekdo uporabiti. Gre za javno razpravo o posameznih dogajanjih, o ravnanju posameznikov itd. Posledica takšne razprave je ocena, ki je lahko pozitivna in v tem smislu nagrada tistemu, ki se ga ocenjuje. Lahko pa je seveda obratna, negativna, (bolj ali manj ostra) kritika, zahteva, naj ravna drugače, ali celo predlog, naj se odpove delegatskemu položaju, delovnemu mestu itd. Vsekakor bi že zavest vsakega delegata, vodilnega, delavca itd., o tem, da je verjetno, da bo njegovo ravnanje doživelo javno preverjanje, ugodno vplivala na odgovornost. Pogosto delegati ali drugi potrebujejo tudi podporo in pomoč, da bi lahko uresničili svojo nalogo. V mnogih primerih lahko edino javnost dela in javna kontrola zagotovita odgovorno ravnanje. In v organizacijah združenega dela bi sindikat lahko bil ta javnost. To funkcijo sindikata bi kazalo organizirano krepiti.

Tako bi lahko z nadaljnjim razčlenjevanjem podrobneje osvetlili vlogo sindikata pri zagotavljanju odgovornosti v družbi, posebej na različnih področjih samoupravnega odločanja. Končujem z mislijo, da možnosti

aktivnejše vloge sindikatov pri uresničevanju odgovornosti v sindikatih in v družbi niso maloštevilne. Če nekateri mehanizmi samoupravnega odločanja niso ravno prikladni in ne ustrezajo potrebam, sindikat lahko začne akcijo za njihovo spreminjanje. Vprašanje, zakaj sindikat teh možnosti ne izrablja v večji meri, pa že sodi na področje motivacije. Morda bi kazalo marsikje v programskih dokumentih in v dejanski aktivnosti besede »sindikat lahko...; sindikat skrbi...« itd. zamenjati z opredelitvijo »sindikat je odgovoren za...«.

Uporabljena literatura

1. Deveti kongres Zveze sindikatov Slovenije. Delavska enotnost, Ljubljana 1979.
2. Kardelj E.: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Ljubljana 1977.
3. Odgovornost v samoupravni družbi. Materiali za Ziherlove dneve, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1981 (v tisku).
4. Pavlović V.: Sindikati i politički sistem. Radnička štampa, Beograd 1977.
5. Socializem in demokracija, Komunist, Ljubljana 1978.
6. Bibič A.: Interesi in politika. Delavska enotnost, Ljubljana 1980.
7. Štetine M., Kšela D.: Temeljna organizacija združenega dela v delovanju delegatskega sistema. Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZSS, Ljubljana 1978.
8. Zakon o združenem delu, 1976.
9. Ustava SFR Jugoslavije, 1974.

Politična znanost – svetovni proces

UREDNIŠTVO: *Kaj vas je spodbudilo, da ste se začeli ukvarjati s politično znanostjo? Kateri viri so vplivali na vaše poglede in na politološke raziskave?**

A. BIBIČ: V politično znanost so me pripeljale – če odmislim življenjske izkušnje – pravne vede, ki sem jih študiral. Vsaj po tematiki je pravoslovje od nekdaj obsegalo tudi dokajšen del politološke problematike. Na primer teorija države, primerjalno ustavno pravo, ustavna ureditev Jugoslavije, javna uprava. Drugi impulz sem dobil, ko sem se nekako v drugi polovici 50-tih let začel – tokrat že v službi na sodišču – ukvarjati s Kantom. Na podiplomskem študiju na Inštitutu društvenih nauk v Beogradu sem se nato srečal ne samo z vsem, kar je na področju politične znanosti premogla Jugoslavija, marveč tudi z večjim številom tujih politologov in drugih družboslovcev – z Zapada in Vzhoda – ki so obiskovali nas podiplomce. Razen tega sem se tu pobliže seznanjal z marksistično teorijo prava in ravno tu sem spoznaval globlji pomen konfrontacije med Marxom in Heglom glede politične države. Poseben vtis so name napravili vpogled v razvoj političnih ved v sodobnem svetu in tudi prvi poskusi naših avtorjev, da jih utemeljijo. Podiplomski študij sem nadaljeval na Inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani, ki ga je takrat vodil Boris Zihl in ki je odpiral širok prostor za teoretični študij. Na njem pa se je začela razvijati tudi empirična sociologija (skupina za metodologijo, javne komunikacije itd.). Takšne povezave so me pripeljale – prek krajše, a spodbudne asistenture na Pravni fakulteti v Ljubljani – na takratno Visoko šolo za politične vede, kjer sem začel predavati nekakšen uvod v politično znanost. Pedagoški proces me je silil, da se dokopljem do globljega vedenja o sedanjosti in zgodovini politične znanosti in da se zamislim nad njeno vlogo v družbi.

* Dr. Adolf Bibič, redni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo in, poleg drugega, tudi glavni in odgovorni urednik *Teorije in prakse*. Po objavi del *Interesi in politika* (1981), *Snaga narodnih masa* (1981), *Za politologiju* (1981) in *Politična znanost v samoupravni družbi*, za katera je leta 1982. prejel Kidričevo nagrado, je uredništvo *Teorije in prakse* ob sodelovanju nekaterih politologov zastavilo avtorju nekaj vprašanj o njegovem delu, o sodobni politični znanosti doma in po svetu. Trenutek za objavo intervjuja je primeren tudi zato, ker je bil Adolf Bibič v letih 1976–1982 v dveh zaporednih mandatih član Izvršnega odbora IPSA (Mednarodna asociacija za politično znanost) in je tudi aktivno sodeloval pri pripravi dveh zadnjih svetovnih kongresov politologov (Moskva 1979; Rio de Janeiro 1982).

Ko se mi je ponudila priložnost, da svoje znanje poglobim v tujini, sem jo rad izkoristil. Najprej sem bil leta 1965 pet mesecev na Moskovski državni univerzi Lomonosova, kjer sem zlasti poglobljal poznavanje Heglove in Marxove politične filozofije. V Sovjetski zvezi sem se srečal tudi s polemikami glede tega, ali je tam potrebna politična znanost (med F. Burlackim in nekaterimi drugimi). Nekaj let kasneje sem dobil priložnost, da se približno pol leta seznanjam z ameriško politologijo na yalski, berkeleyjski in harvardski univerzi. Tu sem se zlasti poglobil v ukvarjanje s t.i. skupinsko-interesno teorijo politike, ki sem prišel z njo v stik že v času podiplomskega študija deset let poprej. V ZDA je politična znanost institucionalno najbolj razvita in tu so tudi politologi kot posebna profesija izredno organizirani na občedrjavni in nižjih ravneh. Takrat je divjala vietnamska vojna in bil sem priča burnim protestom proti njej. Name je napravilo velik vtis radikalno gibanje v ameriški politični znanosti, ki se je zlivalo v »Caucus for a New Political Science« in ki je postavljalo v ospredje celo vrsto novih problemov politične znanosti (problem vsebine in metode politične znanosti, kritika nevtralnosti in instrumentalizma politične znanosti; empirični in normativni elementi demokracije, znanost in ideologija itd.)

Ko govorim o virih, ki so vplivali name, ne smem pozabiti omeniti tudi vpliva, ki ga je name napravila Kardeljeva misel, s katero sem se prvič srečal (»Potovanje skozi čas«) že v prvem razredu nekdanje višje gimnazije v Brežicah. Kolikor bolj sem prodiral v zgodovino svetovne politične misli in kolikor bolj sem preučeval tokove v sodobni politični znanosti, toliko bolj sem spoznaval, kako so Kardeljeva misel, njegovi pogledi na politiko, socializem, narod, demokracijo, samoupravljanje, neuvrščenost, vpleteni v bistvene dileme, s katerimi se spopada sodobna politična znanost, kako ima njegova misel svetovne razsežnosti in da jo lahko pravilno vrednotimo le, če jo postavljamo v ta svetovni kontekst.

Te motive sem lahko soočal in jih skušal bogatiti z novimi izkušnjami, ki sem jih dobil kot član Izvršnega odbora mednarodne asociacije za politične vede (IPSA) od 1976. leta. Ta funkcija mi je omogočila, da sem se seznanjal z novimi krogi politične znanosti, zlasti mi je odprla pot v dežele v razvoju. Udeležil sem se nekaj znanstvenih posvetov v deželah »Juga« (Indija, Mehika, Brazilija). Stiki s politologi iz dežel v razvoju so me še posebej prepričali, da sodobna politična znanost mnogo dolguje ravno družbeni misli in politični problematiki dežel v razvoju, hkrati pa so mi tudi pokazali, da se morajo politologija in družboslovci teh dežel mnogo bolj povezati, da bi vplivali v večji meri na razvoj sodobne politične znanosti. Na združeno pobudo jugoslovanskih in indijskih politologov je bila zato v okviru IPSA ustanovljena posebna »Study Group« – Politična znanost v deželah v razvoju, ki je dobila idejno inspiracijo v tim. ljubljanski listini »Program sodelovanja med politologi, politološkimi institucijami in asociacijami dežel v razvoju«. Ta listina je bila namreč

sprejeta 1979. leta v Ljubljani na simpoziju Položaj in vloga politične znanosti v deželah v razvoju.

UREDNIŠTVO: Zanima nas, kako gledate, po vseh teh izkušnjah, na odnos med našo družbo in med politično znanostjo. Konkretnije:

- a) Ali je v naši družbi čutiti potrebo po razvoju politične znanosti?
- b) V kolikšni meri in na kakšen način se ta potreba izraža?
- c) Kateri so vzroki in faktorji morebitnega omejevanja ali celo zanižanja politične znanosti pri nas?

A. BIBIČ: Dejstvo je, da je med vsemi socialističnimi deželami dobila politična znanost ravno v Jugoslaviji najprej »uradno« priznanje (glej Program ZKJ) in da se je to priznanje institucionalno potrdilo v tem, da so bile pri nas na začetku 60-let ustanovljene visoke šole za politične vede, ki so kasneje (razen zagrebške, ki je bila fakulteta že od vsega začetka) prerasle v fakultete za politične vede. Če gledamo torej po tej plati, lahko rečemo, da je v naši družbi obstajala in da obstoji že nad dve desetletji potreba po politični znanosti kot posebni disciplini sodobnega družboslovja. To sicer ne pomeni, da so imeli oziroma da imajo tudi danes vsi družbeni faktorji in vsi politologi enako predstavo o tem, kaj politična znanost je in kaj naj bi bila. Morda ne bo odveč, če poudarim nekatere bistvene funkcije politične znanosti. Politična znanost raziskuje politične pojave (domače in svetovne); oblikuje, v sodelovanju z drugimi disciplinami, poklicni profil politologa; sodeluje pri oblikovanju sorodnih poklicnih profilov; je faktor in sestavni del samoupravne »politične socializacije« in politične kulture; pospešuje kritično recepcijo rezultatov tuje sodobne politične znanosti in družbene misli; je sredstvo komuniciranja naše politične znanosti s svetovno politologijo in posredovalec naših politoloških spoznanj za svetovno politološko skupnost. Ko torej sprašujete, v kolikšni meri in na katere načine se pri nas izraža potreba po politični znanosti, pravzaprav sprašujete, ali se samoupravni subjekti v njej in politični družbeni faktorji zavedajo teh (možnih) funkcij politične znanosti, ali te možne funkcije, skupaj z institucionalizirano politologijo, v zadostni meri razvijajo.

Verjetno je težko odgovoriti za vse sredine enako. Na splošno bi lahko rekli, da se v nekaterih sredinah teh možnih funkcij politične znanosti zavedajo, da pa na splošno te potencialne funkcije politične znanosti niso enakomerno razvite. Politologi, zlasti tisti, ki delajo na raziskovalnih in izobraževalnih visokošolskih institucijah, bodo morali storiti več, da se javnost osvešča možnih vlog politologije v samoupravni družbi. Ne more biti dvoma, da je politična znanost družbi, ki temelji na socialističnem samoupravljanju, še kako potrebna; ne da bi nadomestila iniciative in aktivno vlogo samoupravljalcev, marveč da te iniciative pomaga bolj povezati; da osvešča ljudi, jim daje v roke orožje za odkrivanje protislovij med kratkoročnim in dolgoročnim pogledom, med partikularnim in sploš-

nim interesom; da oblikuje socialistično javnost in ostri odgovornost vsakega in vseh, ki opravljajo samoupravne in druge družbene funkcije; da daje, v krizni situaciji, diagnoze in prognoze – seveda skupaj z drugimi družbenimi vedami.

UREDNIŠTVO: *In kaj menite o vzrokih in faktorjih omejevanja politične znanosti in njenemu nasprotovanju pri nas?*

A. BIBIČ: Konec koncev je politična znanost tako pri nas kot v svetu dejstvo, ki ga načelno spodbija le še kakšen zaspani tradicionalist, zaplotniški egocentrik, »samodohodkovni« utilitarist ali »samokulturni« idealist. Takšni miselni »profili«, sami ali v različnih kombinacijah v naši družbi še obstajajo. Nasprotovanja politični znanosti so bolj latentna kot manifestna, bolj posredna kot neposredna, bolj instrumentalna kot načelna. Vzroke tudi odkritih nasprotovanj je treba iskati v skromni informiranosti o sodobni znanosti, v napačnih predstavah, da marksizem izključuje delitev dela v družbenih vedah, v interesih drugih institucionaliziranih panog sodobnega družboslovja, v ekonomističnih redukcijah, pa tudi v politični znanosti sami, v realnih problemih in dilemah nadaljnjega razvoja politične znanosti. Ne smemo pozabiti tudi na malomeščansko liberalistično zavest, ki verjame v samotok družbenega gibanja, ki v samoupravljanju vidi zgolj igro parcialnih interesov, v družbi pa skupek odnosov, ki se spontano porajajo, ki pa ji je tuje dolgoročno in širše gledanje. Takšna zavest podcenjuje vlogo politike in seveda tudi politične znanosti kot tudi družbene znanosti sploh. Presenetljivo pa takšno gledanje kar dobro koeksistira z birokratizmom, ki kljub lepim besedam odjeda velik del samoupravljanja. Mislim, da se bo morala politična znanost pogumneje lotiti analize teh pojavov in z novim poletom odkrivati dialektiko možnosti in stvarnosti skupnih ter splošnih interesov. Politična znanost mora postati v večji meri spoznanje in kritična zavest o prehajanju od individualnega k skupnemu, od posebnega k splošnemu, od kratkoročnega k dolgoročnemu. Samo tako bo lahko, ob drugih družbenih vedah, postajala odločilnejši sestavni del subjektivnih sil družbe. Ključni vzrok nasprotovanju družbenim in političnim vedam je treba iskati v tistem pragmatizmu, glede katerega je Edvard Kardelj v svojih prevečkrat pozabljenih Beležkah o naši družbeni kritiki zapisal: »V dosedanjem razvoju socializma v svetu je morda pritisk prakse in njenih neogibnih dnevnih potreb prizadel socialistični idejni in teoretični misli več škode kakor vsa protimarksistična kritika te misli«.

Seveda: ko govorimo o nerazumevanjih politične znanosti, ne smemo odklanjati tiste kritike v politični znanosti in izven nje, ki ji gre za to, da v presnavljanju raziskovalne in pedagoške problematike družbenih ved išče nove razvojne rešitve v novih razmerah. Sem sodi npr. potreba po novih povezavah političnih ved z ekonomskimi, filozofskimi, sociološkimi in drugimi znanostmi, razmislek o novih vsebinskih in institucionalnih vidi-

kih politične znanosti, o teoretičnem in empiričnem razvoju politične znanosti z vidika njene večje vloge pri družbenopolitičnem odločanju, z vidika profila, števila, idejnoteoretične usmerjenosti politoloških kadrov itd. V teh primerih gre za ustvarjalno razmišljanje, ki se zaveda možne vloge politične znanosti – v sklopu sodobnega družboslovja – v naši družbi, ne pa za nereflektirano kritiko, ki jo izrekajo nepoučeni pragmatisti in neredko s partikularističnimi interesi zaslepljeni ljudje.

UREDNIŠTVO: Na kaj ste mislili, ko ste omenili, da so vzrok nekaterih kritik pomanjkljivosti politične znanosti same? Ali je pravzaprav politična znanost pri nas uspela pokazati svoj predmet? Ali je politična znanost v Jugoslaviji postala eden izmed dejavnikov političnega odločanja? Ali se raziskave v politični znanosti dejansko uporabljajo kot element političnega odločanja?

A. BIBIČ: Politična znanost je v svojem mladostnem zanosu dosegla v Jugoslaviji nekatere vidne uspehe. Te rezultate sem skušal delno povzeti v knjigi *Za politologijo* iz leta 1981. Ne more biti dvoma, da je politična znanost uspela opredeliti svoj predmet; da je pokazala, da so politični subjekti, (politična) ideologija in politična aktivnost bistveni elementi politike in politične znanosti; da so v zadnjih desetletjih pa tudi v sedemdesetih letih naši avtorji napisali vrsto pomembnih del tako na teoretičnem področju kot o našem družbenopolitičnem sistemu in o mednarodnih odnosih. Če bi pri nas bolj skrbeli za prodor naše družbene in politične znanosti v svet, bi marsikatero od teh del morali prevesti in ga ponuditi tujemu bralcu. Toda naj nas ne bo sram tudi povedati, da našo politično znanost pestijo tudi resne pomanjkljivosti, med katerimi naj navedem zlasti tele:

1. Manjkajo sistematične, med seboj povezane raziskave samoupravnih in političnih institucij in odnosov v naši družbi.

2. Premalo je monografskih raziskav posameznih institucij in njihove učinkovitosti.

3. Komparativne raziskave so slabo razvite.

4. Nekatera področja mednarodnih odnosov so slabo raziskana.

5. Metodološka refleksija je premalo izrazita.

6. Stiki s tujo politično znanostjo so premalo sistematični in selektivni.

7. Ni pravega razumevanja za kadrovske krepitve ključnih področij politične znanosti.

8. Do problema dokumentacije, politološke in sploh družboslovne informacije se obnašamo neodgovorno, kar kaže tako na raven stroke kot na nizko raven porabniške zavesti.

Ni treba posebej poudarjati, da tudi te bele lise v politični znanosti sami morajo negativno vplivati na njeno družbeno vlogo. Mislim, da naša politologija in družbene vede sploh premalo glasno opozarja na te stvari in

da ni dovolj povezana in odločna, da bi hitreje premagovala to pomanjkljivost.

Če ni večjega zunanjega pritiska, da se te stvari hitreje spreminjajo, je to lahko tudi zgovoren podatek.

Ne moremo zanikati dejstva, da je v preteklosti profesionalna politična znanost vsaj v neki meri – čeprav v skromnem obsegu – sodelovala v političnem odločanju. Vendar danes tradicionalni odnosi politična znanost-politična praksa ne zadoščajo več. Skupno z drugimi družbenimi vedami mora politična znanost v veliko večji meri sodelovati pri pripravi in izvrševanju odločitev. Naši nadaljnji premisleki morajo biti usmerjeni v to, kako povečati na eni strani družbeno zavest o potrebi po dejansko večji vlogi družbene in tudi politične znanosti in kako, na drugi strani, stopnjevati sposobnost družboslovja, vključno politične znanosti, da se z novimi metodami še bolj analitično loteva stvarnosti, da prodira za subjektivne in subjektivistične zaveze v jedro stvari, da oblikuje nove odnose družbenih in političnih sil, iz katerih izhaja večja individualna, skupinska in družbena produktivnost in ustvarjalnost, večja učinkovitost in večja odgovornost pa tudi moralnost vseh družbenih odnosov.

UREDNIŠTVO: V zadnjih letih ste imeli, tudi kot član Izvršnega odbora IPSA in kot udeleženec njenih kongresov in drugih srečanj, priložnost, da ste dobili neposrednejši vpogled v sodobne tokove politične znanosti. Kaj je značilno za sodobne svetovne politološke procese? Kaj se dogaja v politologiji na »Zahodu«, kaj v Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih državah? Ali se politična znanost v deželah v razvoju napaja na vzorih politologije v razvitem svetu ali pa išče lastna pota, jo dovolj vznemirjajo dileme in problemi lastnega sveta?

A. BIBIČ: Vprašanje je izredno obsežno in nanj bom lahko odgovoril le delno in približno.

Če sodim o svetovni politologiji skozi prizmo zadnjih svetovnih kongresov politologov (Edinburgh 1976; Moskva 1979; Rio de Janeiro 1982) in drugih oblik mednarodnih strokovnih srečanj, moram ugotoviti najprej pomembne tematske premike. Čedalje bolj prodirajo med glavne teme problemi, ki jih vsiljuje človeštvu in posameznim družbam živa stvarnost. Problemi graditve nove mednarodne ureditve, kompleksnih odnosov med družbo, državo in političnim sistemom sploh, problematika razvoja in sistemskih sprememb, nacionalno vprašanje in federalizem, vprašanje avtoritarizma in demokracije, samoupravljanja in neuvrščenoosti, nove gospodarske ureditve in ekonomske, kulturne, komunikacijske odvisnosti... Očitno je tudi, da takšni premiki internacionalizirajo politično znanost po družbenem in geografskem zajetju problemov, po čedalje večjem številu držav, v katerih se vzpostavlja politična znanost, po čedalje jasnejši težnji po mednarodnem sodelovanju. Tipična primera sta npr. reaktiviranje Afriške asociacije za politično znanost, ustanovitev

Kitajske asociacije za politično znanost – to vse pred kratkim. Ali pa večja aktivnost politologije v nekaterih latinskoameriških državah...

Seveda je politična znanost, gledano s stališča števila politologov, števila visokošolskih in drugih raziskovalnih institucij, po številu fakultet in kateder, po številu napisanih knjig in znanstvenih člankov itd. še vedno »asimetrično« razvita. Ne vem, če bi lahko dali popolnoma prav ameriškemu profesorju Davidu Apterju, ki trdi, da je na svetu približno 30 tisoč politologov, med katerimi da je približno 28 tisoč Amerikancev, ker gre konec koncev za metodološko vprašanje, koga šteje za politologa. Brez dvoma pa ta podatek govori o tem, da npr. Združene države Amerike po mnogih kriterijih številčno prednjačijo in tudi izžarevajo dokajšen vpliv na druga območja sveta. Imena, kot so Robert Dahl, Karl Deutsch, David Easton so znana daleč izven lastne domovine, tako po svoji vplivnosti kot po kritiki. Zlasti nekako v zadnjih petnajstih letih so vidnejše kritike dominantnih modelov in iskanje, ki se včasih združuje v ambiciozno ugotovitev »postbehavioralne revolucije« (spomnim naj samo na imena kot so William Connolly, Ch. A. Mc Coy, J. O'Connor) in na zanimivo revijo *Politics and Society*...). Treba je tudi omeniti novo aktivnost in nove premike politične znanosti v Kanadi, ki jo predstavljajo, npr. imena kot so C. B. Macpherson, Christian Bay in drugi.

Seveda na »Zahodu« igrajo v politični znanosti vse pomembnejšo vlogo tudi nekatere evropske dežele, zlasti Zvezna republika Nemčija, Francija, skandinavske dežele itd. Politologi le-teh iščejo vse bolj samostojne poti. Vtis imam tudi, da v zapadnoevropskih deželah prihaja do mnogo močnejše diferenciacije v politični znanosti, pač zaradi tega, ker na temeljne pozicije znova močnejše vpliva marksistična inspiracija, ki je tu že tradicionalno, glede na obstoj socialističnega gibanja, bolj prisotna. Tu je, na primer, čutiti poskuse, da se kritično oceni dosedanji razvoj politične znanosti (npr. v delu Pierra Birnbauma), da se ponovno aktualizira osrednjost odnosov med ekonomijo in politiko in da se na nov način opredeli vloga sodobne države, ki se ji, po mnogih letih izrinjenosti, ponovno pripisuje pomembnejše mesto v znanosti (Nicos Paulantzas, K. Kastendiek, P. Anderson, H. Lefebvre). Omeniti je treba tudi ploden vpliv političnoekonomske šole (Elmar Altvater in drugi). Velik pomen ima Althusserjeva teorija »ideoloških aparatov države«. Zapažene so tudi splošnoteoretične in monografske študije (npr. Klaus von Beyme) o najbolj tipičnih političnih institucijah izven države (politične stranke, interesne skupine, sindikati itd.). Treba pa je reči, da del pomembne politične misli in politične znanosti, zlasti tiste, ki se veže na »evrokomunizem« (Umberto Cerroni in drugi), še ni zadosti poudarjen v arenah profesionalne politologije, čeprav je eden izmed bistvenih elementov dialektično-zgodovinske smeri...

Kar zadeva Vzhodno Evropo, vključno s Sovjetsko zvezo, je zanjo značilno, da je politična znanost v zadnjih letih tudi tu dobila legitimnost. Tu je sicer na splošno dokaj neposredno povezana s tekočo politično

prakso – ki jo v različnih oblikah ugotavljamo tudi drugod – vendar ne gre zanikati, da je zlasti v nekaterih deželah dosegla pomembne vsebinske premike. Naj omenimo Poljsko, kjer lahko najdemo nekatera zelo pomembna imena in kjer je nadaljnja vloga politične znanosti odvisna od razpleta dogodkov, ki ji sedaj ne morejo dajati veliko prostora. V Sovjetski zvezi, kjer so bili mnogi zlasti iz vrst pravnikov še pred leti zelo skeptični do politične znanosti, v zadnjem času idejo politične znanosti sprejemajo in razvijajo številne institute (kot npr. Institut za ZDA in Kanado, Institut države in prava itd.), ki imajo dokajšnjo produkcijo na področju politoloških monografij, posameznih aspektov političnega življenja itd. Srečamo se tudi z resnejšimi poskusi, da se konkretna sociološka metoda uporablja, npr. za proučevanje funkcioniranja prava. Opazne so študije o posameznih tujih deželah, političnih institucijah, gibanjih itd. Danes bolj sistematično spremljajo razvoj politologije po svetu itd. To seveda ni natančen opis, je le ilustracija, ki na marsikaj opozarja, marsikaj pa pušča ob strani, kot pri drugih deželah.

Tudi dežele v razvoju, ki so bile povečini le objekt političnega raziskovanja, razvijajo čedalje bolj, čeprav neenakomerno, tudi politologijo. Nekateri med njimi, kot so Indija, Nigerija, Mehika, Brazilija (v slednjih dveh npr. Candido Mendes, Fernando Henrique Cardoso, Pablo Gonzales Casanova) so že dokaj razvile politično znanost, drugje jo šele začenjajo razvijati, v tretje pa ta ideja še ni prodrla. Gotovo je, da je na mnoge med njimi vplivala (in še vpliva) nekdanja metropolska tradicija in tudi sedanji razvitejši centri, vendar je tudi res, da lahko tudi tu srečujemo resne poskuse, da se politična znanost utemelji na lastni problematiki, da se poiščejo širši horizonti npr. znotraj različnih oblik socialističnih usmeritev, da se tudi uporabi dialektično-zgodovinski raziskovalni instrumentarij. Zlasti v teh deželah se politologiji vsiljuje vprašanje o novih odnosih med ekonomijo in politiko, o faktorjih in bistvu ekonomskega in socialnega razvoja, o odnosih med avtokratičnim in demokratičnim političnim sistemom, o dependenci in njenem premagovanju, o demokratizaciji mednarodnih odnosov, o eksploataciji in o enakopravni menjavi v ekonomiji in v kulturi, o novi mednarodni ureditvi, o novih metodah, ki bi približale politično znanost stvarnosti teh dežel.

Kot rečeno, je treba mnogo bolj tudi v družbenih in političnih vedah razvijati sodelovanje med deželami v razvoju samimi. Gre za to, da je novo mednarodno informacijsko ureditev potrebno uveljaviti tudi na področju družboslovnih ved in komunikacij, kar pa zadeva čisto tudi na notranje ovire.

UREDNIŠTVO: *Spomladi ste obiskali Kitajsko akademijo družbenih ved in Kitajsko asociacijo za politično znanost. Kakšne vtise ste prinesli s seboj?*

A. BIBIČ: Ob tem bežnem pregledu naj predvsem omenim velik interes za politično znanost, ki ga kažejo družboslovci v LR Kitajski. Tam so ne

samo ustanovili nekatere osrednje politološke institucije, kot je Inštitut za politične vede v okviru Kitajske akademije družbenih znanosti, okrog katerega skušajo zbrati vse kadre in načrtovati razvoj, marveč so tudi že začeli publicirati nekatera temeljna dela s področja političnih ved, npr. knjigo o politični znanosti kot posebni disciplini. Sami poudarjajo, da so šele na začetku in začenjajo pozorno spremljati tokove v sodobni politični znanosti v tujini.

Na koncu naj omenim, da priznavanje politične znanosti v posameznih deželah še ne pomeni tudi nujno priznavanje vseh njenih funkcij. Na splošno se priznava raziskovalna funkcija, z njo pa tudi politično-kulturna, ki neredkokrat celo škodljivo zasenči raziskovalno spoznavno. Priznavanje raziskovalne funkcije še ne pomeni vedno tudi priznavanja profesionalno-oblikovalne vloge itd. Vendar v celoti je priznavanje politologije svetovni proces, ki se uveljavlja na Zahodu in Vzhodu, na Severu in Jugu, neodvisno od narave političnih sistemov.

UREDNIŠTVO: Ste politolog, obenem pa tudi angažiran družbenopolitični delavec, saj sodelujete v številnih družbenopolitičnih in samoupravnih telesih. Ali vas ta »dvojna« vloga moti, ali pa je v nekem smislu komplementarna in vam daje tudi izhodišča za znanstveno delo.

A. BIBIČ: Nekateri mislijo, da je lahko družbena znanost, torej tudi politična znanost, objektivna samo, če se ne veže na noben interes, da sta torej interes in spoznanje zmerom v globokem nasprotju. Takšno gledanje štejem za zmotno. Seveda bi bilo nevarno, če bi se politična znanost vezala na partikularistične interese te ali one družbene skupine ali če bi bila le nalepka na dnevnapolitične določitve ali postfestni komentator že sprejetih odločitev in uveljavljenih pogledov. Vendar: politična znanost ne more napredovati, če ni angažirana za določene cilje, če ne oblikuje sama teh ciljev in sredstev za njihovo uresničevanje. Torej je politološko spoznanje, kot vsako pomembno družboslovno spoznanje, nujno vezano na interese. Pomembno je, da se družboslovec zaveda, kateri interesi spodbujajo njegova spoznanja in vrednote in katera zgodovinsko strukturna pozicija je tista, ki potencialno najbolj omogoča razvoj spoznanja in hkrati tudi emancipacijske procese v družbi. Politična znanost je pravzaprav znanost o emancipaciji, o politični emancipaciji, ki se v socialistični opredelitvi podaljša in pogloblja v socialno emancipacijo. Politična znanost je torej v nekem širšem, žlahtnejšem smislu »praktična« znanost. Praktična angažiranost politologu razkriva interesna protislovja, ostri njegove selekcijske mehanizme in mu lahko pomaga, da razmerja moči družbenih in političnih sil jasneje vidi in da lažje razlikuje interese, ki vodijo k spoznanju, od tistih, ki spoznanje ovirajo. Seveda je nekritično istovetenje z »vsem obstoječim« za politično in vsako družbeno znanost pogubno, saj jo vodi k apologetiki, kot je apriorna kritika »vsega obstoječega« nevarna, saj odmika spoznanje od ciljev, ki so realno dosegljivi.

Neposredna praktična angažiranost je torej znanstveno plodna samo, če jo uspeš povezati in osmisлити z nekimi širšimi zgodovinskimi in teoretičnimi razmisleki, ki te oborožijo tako zoper obrambo vsega obstoječega kot tudi zoper neodgovorni kriticism in za delovanje, ki spreminja stvari.

UREDNIŠTVO: Večkrat ste pisali o razmerju med (politično) znanostjo in ideologijo. Kaj bi lahko danes rekli k temu vprašanju?

A. BIBIČ: Govoriti abstraktno o nasprotju med znanostjo in ideologijo, med interesi in spoznanjem, med teorijo in prakso – se mi je, kot sledi iz povedanega, zmeraj zdelo in se mi še danes najmileje rečeno zdi (in to velja tudi za politično znanost) prazno početje. To razmerje je dialektično v najpristnejšem pomenu besede. Spoznanje vodi k dejanju, dejanje vodi k spoznanju. Samo tako si lahko razložimo, zakaj so velika zgodovinska dogajanja porajala pomembno družbeno misel, ki je po svoji strani usmerjala ta dogajanja in odpirala vizijo v bodočnost. Abstraktno zoperstavljanje znanosti in ideologije je zmerom razkrivalo in razkriva ravno zagovornike neke konkretne ideologije. Potrebna je torej poglobljena zgodovinska in teoretična razprava o tem, kako družbeni in ideološki faktorji dejansko vplivajo na razvoj znanosti, kdaj ga pospešujejo, kdaj ga zavirajo, kako so indikativni in normativni elementi povezani v znanstvenem procesu in v rezultatih znanosti. Prav tako bo treba pojasniti psihološke socialne mehanizme, ki povzročajo, da se npr. postavljanje nasprotja med znanostjo in ideologijo pretvarja v konkretnih izpeljavah v ideološko mišljenje, pa naj ideologijo razumemo v genetskem, strukturnem ali funkcionalnem pomenu. Vsekakor je treba tu kot ključno upoštevati ravno težnjo po večanju moči. Da ne bo nesporazumov: potrebna je kritika ideologij, potrebna je kritika podrejanja misli pragmatistični praksi in kritika mistifikacije zavesti v službi partikularističnih izločanj »mišljenja«. Potrebno je odpirati nove možnosti za razvoj znanosti, ki v iskanju resnice, ki je vedno zgodovinska, utira pota človekovemu napredku. Danes in tu je ravno eno izmed osrednjih vprašanj, kako povezati vse sile znanosti, znanja in družbene ustvarjalnosti z družbenim razvojem, z večjo produktivnostjo, pa tudi s tem, kar običajno pozabljamo, kako vplivati na krepitev socialistične zavesti, ki je grozljivo podrejena partikularnim obzorjem. To tudi zahteva sproščeno, a hkrati odgovorno obravnavo preteklega, zahteva večjo in hkrati kritično odprtost v jugoslovanski in svetovni prostor, zahteva večjo načelno toleranco do razlik v mišljenju. To pa tudi predpostavlja politiko, izbor, prioritete, zahteva pogumen odpor zoper instrumentalizacijo razprav o znanosti v pragmatistične namene, zahteva dialog in spoznavanje drugega, a tudi kritiko vsega in vseh ravni in idej, ki zožujejo prostor ustvarjalnosti in človeku. Potrebna je torej kritika »ideologij«, ki pa mora nujno vključevati tudi kritiko kritike ideološke zavesti in stalno (horizontalno) kritiko znanosti same.

Krizni pojavi v naši družbi in pota njihovega preseganja

V razvitem kapitalističnem svetu se je v sedemdesetih letih pri pojasnjevanju različnih protislovnih procesov in pojavov močno udomačil pojem kriza. S stopnjevanjem krize na Poljskem se uporaba tega pojma vedno bolj razteza tudi na družbe »realnega« socializma. V zadnjem času nekateri uporabljajo ta pojem tudi pri razlagi zaostrenih protislovnih procesov v jugoslovanski družbi. Zaradi neprijetnih občutkov, ki jih često imamo ob pojmu kriza, pa tudi zaradi pogoste ohlapne rabe tega pojma, je prav, da nekoliko natančneje opredelimo njegovo vsebino in da skušamo tudi opisati krizne pojave v naši družbi in njihove vzroke.

Uredništvo Teorije in prakse se vključuje v prizadevanja, da bi popolneje spoznali ne le pojavne oblike in vzroke kriznih pojavov, marveč tudi načine za njihovo preseganje. S tem bi radi spodbudili tudi bolj poglobljeno obravnavanje in razčlenjevanje te problematike na Zihherlovih dnevnikih oktobra 1982.

Uredništvo je povabilo k sodelovanju več znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev iz Slovenije in Jugoslavije, da bi na podlagi svojih spoznanj in izkušenj odgovorili za naše bralce na nekaj vprašanj:

1. Kaj razumete s krizo in kaj s kriznimi pojavi? Doslej smo bili navajeni zlasti glede družb prehodnega obdobja govoriti predvsem o protislovljih, ne pa o krizah in kriznih pojavih. Bi lahko pojasnili, v čem vidite razliko in (morebitno) povezavo med pojmi protislovlja – krizni pojavi – kriza?

2. Kako se izražajo krize in krizni pojavi, kakšni so njihovi vzroki in reševanja v sodobnih družbah? V čem so in kako se kažejo medsebojni vplivi in konfrontacije med ustaljenim kapitalističnim načinom produkcije in nastajajočim socialističnim?

3. Katere pojave v jugoslovanski družbi (na področju družbenoekonomskega in socialnega razvoja, razvoja političnih odnosov in zavesti) bi označili kot (morebitne) krize in zakaj? Katere vzroke (notranje, zunanje) lahko navedete za takšne pojave?

4. Na kakšen način in s kakšnimi sredstvi naj bi po vašem mnenju poskušali učinkoviteje presegati krizne pojave pri nas?

Do zaključka redakcije te številke so nam poslali odgovore dr. France Černe, dr. Bogdan Kavčič, dr. Peter Klinar, Boštjan Markič, dr. Viljem Merhar, mag. Slavko Podmenik, dr. Miha Ribarič in dr. Veljko Rus.

Kriza naše družbe – da ali ne?

O krizi na splošno – da ne bo nesporazumov

Da ne bi bilo semantičnih – konceptualnih nesporazumov, *moram* uvodoma ugotoviti:

– da je *kategorija kriza* – najsplošneje povedano – oznaka za zelo protislovno, nevarno stanje v katero zapade določen »objekt« (bitje, proces), in ki se zlasti kaže v njegovem vidnem upadanju ali zastoji,

– da je v družbenem razvoju *kriza določene družbe* njeno protislovno, težko stanje – zastoj na gospodarskem, socialnem, političnem, moralnem itd. področju, a) glede na stanje, v katerem je bila družba preje ali (primerjalno gledano) v katerem so druge družbe oziroma b) glede na normalno funkcioniranje (konstitutivnih) institucij družbe, kar terja od družbe, da bistveno spremeni nekatere institucije oziroma svoje obnašanje, – da je v *ekonomski teoriji* kriza takšno stanke, v katerem se nahaja gospodarstvo glede na svoj ciklični razvoj.

Dosedaj smo bili vajeni ali indoktrinirani govoriti le o *krizi kapitalizma*, kapitalistične družbe, kapitalističnega gospodarstva. Danes se pojem krize širi. Govorimo o svetovni krizi, o krizi sveta; v prenekateri literaturi pa se pojavlja tudi »*kriza socializma*« (na zadnjem posvetovanju sociologov so ti odprto govorili o krizi naše družbe).

Poslednja pa ima zopet *dvojno razlago*. Ena razlaga krize socializma se nanaša na neuresničevanje splošnih idej, načel o socializmu v zgodovinski praksi. Druga razlaga se nanaša na zastoj, na težko stanje v gospodarstvu, v politiki itd. družb, ki se imenujejo »socialistične«.

Če *razmišljamo dialektično*, bomo morali ugotoviti: če vsako gibanje, vsak razvoj kjerkoli, tudi v družbi, temelji na protislovjih (boju nasprotij), potem se tudi razvoj socialistične družbe ne more izogniti stanju, ki ga glede na normalno stanje imenujemo, krizno stanje. Zato že Marx ni razumel kapitalistične krize, kot da gre za »čisto zlo«, za brezizhodno stanje v kapitalističnem gospodarstvu, ampak za nekakšno, sicer nujno, periodično ponavljajočo se bolezen kapitalističnega gospodarstva, ki pa pomeni tudi reorganizacijo gospodarstva na podlagi inovacijskih procesov.

O kriznih pojavih (oblikah) v jugoslovanski družbi

Težave, zastoji v našem gospodarstvu in družbi niso takšne narave, da bi že morali govoriti o globalni krizi jugoslovanske družbe. Gre šele za *krizne pojave ali oblike* kot napovedovalce morebitne globalne krize, če ne bomo pogasili poglavitnih kriznih žarišč.

Te *krizne pojave* pa moramo zopet razumeti *dvodimenzionalno*: prvič, kot odsev vsestranske krize sveta, na katero nismo bili pripravljeni in se ji tudi še danes nezadostno učinkovito prilagajamo (k čemur je potrebno dodati še nasprotje med našim sistemom ter drugimi, prevladujočimi sistemi v svetu), ter *drugič*, kot rezultat domačih nasprotij.

Krepitev domačega temeljnega družbenega protislovja pa vidimo, če parafraziramo *Marxov splošni razvojni model nasprotij* med produktivnimi silami, produkcijskimi odnosi in družbeno nadstavbo v *naraščanju trojnega nasprotja*:¹

1. med dejansko neustreznostjo organiziranim, razvijajočim se gospodarstvom (produktivnimi silami), njegovo strukturo, njegovo produktivno učinkovitostjo ter razvojem gospodarstva (produktivnih sil), potrebnim glede na razvoj notranjih potreb ali teženj prebivalstva (živečih generacij) in zahtev svetovnega gospodarstva, v katerega naj bi se vse bolj intenzivno vključevali;

2. med deklariranimi (postuliranimi, idealiziranimi) hipertrofirano razvitimi, vse manj produktivno ter socialno učinkovitimi akcijsko-mobilizacijskimi oblikami ekonomskih in drugih odnosov v družbi (v različnih oblikah, kot so organizacije, skupnosti, organi, pravne norme) in družbenimi oblikami zavesti, ki vse manj spodbujajo razne dejavnosti k učinkovitemu delovanju.

3. med domnevnimi (ustavno postuliranimi) družbenimi oblikami zavesti (vrednostnim sistemom) ali med koncipiranim obnašanjem ljudi ter realnimi, razvijajočimi se oblikami zavesti oziroma obnašanjem posameznikov, kolektivov, organizacij in skupnosti znotraj globalne družbe.

Ta *sklop treh temeljnih nasprotij* se nadalje izraža v *drugih, od njihovih porojenih nasprotjih*, kot so na primer: nasprotje med tem, kaj, koliko in kako proizvajati, in tem, kaj, koliko (po)rabimo, trošimo; nasprotje med delovno vnemo, med delovnim prispevkom in prisvojenim dohodkom (sredstvi); nasprotje med realnim varčevanjem dohodka ter zadolževanjem; nasprotje med gospodarsko politiko in obstoječim gospodarskim sistemom in podobno.

3. med domnevnimi (ustavno postuliranimi) družbenimi oblikami zavesti (vrednostnim sistemom) ali med koncipiranim obnašanjem ljudi ter realnimi, razvijajočimi se oblikami zavesti oziroma obnašanjem posameznikov, kolektivov, organizacij in skupnosti znotraj globalne družbe.

Ta *sklop treh temeljnih nasprotij* se nadalje izraža v *drugih, od njihovih porojenih nasprotjih*, kot so na primer: nasprotje med tem, kaj, koliko in kako proizvajati, in tem, kaj, koliko (po)rabimo, trošimo; nasprotje med delovno vnemo, med delovnim prispevkom in prisvojenim dohodkom (sredstvi); nasprotje med realnim varčevanjem dohodka ter zadolževa-

¹ To trojno nasprotje se je pričelo intenzivno razvijati v 60-tih letih. Do tedaj je med ljudmi oziroma narodi prevladoval entuziastični, osvobodilni (nacionalni, socialnopolitični, gospodarski) vrednostni sistem, čigar spodbudnost je glede na višjo stopnjo razvoja, v katero smo stopili, glede na prihod novih generacij, pa tudi glede na nekatere pomembne napake, ki so bile storjene v tem obdobju, vse bolj usihala.

njem; nasprotje med gospodarsko politiko in obstoječim gospodarskim sistemom in podobno.

Ta nasprotja pa zopet dobijo *konkretno obliko v nasprotjih*, kot so: nasprotje med centraliziranimi in decentraliziranimi procesi, med samoupravno dezintegracijo in integracijskimi silami; nasprotje med birokratsko hiperinstitucionalizacijo ter samoupravnimi tendencami po poenostavljenem upravljanju; nasprotje med planiranjem in tržnim mehanizmom; nasprotje med birokratsko zasnovanimi spremembami (reformami) in vse večjo inercijo (pasivnostjo) baze; nasprotje med obiljem pravnega in drugega samoupravnega reguliranja ter širjenjem nezakonitosti, nepravnosti, neurejenosti; nasprotje med ustavno sprejetim načelom delitve po delu in delitvijo vse bolj po drugih kriterijih in ne po delu; nasprotje med razvojem, slonečem na tujem znanju (na podlagi licenc itd.), na podlagi uvoza tujega kapitala ter razvojem, temelječim na domačem znanju, domači tehnologiji, domačem kapitalu; nasprotje med deklariranim izenačevanjem ljudi, organizacij, skupnosti na temelju dela ter produktivnosti in neenakostjo, temelječo na nedelovni – neproduktivni funkciji; nasprotje med politiko stabilizacije in destabilizacijskim obnašanjem pravnih osebkov ter fizičnih oseb; nasprotje med dolžnostmi, med odgovornostjo in pravicami; nasprotje med nagnjenostjo k potrošnji in nagnjenostjo k investiranju; nasprotje med vse bolj svobodno družbo ter vse intenzivnejšo državno intervencijo; nasprotje med skoraj manjjo spremi-njanja ter korakanjem na mestu; nasprotje med socialno »rešenostjo« mnogih problemov ter tudi že protisocialno vsebino »socialnih rešitev«; nasprotje med množično demokratičnim delegatskim sistemom ter elitizmom razreševanja v okviru vodilnih organov itd. Vsa ta nasprotja se globalno kažejo v *velikem neskladju*² in *neravnotežju*, v katerem je naše gospodarstvo, pa tudi širša družba, ki teži k stagnaciji.

Sistemsko pa odsevajo ta nasprotja v obliki vzpostavljanja dvojnega sistema kategorij, od katerih so mnoge (vse bolj) z nasprotnim predznakom. Tako se na primer razvija trg, ki je nasproten (skoraj sovražen) racionalnemu družbenemu planiranju; vse več je zahtev po širjenju privatnega sektorja ne le v obrti, v kmetijstvu, ampak tudi v gradbeništvu, transportu, trgovini, turizmu, pa celo v industriji, ker naj bi bil učinkovitejši, kot pa je družbeni sektor; pojavljajo se zahteve po institucionalizaciji sindikata kot razredne obrambne organizacije delavstva itd.

Zanimivo je, da je vsa ta in še druga nasprotja prej odkrilo (»začutilo«) in se jim pričelo prilagajati naše prebivalstvo, kot pa sta jih odkrili bodisi uradna politika bodisi naša znanost o družbi.

Ljudje so se jim pričeli prilagajati tako, da so začeli uveljavljati vse bolj in najprej svoje interese oziroma zadovoljevati v prvi vrsti svoje koristi; za skupno dobro (za skupne koristi) naj bi skrbela država.

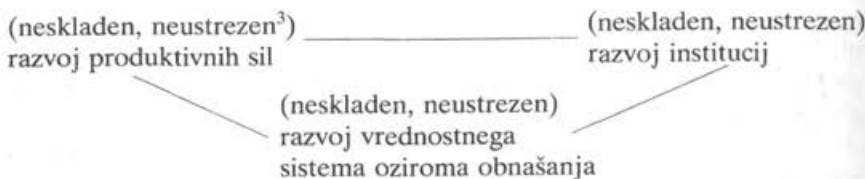
² Stopnja neskladnosti je lahko različna glede na različne republike in pokrajine pa se zato pojavljajo v jugoslovanski družbi vse večja medrepubliška, republiško-pokrajinska (pa tudi mednacionalna) nasprotja.

Tako postajajo v očeh delovnih ljudi normativne institucije nekakšne idealizirane institucije prihodnosti, v stvarnosti pa le predpisi (norme, zahteve), po katerih se ravna vse manj ljudi.

Za porajanje vseh teh *nasprotij* pa spet navajamo več vzrokov: 1. občo zakonitost, da se s časom »vse na tem svetu spreminja« (tudi prehaja v svoje nasprotje), 2. pretirano (predolgo prevladujočo) filozofijo, da mi – Jugoslovani – »vse zmoremo«, da za nas ni omejitev itd., 3. pomanjkljivo ali celo napačno oceno razvoja sveta, 4. napačno razvijanje nekaterih institucij in nerazvijanje drugih, potrebnih ter 5. nezadostno upoštevanje znanstvenih spoznanj pri reševanju družbenih problemov.

O razreševanju kriznih pojavov

Vsaka kriza se slej ko prej sama »spontano« razreši; v sodobni družbi pa se pojavljajo vse bolj različni projekti za razreševanje kriz. Ker je vsaka družbena kriza 1. *statično gledano* – kriza strukture, 2. *dinamično gledano* pa – a) kriza cilja (tudi kriza temeljnega vrednostnega sistema ter s tem kriza sistema zaupanja), b) kriza sredstev, c) kriza organizacije, upravljanja in vodenja družbe, č) kriza strategije obnavljanja ravnotežja ter razvoja, je logičen sklep, da moramo iskati projekt za razreševanje kriznih pojavov pri nas v teh smereh. Vsekakor pa v okviru že omenjenega modela *trikotnega razvojnega razmerja*:

Toda na podlagi katerega poglobitnega kriterija?

Po našem mnenju bi moral biti poglobitni kriterij tale: nadaljnji uravnotežen in učinkovit razvoj vseh ustvarjalnih produktivnih sil naše družbe, s tem pa tudi stabilen razvoj tako našega gospodarstva kot družbe (države) v svetovni zgodovini, a) glede na (progresivne) dolgoročne, znanstvene, tehnične – tehnološko družbeno – ekonomske tendence v svetu z ene strani ter b) glede na današnje (progresivne) množične preference (aspiracije) večine delovnih ljudi živčih generacij vseh naših narodov z druge strani.

Drugače povedano, rešitve ne vidim, kot jo vidijo nekateri filozofi, sociologi, politologi, v »vračanju« k vrednostnemu – institucionalnemu

³ Ustreznost ali neustreznost določene kategorije je vedno odvisna od neke druge, spreminjajoče se kategorije. Recimo, če bi nam uspelo »neustreznost vrednostni sistem« spremeniti v »pravi socialistični sistem«, potem so lahko odnosi ali institucije ustrezni, ne pa neustreznosti itd.

sistemu 60-tih ali 70-tih let, ampak v nadaljnjem utrjevanju in razvijanju našega demokratičnega, k socializmu usmerjenega sistema. S strategijo razvoja, z institucionalnimi – organizacijskimi oblikami, z gospodarskim in političnim mehanizmom, z ravnalno politiko, z razvojem družbenih oblik zavesti, ki bodo ustrezale fazi gospodarskega in družbenega razvoja, v katero smo vstopili, če ne že v 60-tih pa vsaj v 70-tih letih (pa ne le mi, ampak tudi svet kot celota).

Za to pa je potrebno ustrezno družbenopolitično in ideološkomoralno gibanje, oprto na pristne interese delovnih množic. Brez močnega gibanja namreč ni bilo v zgodovini nikoli nobenih pomembnejših rešitev (sprememb). Dandanes so te seveda oprte na nova znanstvena spoznanja.

Katerakoli vodilna sila (tudi ZKJ) mora to dejstvo upoštevati, če naj ostane vodilna.

BOGDAN KAVČIČ

Izrazi krize v svetu in pri nas

1. O pojmu »kriza« in njegovi uporabi

V strokovni literaturi navadno najdemo za pojem kriza razlago, da gre za prelomno, prehodno težko stanje na nekem področju. Pojem kriza se največkrat uporablja v zvezi z ekonomskimi odnosi v kapitalizmu, vendar ga vse pogosteje srečamo tudi v zvezi s političnimi odnosi (kriza vlade, recimo), poznamo ga iz medicine (preživel je krizo pri posamezni bolezni) itd. V vsakdanjem pogovornem jeziku uporabljamo pojem krize še širše, za označevanje mnogih stvari, za katere menimo, da v veliki meri odstopajo od zaželenega, načrtovanega itd. oziroma da so prav v nasprotju z zaželenim, pričakovanim. Tako govorimo o krizi zaupanja, o krizi vrednot, o krizi samoupravljanja, o krizi preskrbe s kavo itd., itd.

Prav tako široka in raznovrstna uporaba pojma »kriza« v vsakdanjem jeziku zahteva, da v nekoliko resnejši razpravi opredelimo, kaj razumemo s »krizo«. To velja tudi za razpravo o sedanjem stanju in perspektivi družbenih in ekonomskih odnosov v Jugoslaviji. Eno je, če kot krizo označujemo prelomno, prehodno težko stanje v družbenih in ekonomskih odnosih; drugo pa, če hočemo s krizo označiti naše prepričanje, da je socialistična samoupravna družbena ureditev za nas neprimeren in neurešljivi projekt, ki ga je treba opustiti in se, recimo, priključiti vzhodnemu ali zahodnemu bloku. Menim, da v sedanjih razpravah o krizi in kriznih pojavih v Jugoslaviji obstajajo takšni podtoni, zato so dobile tudi nepotrebno politično obarvanost. In to kljub temu da beseda »kriza« ni

manjkala v slovarju, uporabljenem na minulih kongresih zveze komunistov.

Razprave o zastoju v razvoju ekonomskih in tudi nekaterih družbenih odnosov v zadnjih letih v Jugoslaviji so bile namreč hkrati z vrsto neugodnih pojavov v notranjih razmerah in ekonomskih odnosih s tujino dobrodošla priložnost za oživitev »starih« kritik samoupravljanja z različnih vidikov. Nekateri so mnenja, da imamo premalo »države« in centralnega planiranja; drugi so spet mnenja, da je neodvisnost tako majhne države, kot je Jugoslavija, iluzija in da bi se oziroma se bomo morali nujno sprijazniti s pokroviteljstvom enega ali drugega »velikega sistema«; spet drugi menijo, da samoupravljanje kratkomalo ni uresničljivo itd. Takšne kritike seveda niso nič novega in se z njimi srečujemo in spopadamo ves čas samoupravnega razvoja. V razmerah, v kakršnih smo v zadnjih letih, so seveda takšne kritike manj zaželeno in zato je nekoliko nestrpno reagiranje nekaterih politikov razumljivo.

Osebnostno menim, da so razprave o krizi samoupravljanja kot dolgoročnega družbenega projekta, kot razvojne smeri naše družbe, mnogo premalo utemeljene in zatoorej nekoristne. To pa seveda nikakor ne pomeni, da zagovarjam zanikanje ali prikrivanje težav vseh vrst, s katerimi se srečujemo v zadnjih letih in se bomo z njimi še srečevali. Nasprotno, s težavami in problemi se je treba odkrito spopasti. Za to pa jih je treba priznati in spoznati, temeljito analizirati vzroke in pripraviti program za njihovo odpravljanje.

Pojem krize se zdi širši kot pojem protislovja. Protislovje ima obeležje objektivnega obstoja, je lahko, če se dovolj zaostri, objektivni vzrok za krizo. Kriza pa ima lahko tudi subjektivne vzroke. Lahko bi celo rekli, da ni krize brez subjektivnih vzrokov, če med subjektivne vzroke prištejemo tudi neodzivanje in prepočasno ali napačno odzivanje na objektivne pojave. Uporabljanje pojma »krizni pojavi« razumem kot željo, da bi tisti, ki izraz uporablja, krizo omejil le na nekatere pojave ali odnose in je ne bi proglašal za splošen pojav.

2. Izrazi krize v svetu in pri nas

Glede na geografski položaj in glede na politično usmerjenost Jugoslavije je jasno, da se ne more izogniti vplivom gospodarskih in družbenih tokov v svetu in zlasti sosesčini. Sorazmerna majhnost še potencira te vplive. Kam vodi politična in gospodarska avtarkija majhno deželo, lahko vidimo iz primera sosednje Albanije.

Krizni pojavi, če uporabimo ta izraz, so v svetu opazni že dalj časa. Fenomenologija teh pojavov je tako raznolika, da se ne kaže truditi z njihovim naštevanjem, saj nam ne bi uspelo, da bi bili izčrpani. Lahko bi celo rekli, da svet pravzaprav nikoli ni in ni bil brez takšnih pojavov tudi če so omejeni samo na eno ali drugo državo. V kapitalističnih državah so

po mnenju nekaterih težave nastopile že zaradi ameriškega angažiranja v vietnamski vojni. Posledice so bile predvsem znotraj ZDA. Drugi, in ti so številnejši, pa zaznamujejo začetek sedanje »krize« z naftno krizo leta 1974 itd. Na zunaj se najbolj vidi v padajoči stopnji rasti v razvitih deželah, povečani inflaciji in nelikvidnosti povsod po svetu, naraščajoči brezposelnosti, ki je v razvitih deželah najhujša po drugi svetovni vojni, ohlajanju odnosov med velesilama itd. .

Čeprav so temeljni problemi predvsem ekonomske narave – zato neuvrščene dežele že celo desetletje opozarjajo na nujnost novega gospodarskega sistema – krizni pojavi vendarle niso omejeni le na premajhno ali preveliko produkcijo, kot je bilo v dosedanjih ekonomskih krizah. Kriza se kaže tudi v številnih drugih družbenih odnosih in dejavnostih. Tako je, recimo, skoraj povsod po svetu težave najprej občutila znanost. Sredstva za znanstveno raziskovanje so se začela zmanjševati, razen, seveda, za vojaške raziskave.

Obenem se je pokazala »kriza« koncepta (kapitalističnega) razvoja. Zahtevi »vedno več« in »vsega več« kot tipični sestavini tega koncepta sta postali nesprejemljivi in neuresničljivi. Posebej za razvite države, kajti razlike med njimi in deželami v razvoju so se bistveno povečale. Dežele v razvoju so sploh v nezavidljivem položaju, saj skušajo razvite dežele svoje težave ublažiti na račun dežel v razvoju. Velika zadolženost in demografska eksplozija v številnih deželah v razvoju sta probleme še dodatno zaostri. Zato zanje formula razvitih o »ničelni stopnji rasti« sploh ni sprejemljiva.

Tudi v Jugoslaviji sedanji »krizni pojavi« niso nekaj, česar iz dosedanjega razvoja ne bi poznali. Naj omenim samo začetek šestdesetih let, gospodarsko reformo leta 1965 in čas neposredno po njej, konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let. Danes se zdi, da smo najnovejše težave resneje začutili razmeroma pozno ali se jih vsaj začeli razmeroma pozno resneje lotevati. Za to je več razlogov. O tem, kateri so bistveni in odločilni, med različnimi avtorji najbrž ne bo soglasja. Leta 1974 smo sprejeli novo ustavo in uvedli z njo bistvene spremembe v družbeni organizaciji. Kasneje, leta 1976, je precej sprememb, posebej glede organiziranja in delovanja delovnih organizacij, prinesel še zakon o združenem delu. Kaže, da smo se med uvajanjem teh sprememb preveč zanašali, da so znamenja gospodarskih in drugih težav samo posledica tega, da se novi odnosi šele uvajajo in uveljavljajo. S tem v zvezi je bilo mnogo preveč normativnega optimizma – pričakovanja, da bo nov zakon, nov pravilnik, nov družbeni dogovor, nov samoupravni sporazum itd. sam po sebi razrešil probleme, ki so vsebinske (interesne) narave. Obenem pa smo prepozno začeli kritično in objektivno ocenjevati učinke, dosežke in pomanjkljivosti novega sistema. Titova bolezen in smrt ter dogajanja neposredno po njej so prav tako potisnili druge zadeve nekoliko ob stran. Temu so se pridružile še posledice krize v svetu in nekoliko preveč našega domačega »balkanskega faktorja«.

Kopičenju notranjih in zunanjih težav se je pridružilo še koncentrirano plačevanje dolgov v tujini. Tako so se težave začele kazati najprej v ekonomskih odnosih s tujino, posledice pa so se razširile na vsa področja notranjega življenja. Naenkrat je postalo jasno, da prejšnjega obrazca, ko smo preveliko potrebo doma pokrivali z zadolževanjem v tujini, ni več mogoče nadaljevati brez pomembnih političnih koncesij upnikom. Naše gospodarstvo pa za spremembo tega obrazca, da bi več izvažalo kot uvažalo, ni bilo ne pripravljeno ne usposobljeno. Med drugim tudi zaradi lagodnejšega prejšnjega načina in ker je do novih zahtev prišlo tako rekoč čez noč. Svoje je prispevalo tudi to, da smo podobne težave že večkrat imeli pa smo vedno našli kakšno rešitev, ki ni temeljila na višji produktivnosti, večji izvozni usmerjenosti, omejevanju domače porabe itd.

Tudi pri nas posledice niso samo ekonomske narave. Nasprotno, kažejo se tako rekoč na vseh področjih družbenega življenja in tako ponovno dokazujejo primarnost ekonomske baze, pa čeprav je danes povezanost baze in nadstavbe tolikšna, da ene ni moč obravnavati brez druge. Vendar je verjetno glavni problem, ki ga mora samoupravljanje razrešiti, problem učinkovitega gospodarjenja. Obenem pa bo treba kritično preizkusiti tudi druge vidike družbene organizacije, kot družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje, delovanje in organiziranost samoupravnih interesnih skupnosti, medrepubliške odnose itd. itd.

3. *Kako odpravljati krizne pojave*

To je seveda najzanimivejše vprašanje – in obenem najtežje. Jasno je, da moramo nekaj spremeniti v dosedanjem načinu delovanja družbe in njenih enot. Ukrepi so potrebni na vrsti področij in glede vrste odnosov.

Dosedanje izkušnje so že večkrat potrdile, da je mogoče tudi veliko večje težave premagovati s široko mobilizacijo množic. To je pravzaprav bistvena »komparativna prednost« socializma pred drugimi družbenimi sistemi. In tej prednosti tudi pri nas še nismo odprli vseh zapornic.

Najprej je seveda potrebna analiza in kritika obstoječega. Pri tem se vsiljuje zanimivo vprašanje: koliko naj se ukvarjamo s »krivci« za težave. Ali naj gremo mimo njih in krivdo socializiramo ali pa se vsaj prepustimo revanšizmu in se izčrpavamo z iskanjem in kaznovanjem krivcev. To sta seveda nesprejemljivi skrajnosti. Praktično vprašanje je vendarle, kje je v tem pogledu prava mera.

Na splošno bi sodil, da sta izpolnjena dva pomembna pogoja za odpravo sedanjih težav. Prvi je, da imamo na vseh področjih dejavnosti, posebno pa v gospodarstvu še ogromne rezerve. Spomnimo se le na izkoriščenost kapacitet v industriji, obseg neobdelane zemlje ali zmogljivosti turizma itd., podobno kot v gospodarstvu pa je tudi v družbenih dejavnostih. In drugič, na voljo imamo kadrovske podlago za izdelavo potrebnih rešitev. Naša znanost je že toliko razvita, da je sposobna dati

odgovore na vprašanje, kaj narediti. Obenem pa je tudi splošna pripravljenost množic, da sodelujejo pri premagovanju težav izredno velika, tudi če se bo treba čemu odpovedati. To nenazadnje dokazuje tudi dejstvo, da kljub zniževanju realnega standarda, še ni bilo večjih političnih težav.

Menim, da je naš ključni problem interesne ali politične narave. Nikakor se ne sporazumemo, kaj hočemo doseči. Obenem pa se premalo zavedamo, da nasprotujočih si ciljev ni mogoče doseči vseh hkrati. Poenostavljeno: ali res vsi v Jugoslaviji hočemo stabilizacijo, zmanjšano inflacijo; ali res hočemo porabiti le toliko, kot naredimo; ali res hočemo delitev po delu; ali res nočemo živeti na račun drugih itd.

Ali se res hočemo odgovorno vesti? Ali hočemo izvesti (udejaniti) tisto, o čemer smo se dogovorili in kar smo zapisali v družbene dogovore, samoupravne zakone, statute, pravilnike itd. Doslej je bilo v odgovorih na takšna vprašanja vse preveč opazno, da sicer vsak (posameznik, skupina, organizacija združenega dela, družbenopolitična skupnost, itd.) to res hoče – vendar za druge. Vsakdo se pritožuje, da drugi ne izpolnjujejo dogovorov. Samokritike pa ni. Še več, zatekli smo se k racionalizaciji: če vsi goljufajo, moram tudi jaz (mi), saj bi bil neumen, če ne bi ravnal tako kot drugi. To pa z drugimi besedami pomeni, da imajo osebni in skupinski interesi prednost pred skupnimi in dolgoročnimi. To bo treba najprej spremeniti. Glede na to da hierarhija v naši družbi še ni odpravljena, vsakdo pri tem gleda »navzgor«: če lahko višji, zakaj ne bi še jaz.

Seveda pa bi bilo napačno, če bi povedano reducirali na moralo in boj za stabilizacijo... proglasili za moralno vprašanje. Temeljna dogajanja so vendarle v ekonomski bazi. Toda vpliv zavesti na bazo je lahko tolikšen, da se ne kaže omejiti samo na bazo. Zato je potreben program, ki bo zajel celotno družbeno organizacijo in obenem omogočal dejavno in ustvarjalno vlogo množic. Navadno se med ljudmi postavlja tudi vprašanje, kdo naj začne uresničevati takšen program, kdo naj naredi prvi korak. Sodeč po tem, kar je zapisano v ustavi, ima to nalogo zveza komunistov.

PETER KLINAR

Krizni pojavi

(o nekaterih temeljnih teoretičnih in praktičnih vprašanjih)

1. Družbeno krizo je mogoče razumeti kot takšno zaostreno stopnjo družbenih konfliktov in nasprotij, ki zahteva temeljite družbene spremembe. Družbeni razvoj se znajde na razpotju; gre za to, ali bodo v njem prevladali pozitivni, razvojni trendi, kar pomeni, da bodo v spopadu konfliktov in nasprotij progresivni dejavniki močnejši, in da se bo družba

preusmerila v razvoj. V kriznem družbenem obdobju pa morejo v konfliktnem spopadu s progresivnimi dejavniki prevladati tudi regresivni, konservativni dejavniki, ki potiskajo družbo v zaostajanje in v nazadovanje v družbenem razvoju.

Teoretično je potrebno razločevati med protislovji, nasprotji, konflikti ter kriznimi pojavi. Z nasprotji in konflikti, bolj ali manj zaostrenimi, se soočamo v vseh fazah družbenega razvoja. Zaostritev konfliktov do takšne kritične stopnje, ki pripelje družbo na razpotje njenega družbenega razvoja, pa označujemo kot krizne pojave v družbi. Krizni pojavi so vrhunec v konfliktnih odnosih, odločilni trenutek ali odločilno obdobje, ki zahteva spremembe. Enostavno povedano, v kriznem obdobju si vsakršna družba prizadeva spremeniti tok svojega razvoja »na boljše«, je pa krizna situacija negotova, tok razvoja se lahko obrne tudi na »slabše«.

Družbena kriza je posebej nevarna stiska takrat, kadar vodilni sloji ne ocenijo konfliktnih procesov kot kriznih. Posamezni krizni pojavi so označeni kot normalni procesi nasprotij ali konfliktov, ki se bodo sami po sebi razrešili. Vzroki konfliktnih pojavov ostanejo prikriti in pota za njihovo preseganje neznana. Takrat so blagostanje, demokratičnost ipd. v družbi še posebej ogroženi. Zaradi nedelovanja socialne kontrole, usmerjene proti kriznim pojavom, so odprta vrata različnim stihijam, socialni dezorganizaciji in patologiji.

Učinki socialne kontrole so v obdobju obstoja kriznih pojavov negotovi. Delovanje socialne kontrole lahko doseže cilje, lahko pa jih zgreši in ne usmerja družbenega razvoja v želeni smeri, kar sicer velja za učinkovanje socialne kontrole v normalnih družbenih razmerah. Delovanje socialne kontrole v kriznih obdobjih, ko se znajde družba na razpotju svojega razvoja, je torej negotovo. Kadar socialna kontrola ne učinkuje, silijo krizni pojavi k spremembam v strukturi moči, kar z drugimi besedami pomeni spreminjanje ciljev družbenega razvoja ali poti za doseganje postavljenih ciljev.

Globalna družbena kriza vpliva na to, ali se bo družba izvelkla iz nje z revolucionarnimi ali evolucijskimi spremembami. Obdobja pred družbenimi revolucijami, ki so korenito in vsestransko spremenile družbeno strukturo, so bila, kot je znano, obdobja globokih globalnih družbenih kriz, zaostrenih družbenih konfliktov in razrednih bojev, ki so povzročile nastajanje novih, naprednejših družbenih odnosov. Manj globoke družbene krize, ki so bile parcialne narave, so družbe razreševale z evolucijskimi reformnimi spremembami, ki obstoječe temeljne kvalitete globalne družbene strukture niso razrušile.

Družbena kriza pomeni zelo resno obdobje, v katerem so prizadeti družbena blaginja, izpolnjevanje pravic, zadovoljevanje potreb, uresničevanje interesov, vrednot. To obdobje spremljajo: negotovost, nestabilnost, nihanje, omahovanje, zmeda, dvomi, kratkoročne pragmatične rešitve, ki so v medsebojnem nasprotju in v nasprotju z dolgoročnimi cilji, pojavi anomalije, anarhije, pa tudi trde roke in prisiljevanj ter nasilja.

Socialna varnost je majhna, množijo se pojavi socialne dezorganizacije in patologije, med katerimi je treba omeniti korupcijo in neupravičene privilegije. Družbena kriza najbolj prizadene socialne sloje in razrede, ki so na hierarhični lestvici vertikalne družbene strukture nizko uvrščeni. V tej zvezi omenimo samo nezaposlenost, ki je množičen pojav med manj kvalificiranimi delavci, mladino, etničnimi manjšinami. Privilegiji zgornjih slojev in razredov postajajo vse bolj očitni. Ti zlorablajo svojo moč, širijo korupcijo in špekulacije. Nosilci moči v kriznem obdobju pogosto zavirajo inovativno ustvarjalno mišljenje, idejni pluralizem in zahtevajo neustvarjalno konformno misel in ravnanje. Krizno obdobje pa je sicer izredno stimulatивно za razmišljanje in iskanje alternativnih rešitev, saj je družba na razpotju.

Bistvene značilnosti, o katerih govorimo, veljajo za družbeno krizo in za krizne pojave. Z družbeno krizo razumemo kompleksen pojav, ki zadeva vse segmente globalne družbene strukture, med katerimi obstaja dialektična povezanost. Glede na relativno samostojnost posameznih segmentov lahko seveda sodimo, da je stopnja krize v posameznih segmentih družbe različno poglobljena in zaostrena. Če je kriza razširjena na vse bistvene sestavine globalne družbe, in če prodira v globino temeljnih družbenih struktur, potem moremo ugotoviti, da gre za pojav, ki ga označujemo kot družbeno krizo. Izhodi iz družbene krize so v revolucionarnih družbenih spremembah.

V posameznih družbenih segmentih nastajajo krizni pojavi, med katerimi se kaže skladnost in neskladnost v stopnjah njihovega pojavljanja in učinkovanja. Če govorimo o posameznih kriznih pojavih, potem prikazujemo razvoj krize v posameznih družbenih segmentih in raziskujemo njihove medsebojne učinke. V tem primeru kriza ni zajela vseh sestavin globalne družbe, ali pa je stopnja razvoja kriznih pojavov v posameznih družbenih segmentih dosegla različno intenzivnost. Če krizni pojavi niso vsestransko razširjeni, in če prizadevajo površino družbenih struktur, potem se utegne najti izhode iz parcialnih kriznih pojavov v evolucijskih reformah. Treba pa je reči, da parcialni krizni pojavi v pomembnih družbenih segmentih utegnejo prerasti v globalno družbeno krizo.

Iz dosedanjih obrazložitev pojmov krizni pojavi in družbena kriza sledi, da gre med njimi za razlike, ki zadevajo obseg krize (parcialna, globalna), globino krize (stopnja zaostrenosti konfliktov) in način razreševanja obravnavanih oblik krize (evolucija, revolucija). Tudi časovna dimenzija razreševanja kriznih pojavov je pomembna pri razločevanju pojmov kriznih pojavov in družbena kriza. Posamezne krizne pojave, ki so površinski in neskladni glede na intenzivnost svojega pojavljanja, je mogoče razrešiti v krajšem času kot pa globalno strukturno družbeno krizo, ki zahteva dolgotrajnejše razreševanje.

3. Ali so krizni pojavi tudi v sodobni jugoslovanski družbi? Proučevanje družbenih odnosov kaže, da se soočamo s kriznimi pojavi na ekonomskem, političnem in idejnem področju. Intenzivnost kriznih pojavov je v

posameznih področjih Jugoslavije različna (npr. deleži nezaposlenih), hkrati pa se pojavlja neskladnost glede na globino kriznih pojavov v posameznih segmentih družbe (razlike med pojavi ekonomske krize v posameznih gospodarskih panogah, razlike v razširjenosti in intenzivnosti nacionalnih konfliktov med različnimi narodi in narodnostmi, različna intenzivnost birokratskega omejevanja samoupravljanja na področju lokalnih skupnosti in v širših družbenopolitičnih skupnostih, različna razširjenost pojavov anomalije med mlajšo in starejšo generacijo, ipd.). Krizni pojavi nastajajo in se poglobljajo v jugoslovanski družbi v sedanjem obdobju, ker ji na mnogih področjih ne uspe približati se temeljnemu ciljem dejanskega samoupravnega socialističnega razvoja, ki vsebuje materialni družbeni razvoj in omejevanje pojavov družbene neenakosti. Krizni pojavi so poglobljeni takrat, kadar se družbeni procesi razvijajo tako, da se od omenjenih temeljnih razvojnih ciljev oddaljujejo. Ker posamezni krizni pojavi glede na svojo intenzivnost niso skladni, in ker so ti pojavi v jugoslovanski družbi neenakomerno razporejeni, hipotetično sodimo, da gre pri nas za razširjenost kriznih pojavov in ne za krizo globalne družbene strukture. Ker krizni pojavi zadevajo tudi nekatere pomembne temelje jugoslovanske družbe, in ker so na nekaterih področjih jugoslovanske družbe in v nekaterih segmentih družbe prodrli globoko v družbeno strukturo, ni mogoče izključiti možnosti, da bi se, če bi se oddaljevanje od temeljnih dolgoročnih ciljev družbenega razvoja še nadaljevalo, stopnja razvoja kriznih pojavov približala krizi globalne družbene strukture. Ob tej hipotetični ugotovitvi velja reči, da je jugoslovanska družba na razpotju, ki vodi v približevanje k njenim temeljnemu ciljem ali k oddaljevanju od njih. To odločilno obdobje pa zahteva spremembe.

4. Razkriti je potrebno temeljna ekonomska, politična in idejna področja, kjer so krizni pojavi najbolj globoki in kjer so najbolj razširjene stihija ali socialna dezorganizacija, patologija in prisila. Tu je potrebno razkriti različne neformalne, podtalne sisteme, ki delujejo ob obstoječem deklariranem, vendar neučinkovitem družbenem sistemu. Pred subjektivnimi silami je pomembna naloga javno razkriti akutna krizna področja in angažirati delavce in občane kot nosilce učinkovite samoupravne demokratične socialne kontrole. Načrtovanje družbenega razvoja kaže postaviti na realne temelje in se odločno izogibati megalomaniji. Odpreti kaže razpravo o različnih poteh za doseganje temeljnih ciljev družbenega razvoja. Iz ideološke deklaratornosti je treba preiti v postavljanje skromnejših, dosegljivih kratkoročnih in srednjeročnih ciljev in v njihovo dosledno uresničevanje in doseganje.

V družbi je treba začeti z odločnim bojem proti vsakršnim privilegijem in brezobzirnemu izkoriščanju družbene lastnine. Vodilne funkcije naj pridobijo tisti, ki so delovno inovativni, zavzeti za uresničitev temeljnih ciljev, in ki z lastnim zgledom zavračajo vsakršne privilegije.

Afirmirati je treba delo, kvaliteto in količino dela, razvijati kulturo dela že v vzgojnoizobraževalnem procesu, kjer množično izobraževanje

pomeni nevarnost v tem smislu, da bosta kvaliteta učenja in študija razvrednoteni. Afirmacijo dela je treba povezati z uveljavljanjem nagrajevanja po delu in s poklicno promocijo, ki naj temelji na delovnih in izobraževalnih dosežkih. V poklicni in politični promociji je treba kot kriterij izločiti mediokritetski konformizem in jo zasnovati na ustvarjalno-kritičnem delovno-strokovnem prizadevanju, ki je razvojno usmerjeno. Iz povedanega sledi, da si moramo v naši družbi prizadevati ne samo za afirmacijo dela, marveč tudi za afirmacijo znanja in strokovnosti.

Brez prevrednotenja sedanjega vrednostnega sistema si je omejevanje kriznih pojavov težko zamisliti. Potrošniško, individualno, špekulativno usmerjenost bi kazalo nadomestiti z vsestransko usmerjenostjo človeka, povezanega v družbeni skupnosti (razvijanje vrednot solidarnosti, poštenja). Anomija in anomična vertikalna mobilnost sodita v sklop sedanjih kriznih pojavov. Vrednostna prenova in uskladitev realnih norm s stvarnostjo je pot k omejevanju pojavov anomalije. Ta proces utegne pospešiti tudi okrepitev propadajočih primarnih odnosov, ki jih zmeraj bolj nadomeščajo instrumentalizirani sekundarni odnosi.

V tem nesistematičnem naštevanju ne gre prezreti prizadevanj za razvijanje procesov integracije, saj so regionalizmi, lokalizmi, nacionalizmi in podobno zelo razširjeni povzročitelji kriznih pojavov.

Ne nazadnje ne kaže pozabiti na omejevanje pojavov družbene neenakosti, predvsem tiste, ki izvira iz prirojenega, pripisanega družbenega položaja. V tej zvezi se zdi pomembna tudi usmerjena dejavnost, ki naj pripadnikom z nižjim socialnim položajem omogoči vključitev v tokove vertikalne socialne mobilnosti.

Iz dosedaj povedanega je že mogoče razbrati, kako pomembno je prizadevanje za omejevanje pojavov socialne dezorganizacije in patologije, ki se razraščajo zaradi kriznih pojavov. Poudariti velja pomen procesov tekmovanja, konkurence, svobodnega boja misli, idej v zvezi z omejevanjem kriznih pojavov. Jugoslaviji kot večnacionalni skupnosti še ni uspelo ustvariti ozračja za razvoj kulturnega pluralizma, ki pomeni preseganje kriznih pojavov: izolacije, nepopolne adaptacije, polovične akulturacije in podobnega, povzročenih z migracijskimi tokovi.

Učinkovito samoupravno odločanje in kontrola sta pot k preseganju sedanjih razmer, ki so vse preveč razpete med anomalijo in prisilo. Z dejanskim samoupravljanjem, s pospeševanjem kritične inovativnosti in raznoterosti idej, promocije, ki ne temelji na deviantnih dejavnikih, je mogoče pasivno atmosfero spremeniti v aktivno.

Krizni pojavi odsevajo tudi v prostem času, zato velja v zvezi z razmišljanjem o kvaliteti življenja temu problemu nameniti dokajšnjo pozornost.

Proti družbeno apokaliptičnemu dojemanju kriznih pojavov

Ne bi bilo prav, če bi na pojave v jugoslovanski družbi, tako na področju družbenoekonomskega kot tudi socialnega razvoja, političnih odnosov in zavesti gledali v sedanjem času samo skozi temna očala, da bi videli vse kot malodane brezupno in zaudarjajoče. Naš jugoslovanski družbeni sistem ni notranje tako izvotlen, da bi se – ob sicer jasno razvidnih hudih preizkušnjah in kriznih pojavih – že kar sesedel. Ne moremo govoriti o anarhični zgubljenosti sistema. Tisto, kar bi nas potiskalo v (še) večjo krizo, bi bil občutek panike pred prihodnostjo, bi bil vsesplošen dvom o uspešnem in (seveda tudi) napornem samoupravnem jutri, bi bilo nihilistično zavračanje vsega doseženega, bi bilo družbeno apokaliptično dojemanje kriznih pojavov, kot da je nastopil en sam družbeni nokturno.

Če pa so obstoječi krizni pojavi pri nas obenem tudi trenutek resnice jugoslovanske družbe, potem je prav, da jih poskušamo razčlenjevati nepristransko, brez odvečne verbalistične lajne, zavedajoč se, da pred težavami ni mogoče »dezertirati«. Ko želimo v tem zapisu vzeti na muho nekatere krizne pojave v jugoslovanski družbi, se zavedamo, da krizo lahko premaga posluš za utrip dejanskega družbenega dogajanja v Jugoslaviji; da se moramo osvoboditi vseh samoslepil, kakršnakoli so se že nakotila pri nas v preteklem obdobju. Samo vztrajno in stalno otepanje z gospodarsko in politično resničnostjo v Jugoslaviji, z občutkom, da so vsi ljudje (nosilci družbenih funkcij) zamenljivi, ne glede na kakšni ravni funkcije opravljajo, nas lahko potegne iz krize, da speljemo voz, ki ima načeta kolesa. Ne bo pomagala samo nekakšna mrzlična, trenutna, »horuk« dejavnost.

Zdi se nam, da je eno izmed osrednjih vprašanj premagovanja krize ravno v odstranjevanju slabosti v zvezi komunistov. Bilo bi v nasprotju z v preteklosti izpričanim borbenim in akcijskim izročilom komunistične partije oz. zveze komunistov, če bi zveza komunistov postala statist na prizorišču družbenega dogajanja. Zveza komunistov se premalo uveljavlja kot notranja sila samih samoupravnih odnosov. Ne moremo iziti iz predstaviškega sistema, iz sistema političnega predstavljanja, če zveza komunistov tudi sama ne izgublja svoje politično posredniške vloge. Zveza komunistov premalo priznava samostojnost združenega dela in se pogosto še preveč hierarhično, v obliki ukazovanja, pa tudi voluntaristično in pragmatično vtika v to, kaj je splošen interes in katere delne interese je treba izključiti. Dosti je še pojavov, ko se zveza komunistov v delovnih

sredinah pojavlja kot monopolni mediator med samoupravljalci in njihovimi interesi.

Mislimo, da se motijo tisti, ki bi izhode iz krize videli v vračanju zveze komunistov v komunistično partijo, ki vidijo današnje slabosti v tem, ker se je komunistična partija »razvezala« v zvezo komunistov. Krize ne bomo premagovali, če v zvezi komunistov ne bo več odgovorne kritičnosti; v zvezi komunistov je še veliko preveč struktur, ki so vtkane v oblastniško miselnost. Zveza komunistov se premalo usmerja k samoupravni temeljni ravnini in je tudi v nezadostni meri pod korekcijo takšne samoupravne ravnine. Če ne skozi vrata, potem skozi okno, vnašamo danes v naš sistem prvine državno-partijske vzporednosti, čeprav to, kot vse kaže, ne daje pričakovanih rezultatov. V tem smislu mislimo, da bi bilo za politološko analizo zelo zanimivo razčlenjevanje sestave, načina in metod dela izvršnih teles zveze komunistov. Tako se npr. srečujemo z izvršnimi sekretarji na ravni zveze komunistov, ki odgovarjajo, denimo, za vprašanja političnega sistema, ekonomskih odnosov, kulture itd. in ki so često »vzporedni« izvršnim organom na ravni družbenopolitičnih skupnosti.

Slepili bi se, če bi sodili, da se krizni pojavi v jugoslovanski družbi ne zrcalijo tudi v javnem mnenju, med ljudmi, o tem, kako občani vrednotijo zvezo komunistov. Raziskovalni institut FSPN (Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij) je v okviru rednih raziskav slovenskega javnega mnenja izvedel tudi letos raziskavo – med drugim tudi o tem – ali je politika, za katero se zavzema zveza komunistov pri nas, skladna z interesi večine ljudi, ali ne. Raziskava je bila izvedena na reprezentativnem vzorcu 2050 anketiranih. Kaj nam pokažejo rezultati raziskave? Pokažejo nam drugačne značilnosti vrednotenja zveze komunistov, če to primerjamo z odgovori v prejšnjih letih. Letos je v raziskavi aktualna ocena zveze komunistov precej kritična. Očitno ni sprta z resnico ugotovitev, da je kritično stališče ljudi mogoče pojasniti v prvi vrsti s tem, da občani vedo, da so člani zveze komunistov na vseh najbolj odgovornih družbenih položajih in jim zato tudi – posredno ali neposredno – pripisujejo odgovornost za težko gospodarsko situacijo in če stvari pojasnujemo širše, tudi za družbeno krizo. Ilustrativen je podatek, da je na vprašanje, ali je politika, za katero se zavzema zveza komunistov pri nas povsem skladna z interesi večine ljudi, pritrdilno odgovorilo leta 1973 26,2%, leta 1976 38,0%, leta 1978 43,9% leta 1980 49,3%. Letos pa je dalo v tem smislu pozitiven odgovor le 26,2%. Na dlani je, da se srečujemo s krizo zaupanja v zvezo komunistov. Ta kriza zaupanja po naši presoji ni takšna, da bi lahko govorili že o nekakšni družbenopolitični spodnesenosti zveze komunistov, je pa očitno, da je zaupanje načeto. Seveda nas te ugotovitve ne smejo demoralizirati. Nasprotno, so lahko eno izmed izhodišč za ofenzivnejši nastop zveze komunistov kot notranje sile samoupravljanja, so lahko vzmet za ostrejšše profiliranje zavesti o nujnosti preseganja kriznih pojavov v družbi nasploh.

Zveza komunistov bo pridobila na ugledu, če bo znotraj nje, zlasti med tistimi na odgovornejših položajih manj kvazikomunistične familiarnosti in medsebojnega »odpuščanja« odgovornosti. To pa se – če je le prisotna politična volja in če o preseganju krize resno mislimo – vsekakor da doseči. Stojimo na stališču, da premagovanje krize pri nas ni le balkanska varianta obešenjaškega humora.

Kakorkoli se zavedamo, da ni enega samega družbenopolitičnega afrodiziaka za izhod iz krize, ostaja naše prepričanje, da je nevraltična točka vendarle v zvezi komunistov in v nujnosti njene naslonitve na socialistično zvezo. Samo tako stališča zveze komunistov o premagovanju družbene krize ne bodo padala v prazen prostor. Manj se bo tudi v sedanjem kriznem obdobju socialistična zveza utapljala v splošnem in načelnem, bolj se bo konkretno odzivala na probleme, ki žulijo jugoslovanske občane, manj bo »v zamudi« pri kazanju s prstom na družbeno deviantne pojave (mislimo na »naročilo« SZDL službi družbenega knjigovodstva v zvezi z negativnimi pojavi v športu), bolj bodo ljudje prepričani, da bi socialistično zvezo pogrešali, če je, denimo, sploh ne bi bilo.

Jugoslovanska samoupravna družba je kot družba, ki hoče presegrati dvojnost med družbo in državo, občestvo z zelo velikimi in visokimi aspiracijami. Na mnogih področjih, v gospodarstvu, v družbenih dejavnostih, v premikanju družbenopolitične zavesti, smo opredeljevali cilje in naloge, ki jih – očitno, – v relativno kratkem času in upošteva je materialne možnosti, nismo bili sposobni uresničiti. V naši težnji, da bi se čim hitreje razvijali, smo hoteli kar največ in celo »vse« hitro doseči. V zvezi z vsem tem pa se postavlja vprašanje, ali ni eden izmed razlogov za družbeno krizo pri nas tudi v vidnem nesorazmerju med dinamiko in tempom naših zamisli, idej, dogovorov o družbenem razvoju, vseh mogočih planov ter dinamiko in tempom realizacije naših zamisli, dogovorov in načrtov? Tako je prihajalo do vidnega razkoraka med zamišljenim in uresničenim, kar je imelo posledice tudi v naši moralni in idejni sferi. Porajal se je občutek, češ, saj je normalno, da je razkorak med normativnim (zamišljenim) in stvarnim, da si eno (brzopleto) zamišljamo, drugo pa počasi, ali pa sploh ne uresničujemo.

Analiza kaže, da bi vzroke za krizne pojave pri nas bržčas kazalo iskati tudi v (pre)veliki institucionalizaciji našega političnega sistema. Pri nas se je bolj bohotila institucionalna vegetacija, kot vegetacija samoupravno-etičnih načel. Ali je bilo to naključje? In kar je najbolj zaskrbljujoče: institucionalna hipertrofiranost kar noče pojenjati. Še vedno razmišljamo o novih institucijah (o sodiščih znotraj delovnih organizacij); izgleda, da je moč inercije nezaježljiva. Pojavljajo se različni krizni štabi, ad hoc komisije, začasni odbori, ipd. Če mislimo s preseganjem krize resno (in kaj drugega nam tudi ne preostane, sicer bi se – konec koncev – nazadnje še kdo od zunaj ponudil, da bi nas »integriral«), potem z že obstoječimi samoupravnimi institucijami in tudi z reduciranjem nekaterih obstoječih lahko postopno premagamo krizo.

Kakorkoli je družbena kriza, ki smo ji priče v Jugoslaviji nekaj, kar nas čisto človeško skrbi, pekli in tudi jezi, je vendar v vsem negativnem tudi kal pozitivnega: kriza je tudi trenutek treznjenja, možnost otresanja prvin megalomanstva (proti čemur v preteklosti nismo bili imuni), je trenutek družbenopolitične katarze. Ali bomo ta trenutek znali izkoristiti, pa čeprav v stilu »bodimo realisti, zahtevajmo nemogoče«? Kakorkoli: veliko zavisi prav od zveze komunistov, od povezanosti med politično voljo temeljne družbene ravnine in vodstvenimi telesi zveze komunistov, pa tudi od odnosov znotraj vodstvenih teles zveze komunistov v naši mnogonacionalni federaciji. Z odstranitvijo k zlorabam težočim in nagnjenim ozkim skupnolastniškim interesom in nacionalističnim interesom, ter še zlasti, če nam ne bo smrdelo ustvarjalno delo, se lahko izkopljemo iz krize. Znanstveno utemeljene projekcije izhoda iz krize, osvobodjene voluntarističnih primesi, ne bodo pustile na cedilu svojih nosilcev.

VILJEM MERHAR

Kriza dvojnega fetiša države v razreševanju družbenih reprodukcijskih problemov

V zvezi z vprašanjem o kriznih pojavih v družbi in o poteh njihovega preseganja opozarjate, da v družboslovju pogosto »ohlapno uporabljamo pojem krize«, zato se zavzimate za natančnejšo opredelitev in vsebino pojma krize in s tem kriznih pojavov v družbi.

Kolikor s pojmom kriza razumemo odločilno točko, prelomnico v razvoju in s tem nevarno stanje ter težaven položaj, potem je razumljivo, da bodo raziskovalci različnih področij družboslovnih, pa tudi naravoslovnih znanosti, uporabljali pojem kriza v skladu s predmetom svojega proučevanja. Takšna vsestranska uporaba pojma krize daje videz, toda zgolj videz, da gre za tako imenovano »ohlapno uporabo pojma krize«, kakor v uvodu ugotavljate.

Ko tedaj govori o pojmu krize ekonomist, ga seveda povezuje s predmetom svoje ekonomske vede. To je s fazami gospodarskega procesa – produkcijo, delitvijo, menjavo in potrošnjo – ki jih ekonomska veda, kakor je znano, proučuje z vidika produkcijskih odnosov, ki v njih nastajajo.

Potreba po ekonomski vedi – proučevanju se je pojavila šele z razmahom blagovne produkcije, in sicer v razmerah, ko je blagovna

produkcija postala splošna – ko so skoraj vsi produkti človekovega dela postali blago. Te razmere se pojavijo šele s kapitalizmom.

Zaradi tega je Marx začel analizo kapitalizma z najštevilnejšo in najmnogičnejšo kategorijo kapitalizma – blagom. Prav primer Marxove analize blaga bi nam utegnil razjasniti vaše prvo vprašanje o odnosu med protislovji, o katerih naj bi v družbah prehodnega obdobja predvsem govorili ter krizah oziroma o kriznih pojavih.

Z blagovno produkcijo – dvojno naravo blaga, uporabno in menjalno vrednostjo, se povezuje vrednost kot družbeni odnos med po družbeni delitvi dela razčlenjenimi producenti in s tem je opredeljena vsebina vrednosti – delo, ki se izraža z menjalno vrednostjo. To je s količinskim razmerjem, v katerem se zamenjujeta dve blagovni vrsti. V zvezi s tem razmerjem govorimo o relativni in ekvivalentni obliki vrednosti, ki sta si med seboj v protislovju. Govorimo zato o blagovnih protislovjih kot potencialnih okoliščinah krize, ki jih je Marx spoznal v naslednjem:

- v dejstvu, da postane uporabna vrednost blaga v ekvivalentni obliki vrednosti način izražanja svojega protislovja – menjalne vrednosti blaga v relativni obliki vrednosti;

- v dejstvu, da postane konkretno delo opredmeteno v blagu, ki je v ekvivalentni obliki vrednosti način izražanja svojega protislovja – abstraktnega dela, opredmetenega v blagu, ki je v relativni obliki vrednosti; ter

- v dejstvu, da postane družbeno potrebno delo opredmeteno v blagu, ki je v ekvivalentni obliki vrednosti način izražanja svojega protislovja – individualnega, privatnega dela, ki je opredmeteno v blagu, ki je v relativni obliki vrednosti.

Vsa ta blagovna protislovja, ki so hkrati temelj za tako imenovan blagovni in denarni fetišizem, se izrazijo tedaj, ko nastopijo realizacijske težave – ko pride do krize. Tedaj se namreč menjalni vrednosti blaga, ki ga ima producent tega blaga, ne prizna tudi narave družbene uporabne vrednosti. S tem pa se tudi abstraktnemu delu ne prizna narave konkretnega dela ter individualnemu, privatnemu celo narave družbeno potrebnega in priznanega dela.

Krizni pojavi v gospodarstvu, ki so torej način pojavljanja blagovnih protislovij, in ki jih je treba povezovati z realizacijskimi težavami, bodo družbo tembolj prizadeli, čimbolj poudarjena je blagovna narava gospodarstva. S tem pa smo dobili odgovor na vprašanje, zakaj so lahko v meščanski ekonomiji tako dolgo negirali problem kriz, ali pa so ga pripisovali zunajekonomskim vzrokom, kot npr. periodičnosti pojavljanja sončnih peg.

Šele marksistična ekonomska analiza je dala odgovor na vprašanje o gospodarskih krizah, ki jih je povezovala s splošno naravo produkcije v kapitalizmu in s temeljnim kapitalističnim protislovjem med družbeno naravo produkcije in privatno-kapitalističnimi oblikami prisvajanja. Z razvojem in nadaljnjim utrjevanjem družbene in tehnične delitve dela pa

se razvija tudi družbena narava produkcije, ki se čedalje bolj upira privatno-kapitalističnim oblikam prilaščanja. Zato so gospodarske krize v kapitalizmu čedalje bolj poudarjene in poglobljene. Amplitude gospodarskega valovanja se tako poglobljajo. S tem se v tem razvoju vedno bolj povečujejo realizacijske težave kot pojavnne oblike blagovnih protislovij oziroma porušenih sorazmerij v procesih družbene reprodukcije.

Zaradi opisanih razvojnih tendenc kapitalistične blagovne produkcije se na določeni razvojni ravni kapitalizma kapitalističnim gospodarskim krizam pridruži še kriza kapitalizma kot sistema. Tu je kapitalizem na temelju prostokonkurenčnih mehanizmov opravil svojo zgodovinsko vlogo in nalogo, da nadalje razvije svoje produktivne sile. Zato govorimo o zrelem kapitalizmu, ki mora razreševati krizo kapitalizma kot sistema. O oblikah razreševanja te krize bomo v nadaljevanju še spregovorili.

Nerazumevanje družbenoekonomskega bistva, občasnih družbenih realizacijskih težav ter s tem kriznih pojavov v gospodarstvu je spodbujalo pojmovanje in pojasnjevanje teh pojavov z blagovnim in denarnim fetišizmom, ki ga vse do danes v naši zavesti še nismo premagali. Zaradi tega se je začelo za krizne pojave kriviti blago, ne pa družbenoekonomske odnose, v katerih produciramo blago. Poudarjalo se je, da je blaga preveč, in da ga ni mogoče realizirati, ali pa se je za krizne pojave krivilo denar, ki da ga ni toliko, da bi omogočil realizacijo v družbi produciranega blaga.

Jasno je, da so te in podobne razlage realizacijskih težav in s tem kriznih pojavov v družbi krize kapitalizma kot sistema, ko kriznih pojavov zaradi njihovih socialnih posledic ni bilo mogoče več premagovati z ekonomskimi mehanizmi liberalnega kapitalizma, pričeli uporabljati sredstva ekonomske politike, ki naj z ekspanzijo družbenega povpraševanja zagotavljajo zadostno efektivno povpraševanje, ki bo omogočilo nemoteno družbeno realizacijo. S tem se je v razmerah kapitalizma kot sistema okrepila ekonomska vloga države, ki se ji je pripisovala lastnost, da lahko razrešuje protislovja blagovne produkcije in premaguje krizne pojave, ki izhajajo iz teh protislovij. To je vodilo do prvega iz blagovnih protislovij izvedenega fetiša-države, ki naj v razmerah krize kapitalizma kot sistema razrešuje krizne pojave v družbi. Z novo vlogo države v gospodarstvu se je v kapitalizmu pojavil element novega v starem, čeprav se v državnem kapitalizmu, ki se je na ta način izoblikoval, ohranjajo privatno-kapitalistične oblike lastnine, in s tem kapitalistično izkoriščanje.

Tej državno-kapitalistični obliki razreševanja krize kapitalizma kot sistema je treba dodati še pojav socialističnih držav, ki so v družbah z manj razvitimi produktivnimi silami s socialističnimi revolucijami usmerjale te družbe v pospešen razvoj njihovih produktivnih sil ter poudarjeno težnjo gospodarsko manj razvitih držav, da se s politično in ekonomsko osamosvojitvijo usmerijo v pospešen družbenoekonomski razvoj, ki je prav tem družbam najbolj potreben. V vseh teh elementih novega v starem je treba ocenjevati premagovanje krize kapitalizma kot sistema in s tem te elemente razumeti v kontekstu socializma kot svetovnega procesa.

Pri vsem tem je pomembno, da je do poudarjene ekonomske vloge države prišlo tudi v družbah, ki so izvedle socialistično revolucijo ali pa so se politično osvobodile izpod kolonialnega jarma.

Z zmagovitimi socialističnimi revolucijami se je uresničila proletarska ekspropriacija ekspropriatorjev, ki je oblikovala socialistično državno lastnino nad produkcijskimi sredstvi. Upravljanje tako izoblikovane državne socialistične lastnine je bilo zaradi manj razvitih produktivnih sil, ki so zahtevale še tako imenovano primarno socialistično državno ekonomsko vlogo z vsemi nevarnostmi birokratizma, ki so povezane s to obliko upravljanja in vodenja gospodarstva, je s poudarjeno ekonomsko vlogo države v teh razmerah prav tako vodila do drugega državnega fetiša kot načina premagovanja blagovnih protislovij in vplivanja na procese v družbeni reprodukciji.

Protislovnosti državnolastninskega upravljanja in vodenja v gospodarstvu v graditvi socializma smo med prvimi spoznali prav v naši družbi. Za premagovanje državnolastninskih, centralnoplanskih protislovij smo se v naši družbi lotili operativne decentralizacije gospodarstva in s tem sprožili procese transformacije državne v družbeno lastnino. Na ta način smo pred tremi desetletji stopili na pot samoupravnega razreševanja produkcijskih in reprodukcijskih problemov v družbi. Samoupravnim oblikam upravljanja in vodenja gospodarstva se je seveda moral prilagoditi tudi naš gospodarski sistem, ki ga je z novim gospodarskim sistemom na prehodu v samoupravljanje oblikoval Boris Kidrič. Ti procesi v naši družbi pomenijo revolucionarno inovacijo državnolastninskega upravljanja in vodenja gospodarstva in njegovo transformacijo v samoupravno razreševanje produkcijskih in reprodukcijskih problemov.

V razvoju našega gospodarskega sistema pa se vse do danes še nismo mogli otresti zgoraj omenjenih državnih fetišev – poudarjene ekonomske vloge države pri razreševanju družbenih produkcijskih in reprodukcijskih problemov. Pojavne oblike teh fetišev se v naši družbi kažejo v protislovjih uveljavljanja družbene lastnine, ki jih je po Kidriču ponovno zelo jasno opredelil Edvard Kardelj. Ta protislovja se kažejo v državnolastninskih in skupinskolastninskih tendencah, ki otežujejo družbeni lastnini ustrezno samoupravno narodnogospodarsko integracijo in s tem uveljavitev združenega dela kot sistema razreševanja družbenoekonomskih problemov. Ta samoupravna integracija se lahko uresniči le ob pospešenem prenosu ekonomskih funkcij države na združeno delo, in sicer z uveljavljanjem načel in meril družbene lastnine, ki smo jih institucionalizirali v naši družbi. Gre za premagovanje državnolastninskih in skupinskolastninskih fetišev v procesih družbene reprodukcije in za uveljavljanje meril družbene lastnine. Ta naj na temelju dohodkovnih odnosov stimulirajo neposredno združevanje sredstev in dela v družbenih akumulacijskih procesih in svobodno menjavo dela med družbeno produkcijsko in neprodukcijsko sfero.

Krizo kapitalizma kot sistema je poglobila sodobna gospodarska kriza v svetovnem gospodarstvu. Ta se je pričela z energetske krizo, ki ponovno kliče na pomoč poudarjeno državno intervencijo, s katero se gospodarstva najrazvitejših ekonomij zapirajo. S tem se zmanjšujejo gospodarska rast in z njo možnosti za gospodarski razvoj predvsem gospodarsko neustrezno razvitih ekonomij, saj se tem ekonomijam otežuje nastope na trgih najrazvitejših ekonomij ter s tem preprečuje možnost njihovega rednega odplačevanja dolgov, ki jih je spodbujala po kapitalističnih kriterijih izoblikovana mednarodna delitev dela. Takšno stanje zmanjšuje gospodarsko rast in s tem razvoj v predelih sveta, ki bi se morali družbeno ekonomsko najbolj hitro razvijati. Zaradi tega so sedanji svetovno krizni pojavi pravzaprav poglobljena kriza državnokapitalistične oblike razreševanja produkcijskih problemov – poglobljena kriza kapitalizma kot sistema. Ta kriza pa čedalje bolj krepi nacionalne egoizme in s tem mednarodna protislovja, ki zaradi vedno bolj poudarjenih mednarodnih protislovij kličejo po militarizaciji najrazvitejših družb. S tem pa se povečuje nevarnost vojaških spopadov in vojaškega razreševanja problemov svetovne reprodukcije.

Tej logiki razreševanja sodobne svetovne krize postavljajo vsaj nerazviti pozitivno alternativo z enakopravnejšim mednarodnim ekonomskim sodelovanjem, ki ga bo mogoče razvijati in uresničevati le ob novi mednarodni gospodarski ureditvi. Zato jo je treba vsestransko podpreti. Prizadevanje neuvrščenih držav za novo mednarodno ekonomsko ureditev je alternativa jastrebov vseh sort, torej poudarjenem konzervativizmu, ki smo mu priče v sodobnem svetu; ta konzervativizem hoče ohranjati kapitalistično oziroma etatistično logiko razreševanja blagovnih protislovij v najrazvitejših blagovnih gospodarstvih. Ti tudi odločno vplivajo na svetovne realizacijske probleme kot pojavne oblike teh protislovij. Na ta način se na čedalje širšem področju odpira boj z državnokapitalističnimi oblikami razreševanja družbenih reprodukcijskih problemov v svetu.

Ista alternativa je zato hkrati tudi način premagovanja državnosocialističnega razreševanja družbeno ekonomskih problemov, v državah, ki so zacementirale razvoj produkcijskih odnosov na državni lastnini in s tem na odtujenosti producentov pri upravljanju in vodenju procesov družbene reprodukcije.

V tej zvezi je treba končno oceniti, da je prav naši družbi pripadla čast, da je z začetnimi procesi transformacije državne v družbeno lastnino pokazala pot za razreševanje sodobne svetovne krize. Pri tem je treba poudariti, da se v naši družbi zavedamo, da se tudi v našem okolju ohranjajo oblike napačne zavesti, ki izhajajo iz dvojnega fetiša države, ki ga je treba premagati, da bi se odprla pot reprodukciji družbene lastnine in z njo pot reprodukcije samoupravnih produkcijskih odnosov. Uveljavljanje te poti pa motijo še relativno zaostale produktivne sile, ki objektivno zavirajo uveljavljanje naših novih samoupravnih produkcijskih

odnosov. Tej objektivnosti pa je treba dodati še subjektivne zavore, ki z družbeno zavestjo po svoje ohranjajo fetišistično vero v državo in njeno ekonomsko ter politično vlogo v procesih družbene produkcije. In to še posebej v razmerah nestabilnega gospodarstva, z visoko zadolženostjo in inflacijo. Zaradi tega je treba naša stabilizacijska in s tem protiinflacijska prizadevanja oceniti kot nujni pogoj za nadaljnjo kvalitativno poglobljanje samoupravnih produkcijskih odnosov, ki jih uveljavljamo v združenem delu, in ki morajo postati sistem združenega dela in s tem način razreševanja družbenih reprodukcijskih problemov v socialistični družbi.

SLAVKO PODMENIK

V krizi so zasebniški interesi in hierarhični odnosi – ne pa samoupravni

1. Beseda »kriza« (po dobesednem prevodu, tudi v slovenskem pravopisu) pomeni »odločilni trenutek (v bolezni, v gospodarstvu, v politiki ipd.)« ali (po splošni in politični enciklopediji) »*odločilni preobrat v razvoju ali v procesu uresničevanja politike ali kakšne druge družbene dejavnosti ...*«, ko nastopijo »*hude motnje v zvezi z možnostmi za dinamično ravnovesje*«, ki je potrebno za »*nemoten potek*« kakega procesa oziroma za razvoj kakega *pojave kot celote (sistema)*. Dodati je treba, da takšne motnje *nujno* nastopajo zaradi *nujnih razlik in nasprotij med kvalitetami sestavin (delov) pojave oziroma sistema in njihovih zunanjih pogojev*, ker zaradi teh razlik razvoj sestavin in pogojev poteka *neenakomerno* (nasprotja pa so – po dialektičnem mišljenju – vir vsakega gibanja, tudi razvoja). Zato nastopajo *nesorazmerja* med sicer *soodvisnimi* sestavinami ali deli pojave (sistema), in to tem bolj, čim bolj je pojav (sistem) sestavljen, kompliciran. Tako nastajajo nesorazmerja tudi med *bistvenimi* pogoji, *ključnimi* vzroki in *pojavnimi, neposredno učinkujočimi* dejavniki: takrat in zato je *nujen odločilen preobrat* (v takšnem »odločilnem trenutku« ali »preobratu«) v načinu delovanja in v razvoju ustreznih delov ali celega sistema (odvisno od obsega in globine teh nesorazmerij), in sicer kot *reforma* ali kot *zamenjava* nekaterih sestavin (npr. zakonov ali članov vlade ali parlamenta ali političnega vodstva), ki ga sproži in pospeši dovolj huda stopnja dovolj pomembnih pojavnih oblik takšnih nesorazmerij (njihovi »kritični pojavi«) – na primer propadanje nekaterih (najšibkejših) organizacij ali podjetij, nezaposlenost in stradanje delavcev ipd.

Ko pa takšna nesorazmerja dozori do *protislovij med bistvenimi sestavinami in pogoji sistema* (npr. med materialnimi proizvodjalnimi »silami« in temeljnimi družbenimi odnosi določene družbene ureditve), potem odločilni preobrat nastopa kot *revolucionarna* (v fiziki ali astronomiji kot eksplozivna) sprememba ali kot *uničenje* oz. propad takšne celote (primerjaj današnje razmere v človeški družbi).

Zato so krize bodisi samo *delne in ciklične (prehodne) faze v razvoju* neke celote (sistema), ki sprožijo in pospešijo razvoj določenih delov, ki naj pripomore k enakomernejšemu razvoju in uspešnejšemu delovanju takšne, v bistvu nespremenjene celote; ali pa *univerzalne*, ki zaradi protislovij med bistvenimi sestavinami in pogoji sistema terjajo spremembo celote. Na primer: ciklične krize v gospodarstvu; krize v raznih obdobjih razvoja človeka kot otroka in odrasle osebnosti; krize organizma ali orga na na določeni stopnji razvitosti bolezni in okoliščin zdravljenja; ipd.

2. Če tako pojmujeemo krizo, potem danes pri nas ne moremo govoriti o krizi *samoupravljanja* ali *samoupravne* odgovornosti, politike ipd. Tako kot ne moremo govoriti na primer o krizi (zrele) osebnosti, če gre za otroka v pubertetni dobi; ali o pubertetni krizi, če gre za motnje v razvoju otroka, ki je komaj shodil in ni niti še dobro spregovoril.

Prav tako ne gre za kakšno bolezensko krizo, ker družbenoekonomska in politična nasprotja niso bolezen: gre za boj za samoupravno enakopravno urejanje družbenih odnosov, ki ga na eni strani ovirajo težave naprednih množic, ki *kljub interesom* za enakopravne odnose še *nimajo* dovolj (z)možnosti za oblikovanje politične moči in izvajanje vpliva; medtem ko na drugi strani razni biro-, tehno-, elito- in drugi »kratizmi« oziroma zasebniški interesi za vladanje, za hierarhične odnose, *imajo* dovolj takšnih (z)možnosti.

Ta težava se zelo jasno izraža tudi v mišljenju in govorjenju številnih političnih funkcionarjev in znanstvenih delavcev, ki opozarjajo, da (takšne) *posledice niso pomembne* in da je treba najti vzroke za takšne biro- in tehnokratske pojave; o vzrokih pa trdijo, da so v tem, da samoupravljanja še *ni* (dovolj), ali da je še zelo pomanjkljivo: kot da so vzroki lahko v nečem, česar še ni ali česar manjka; in kot da je kdorkoli že kdaj našel vzroke, ne da bi poznal in upošteval posledice, tudi in predvsem negativne! Zadnje čase, ko se protislovja kopičijo in zastrujejo tudi zaradi takšnega skrivanja vzrokov negativnih posledic, pa po enaki logiki iščejo »rešitev« oziroma razlago kar v »krizi samoupravljanja«. S takšno logiko vedno znova onemogočajo iskanje vzrokov tam, kjer so: v raznih vrstah zasebniških interesov in hierarhičnih »modelov« mišljenja in zavestnega onemogočanja enakopravnih odnosov (ter v objektivnih možnostih za moč in vztrajnost takšnih interesov, ki so – te možnosti – v naravi in delitvi uradniškega, »čisto« umskega ali »elitnega« in »funkcionarsko-liderskega« dela, mišljenja in govorjenja, s katerim proizvajajo takšne ideje in takšno organizacijo odnosov).

Torej gre mnogo bolj ali sploh za *krizo hierarhičnih odnosov, zasebnih interesov in njihovih sredstev*, s katerimi se takšni odnosi ne morejo več uveljavljati po starem; novi interesi in odnosi pa tudi še ne po novem. (Izredno poučen primer dialektične razlage glej v Marxovem spisu »Osemnajsti brumaire L. Bonaparta« že na prvih desetih straneh, posebno pa ugotovitve o pariškem proletariatu iz prvega obdobja, na 9. strani.)

3. *Glavna (negativna) sredstva*, s katerimi se uveljavljajo razni zasebniški interesi, so (nekaj podrobnosti bo avtor prikazal in utemeljil v referatu na posvetovanju Ziherlovi dnevi 1982):

1. *ideologija*, ki bi jo lahko imenovali tudi »*biro-korumpizem*«. To je *bastard* sestavljen na eni strani iz nekdanje »čisto« birokratske (stalinske) »*dia-matovske*«, dogmatsko-pozitivistične ideologije vulgarnega, ekonomističnega materializma, ki s posplošenim filozofiranjem o družbenih »silah« in »odnosih« prikazuje lastnino in delitev dobrin (dohodka), ali (samo)upravljanje kot temeljni, bistveni družbeni odnos (namesto dela in delitve dela). Tako lahko upravičuje nasilno, etatistično upravljanje z množicami, ki da nimajo dovolj družbenih ali splošnih interesov za temeljne odnose (za akumuliranje, investiranje itd.), ki jih zato mora urejati država, uradništvo; ali pa jih ustvarja samoupravljanje, ko »zdrženo delo odloča« (ne glede na dejanske razlike v moči in vplivu) itd. ... Drugo plat te ideologije pa sestavljajo številna posnemanja raznih »zahodnih modelov« iz funkcionalistične in sistemske teorije in empirije, ki ob bolj ali manj uspešnih empiričnih raziskavah mikro-odnosov ponujajo tudi funkcionalne in sistematične razlage za ohranjanje in utrjevanje obstoječega sistema hierarhičnih odnosov (in so zato tako zaželeni tudi pri marsikom v politiki). Prvi del te bastardne ideologije najdemo v najbolj »razviti« obliki v uvodnih in splošnih poglavjih nekaterih učbenikov sociologije, politične ekonomije in zgodovine; drugi del pa v njihovih empiričnih poglavjih. V najbolj poenostavljeni obliki pa najdemo oba dela v številnih političnih govorih.

S prepletanjem obeh delov dosega ta ideologija izredno prilagodljivost in učinkovitost, ki služi *sožitju vseh* možnih »izmov« – *vseh vrst zasebnih interesov*: od biro-, tehno-, elito-kratskih, karieristično-funkcionar-skih (liderskih) in drugih skupinsko-zasebnih do malomeščanskih oziroma drobnolastniških! Zato se ne smemo čuditi tolikšnemu oportunizmu tudi v vrstah zveze komunistov.

2. *Glavno skupno organizacijsko sredstvo* (ali »*skupni imenovalec*«) so že z dovtipi prosule »zveze in poznanstva«, ki imata svojo resno in učinkovito obliko v *osebnih ali v ozke skupine zaprtih pogovorih in dogovorih v imenu in v obliki* kakšnega izvršilnega političnega vodstva ali samoupravnega organa ali v imenu svobode govora ali svobodnega trga ipd.

3. Kot *glavno metodo* za učinkovito (in neodgovorno) uporabo takšnih sredstev uporabljajo *takšno kombinacijo* številnih intelektualnih de-

javnosti za organiziranje družbenih odnosov (od informiranja, izmenjave mnenj, kritike, ocenjevanja, predlaganja, sklepanja ali odločanja do kontrole), da pri teh dejavnostih sodeluje čim večje število članstva in množic v dovolj formalnih oblikah, da lahko možnosti za ključne med temi dejavnostmi (kot so, npr. soočanje argumentov, oblikovanje končnih predlogov, odločanje po teži argumentov, ocenjevanje s konkretnimi merili, sankcioniranje s konkretnimi ukrepi) pripadajo na eni strani *samim izvršilnim* (najožjim) vodstvom; s tem pa – na drugi strani – tudi osebnemu in zasebniškemu dogovarjanju in vplivanju (že zato, ker ga nobeno vodstvo ne more obvladati, če ga ne obvladuje članstvo organizacije oziroma množice).

4. Glavni učinki in končni uspehi takšne ideologije, organizacije in metod so:

a) Nosilec zasebniških interesov omogočajo v imenu novih (socialističnih) ciljev oziroma odnosov v vseh novih (samoupravnih) formalnih organizacijskih (»sistemskih«) sredstvih, kot so oblike ali institucije organiziranja, norme, dogovori ali odločitve in vse vrste dejavnosti za komuniciranje (od informiranja do kontrole) uporabljati stare metode za neposredno oblikovanje moči in izvajanje vpliva, s katerimi uveljavljajo stare (in »nove«) zasebniške interese in odnose (od »klasično-birokratskih« do sodobnih »liderskih« ali »strokovno-elitnih« ipd.).

b) Spoznavanje vzrokov za nesorazmerja ali protislovja in težave, ki zato nastajajo pri upravljanju, speljujejo v že omenjeno slepo ulico »krize samoupravljanja«. Tako onemogočajo marksistično analizo vzrokov na podlagi posledic in sredstev, v katerih in s katerimi se uveljavljajo zasebniški interesi in hierarhični odnosi; ta analiza bi omogočila, da bi lahko razlikovali med ovirami in vzroki, ki so:

- v organizacijsko-subjektivnih instrumentih, ki jih lahko neposredno oblikujemo in spreminjamo s samim formalnim dogovarjanjem;
- v individualno-subjektivnih lastnostih, ki jih lahko spreminjamo z dolgotrajnejšimi ukrepi za izobraževanje, usposabljanje, kadrovanje itd.;
- v interesno-objektivnih motivih, na katere lahko vplivamo samo s spreminjanjem družbenoekonomskega oziroma delovnega položaja in materialnih pogojev, ki določajo značilnosti tega položaja;
- v samih materialnih, predvsem družbenoekonomskih oz. delovnih pogojih, ki jih lahko spreminjamo samo z zgodovinskim razvijanjem »proizvajalnih sil«.

c) Tako preprečujejo idejnopolitično diferenciacijo in odgovornost za nujno neučinkovitost takšnega »samoupravljanja«, ker lahko stalno znova odgovornost prevaljujejo na »vse enako«, dejansko pa na tiste, ki imajo najmanj moči, in ki najmanj vplivajo. Tako lahko neskončno »rotirajo« po vodilnih funkcijah in v takšno »rotacijo« vključujejo predvsem »svoje« kadre, ki so dovolj zvesti takšni ideologiji in takšnemu »samoupravljanju«. Hkrati pa lahko stalno znova vse to tudi »kritizirajo« in ponujajo

podobne formalistične rešitve (npr. samo število let mandatne dobe namesto novega načina dela vodstev ipd.).

d) S takšnim uveljavljanjem *formalne* demokracije nenehno vzdržujejo potrebo po »močni roki« ali centralizmu, katerega nosilci so po vsej tej logiki spet oni sami (saj so omogočili »popolno demokracijo«, in če se ta kljub njihovim besedam in hotenjem ni obnesla, temveč izrodila v anarhijo in neodgovornost, potem to lahko obvladajo spet samo kadri s tako »dokazano« zvestobo »demokraciji« ali »samoupravljanju«).

e) Med člani organizacij in množico, ki se lahko udeležujejo vseh dovolj formalnih dejavnosti v čim večjem številu, pa z nenehnim reorganiziranjem samih teh oblik, z reformiranjem dogovorov in predpisov in s stopnjevanjem aktivnosti v teh formalnih oblikah ustvarjajo občutek »revolucionarnosti«, kot da se dogajajo pomembne spremembe in povečujejo pravice in vpliv množic in s tem tudi njihovo odgovornost za vse posledice (ki naj bo zato »za vse enaka«).

f) Največji uspeh (za nosilce te ideologije in takšnih metod) je v tem, da ob privilegiranem pridobivanju dobrin omogočajo izogibanje naporu, zahtevnem delu. Kajti tudi delo na administrativnih, uradniških, vodilnih ali intelektualnih položajih zahteva obvladovanje sodobne tehnike, tehnologije, organizacije in znanja: namesto tega omenjena sredstva omogočajo formalistično mišljenje, abstraktno sklepanje in odločanje ter pavšalno ocenjevanje, ki ne rabi sprotnega teoretičnega niti empiričnega usposabljanja in proučevanja dejstev niti praktičnega obvladovanja konkretnih pojavov v stvarnosti; zadošča govorjenje ali pisanje o abstraktnih idejah in domislicah, konkretno pa naj delujejo, ustvarjajo ali uresničujejo takšne abstrakcije in domislice drugi, v osnovnih organizacijah, delovnih organizacijah in najnižjih vodstvih.

g) Najbolj nevaren uspeh (za razvoj samoupravljanja in socializma) pa je morda v tem, da je s takšno ideologijo in organizacijo odnosov mogoče pasivizirati množice, ker jih na eni strani priteguje k udeležbi pri intelektualni in materialni korupciji (k izogibanju delu, k najemanju kreditov in porabi sredstev ne glede na inflacijo, k delitvi dohodka »po delu« brez konkretnih meril za učinke, k odločanju brez odgovornosti po stopnji vpliva, k odpiranju deviznih računov in nalaganju deviz ne glede na njihov izvor oz. način pridobivanja, k uporabljanju zvez in poznanstev na vseh področjih dela in življenja itd.) – ob in kljub popolnoma nasprotnim načelom politike in določilom ustave in drugih zakonov. S tem jih – po drugi strani – onesposablja za samostojno, odločno, učinkovito in odgovorno delovanje v smislu socialističnih načel in samoupravnih odnosov!

4. Glavna sredstva za obvladovanje takšnih negativnih interesov in ideologije lahko dobimo samo s konkretno kritično analizo sredstev in načina, na kakršnega njihovim nosilcem uspeva tako učinkovito delovati, da dosegaajo vse, kar smo omenili (in še marsikaj drugega). Tako bi prišli

do analize vzrokov, s tem pa tudi do sredstev, ki bi omogočila drugačno ravnanje.

Najprej pa se moramo odločiti, da bomo namesto analize tistega, česar še ni ali česar manjka v samem samoupravljanju, in pa naših želja ter abstrakcij o tem, kar naj bi bilo, analizirali tisto, kar je, kar ovira, pa tudi ovira, da bi samoupravljanje lahko bilo učinkovito, njegovi nosilci pa odgovorni (glej npr. samo notico iz jugoslovanskega časopisja na 2. strani Dela, dne 3. 9. 1982: »Zakaj Zveza komunistov molči«?).

Statistično in eksperimentalno uporaben (in preverljiv) model za takšno analizo lahko najkrajše skiciramo z ugotovitvami:

A. da kljub velikemu številu in naraščanju vseh formalnih sestavin in sredstev samoupravljanja (števila članstva oz. udeležencev iz vrst »delovnih ljudi«, formalnih institucij, znanja, pogostnosti rotiranja v vodstvih, vseh formalnih dejavnosti – od informiranja do kritike in kontrole in njihovih izdelkov, nenehnih reform in reorganizacij in končno tudi obsega administracije in izvršilnih vodstev)

B. ni zadostne učinkovitosti in odgovornosti v smislu enakopravnosti odnosov,

C. temveč se ohranjajo in celo stopnjujejo ali grozijo odnosi hierarhičnega, forumskega, centralističnega, funkcionarsko-liderskega in elitnega načina delovanja, z dominantno vlogo najožjih vodstev in zaprtih skupin itd.;

D. skoraj nič pa se ne spreminjajo način oz. metode delovanja vodstev in organizacij –

E. medtem ko se izrazito stopnjujeta formalizem v načinu in rezultatih delovanja ter nasprotje med načeli oz. odločitvami in dejanskim ravnanjem v praksi;

F. in sicer tem bolj, čim bolj manjka (oziroma jih zadržujejo v krogu samih izvršilnih vodstev) odločilnih dejavnosti in metod za neposredno oblikovanje moči in izvajanje vpliva: a) soočanje nasprotnih stališč in argumentov, b) dogovarjanje o končnih predlogih (in utemeljitvah), c) odločanje s soočanjem in po teži argumentov in d) opredeljevanje konkretnih ukrepov za usmerjanje uresničevanja in meril za ocenjevanje učinkovitosti in odgovornosti.

Podrobnejši prikaz in utemeljitev presegata možnosti teh odgovorov: avtor ju bo podal v prispevku o »odločanju po teži argumentov kot odločilni metodi in merilu enakopravnega, javnega delovanja« v 7. skupini za množično komuniciranje na posvetovanju »Ziherlovi dnevi 1982«.

Opomba: Ker se vprašanja nanašajo na krizo, smo navajali predvsem negativne ugotovitve in primere; pozitivne, ki kažejo pot k rešitvam, prepuščamo analizi in razpravi, ki bo imela več prostora.

Krizni pojavi – izraz neskladja med sistemom in njegovim uresničevanjem

Pojmu krizni pojavi ali elementi krize je morda še najbližji pojem večjih motenj v gospodarstvu, na širših družbenih področjih in v družbi sploh. Če govorimo o kriznih pojavih, potem želimo očitno opozoriti na njihov globlji pomen, na večje zaostritve in hujše posledice, ki jih ti pojavi prinašajo, ali ki utegnejo šele nastati. Krizni pojavi v tem smislu naj bi torej označevali zlasti večje motnje in zastoje v materialnih gibanjih in pa na področju sposobnosti družbenih sil, da te pojave obvladajo, posebej še, da se spremenijo temeljna stanja, gibanja, odnosi in razmerja sil, v katerih in zaradi katerih je prišlo do teh pojavov.

Izhodišče za obravnavo možnosti pojava krize v državah, ki gradijo socializem, bi po mojem mnenju kazalo iskati predvsem v tem, kako se razrešuje temeljno protislovje med družbeno naravo proizvodnje in državolastninskim prisvajanjem. Vladavina državolastninskega birokratsko-tehnokratskega monopola in enopartijskega sistema lahko v strukturi družbe pripelje do takih nesorazmerij, ki imajo za posledico globoko gospodarsko in družbenopolitično krizo.

V jugoslovanski družbi, ki jo opredeljuje politični sistem socialističnega samoupravljanja temelječ na družbeni lastnini in vlogi družbenopolitičnega dejavnika kot notranjega gibala družbe in ne akterja nad njo ter enakopravnost narodov in narodnosti v federativni ureditvi, je iskati odgovor o vzrokih za razne motnje, zastoje in omahovanja ob upoštevanju dosežene stopnje razvoja in mednarodnih razmer kot objektivnega dejavnika prav v tem, koliko smo v obstoječem razmerju družbenih sil sposobni presegati elemente državolastninskih etatističnih odnosov, in sicer na katerikoli družbeni ravni – od občine, republike do federacije, elemente skupinsko-lastninskih odnosov, paradržavnih odnosov, pojave uveljavljanja parcialnih interesov na škodo širših, skupnih in splošnih družbenih interesov in s tem povezane atomizacije družbe in razvijati družbo ter ustvarjati njeno integracijo na temelju samoupravnih družbenolastninskih odnosov.

S praktičnega vidika gledano ima lahko govorjenje o kriznih pojavih ali elementih krize v naši družbi pozitiven pomen, če želimo s tem opozoriti na to, da smo na prelomnici, v odločilnem obdobju, ko po starem ne gre več, ko je treba živeti od dela in ne od posojil, uskladiti želje z možnostmi itd. itd., in, zlasti, da je treba uveljaviti samoupravno združeno delo kot temeljnega nosilca družbenega razvoja. Vnašanje

elementa krize v posamezne ocene pa lahko izraža tudi tendenco, da so pojavi, razmere ali stanja izredna, izjemna in jih zaradi tega ni mogoče razreševati v okviru obstoječega sistema, njihovih institucij in oblik, ki bi bile potemtakem samo za »redne«, »normalne« razmere. Kakršnokoli prenašanje odločanja iz pristojnih organov v sistemu na kakšne druge oblike, v katerih bi, npr., posamezni kolegiji ali aktivni odločali namesto za to pristojnih organov upravljanja, bi torej pomenilo slabitev sistema, zlasti zmanjševanje njegove demokratične samoupravnne utemeljenosti in trdnosti ter vodilo do novih, še večjih težav, nasprotij in konfliktov.

Globlje znanstveno proučevanje fenomena krize, kriznih pojavov, elementov krize v sodobnem svetu nedvomno lahko prispeva h globljemu razumevanju nasprotij in protislovij ter problemov družbenega razvoja in zlasti k njihovemu razreševanju tudi pri nas. Za praktično rabo v vsakodnevnom življenju pa se zdi, da se samo z omenjanjem elementa krize, ne da bi bilo jasno povedano, kaj kdo s tem razume, ne bi kazalo zadovoljiti.

Na področju družbenoekonomskega in političnega sistema je v ospredju problem neskladja med normiranim, institucionaliziranim in družbenopolitično sprejetim na eni strani ter s stopnjo uresničevanja vsega tega v praksi na drugi strani. Vzroki za to neskladje v vsej svoji kompleksnosti so predmet širokega proučevanja in družbene akcije za njegovo preseganje. Kolikor bolj bomo pri tem uspešni, toliko manj bo prihajalo do raznih motenj in zastojev ter težav oziroma toliko zanesljiveje bomo ustvarili možnosti za preseganje nesorazmerij v družbi in jih tudi dejansko presegali.

V nadaljevanju bi opozoril samo na nekatere sklope, probleme in vidike, ki jih po mojem kaže upoštevati pri razreševanju težav, s katerimi se danes sooča naša družba.

Na prvem mestu bi dejal, da je treba vsem institucijam v sistemu dejansko dati vsebino, ki jim gre. To pomeni, da je treba presegati pojave formalizma in prenesti odločanje iz neformalnih krogov in mest v za to pristojne organe. S tem bomo tudi zagotovili, da bodo pobudniki in predlagatelji raznih predlogov stopili iz anonimnosti in prevzeli vsestransko odgovornost za ponujene rešitve. V sklop zagotavljanja vsebine sodi tudi problematika racionalizacije, »razbremenjevanja« ipd.

S problemom dejanskega odločanja v institucijah sistema se povezuje naloga: razrešiti moramo odnos med odločitvami o temeljnih vprašanjih in njihovo izvedbo. Pri tem je treba zagotoviti, da odločitve sprejme tisti, ki jih lahko popolnoma razume in zato zanje tudi lahko prevzame odgovornost. S tem se povezuje tudi vprašanje odgovornosti predlagateljev, ki morajo prevzeti svoj del odgovornosti. Pogoji za to pa je ravno preseganje pojavov, ko se odločitve dejansko sprejema na enih mestih, formalno pa na drugih in je s tem zamegljena odgovornost tako po strokovni kot družbenopolitični plati.

S problemom odnosa med temeljnim in izvedbenim se povezuje svojevrsten fenomen, ki bi ga pogojno imenoval ideja absolutnega. Gre za

pojav, ko se vsaki obliki, ki ima svoje mesto v sistemu samo kot del celote, pripisuje vse. Iz tega lahko nastaja predstava, da je treba na vsakem nivoju družbe odločati o vsem in zopet znotraj nivoja vsi o vsem, kar ima lahko za posledico izgubo družbenega smotra, da se odloča o tistem kar je in tam, kjer je to edino realno in potrebno.

Vprašanje, koliko v institucijah sistema poteka dejansko odločanje, se povezuje tudi s kadrovsko politiko. Odprto, javno, demokratično delo daje tudi podlago za uveljavljanje odgovornosti vseh in vsakogar.

Pri zadevah, ki so predmet javnega odločanja, velja upoštevati njihovo dvojno naravo. So zadeve, pri katerih imajo subjekti dejansko neposreden interes, so pa tudi druge, bolj splošne zadeve, kjer subjekti takega neposrednega interesa nimajo, jih pa zaradi tega ne moremo prepustiti v razreševanje kakemu aparatu. Pri prvih zadevah je potrebno angažiranje subjektivnih sil, da zaradi uveljavljanja posebnih interesov ne bi bili prizadeti skupni ali splošni družbeni interesi, pri drugih pa zato, da ne bi bili splošni interesi preveč odmaknjeni od samoupravnih subjektov in na škodo družbenega razvoja sploh.

Družbenopolitične organizacije morajo v večji meri dobiti lastno identiteto. Dobijo pa jo lahko samo, če izpolnjujejo vlogo, ki jim v sistemu gre. Zdi se, da v družbenopolitičnih organizacijah težko premagujemo neskladje med najbolj splošnim in tistim, kar bi bilo treba konkretno, na vsaki ravni napraviti. Če velja slednje opažanje za širino delovanja družbenopolitičnega dejavnika, pa je druga skrajnost lahko v operativnem razreševanju aktualnih družbenih vprašanj v zlepljenosti politično-izvršilnih teles in posameznikov in izvršilnih državnih organov ter poslovnih struktur. Problem identitete družbenopolitičnih organizacij se povezuje s problemom vsebinskega funkcioniranja vseh institucij sistema. Na splošno bi veljalo, da institucije dobivajo toliko več svoje lastne identitete, kolikor bolj dejansko funkcionirajo.

Prodori pri uveljavljanju družbenopolitičnega dejavnika kot organskega sestavnega dela celotne samoupravne demokratične družbene strukture bodo prispevali tudi k uveljavljanju tako imenovanega kolektivnega dela, tj. k preseganju odločanja v ozkih krogih ali po posameznikih zunaj demokratičnega nadzora in odgovornosti in k temu, da bodo dejansko vse institucije v sistemu izražale in uveljavljale avtentične samoupravne interese združenega dela in progresivne rešitve na temelju nove kvalitete samoupravne integracije družbe v procesu osvobajanja dela in človeka.

Med problemi, ki urgentno zahtevajo novo prakso, je razrešitev odnosa do vrednotenja dela, še posebej ustvarjalnega dela. Vse preveč je poprečnosti, tako pri materialni kot pri moralni stimulaciji družbeno potrebnega in učinkovitega dela. V praktičnih rešitvah je vse premalo uveljavljeno spoznanje, da je resnični družbeni napredek mogoč le s sprostitevjo ustvarjalnosti najširših ljudskih množic, s tem pa tudi vsakega posameznika, tako pri delu kot pri upravljanju družbenih zadev.

Intelektualizacija in profesionalizacija delavstva

Razmerje med protislovji in krizami

Protislovja so značilna za vse družbe, za kapitalistične in za socialistične, za razvite in tudi za manj razvite. Dokler posamezna družba uspešno regulira protislovja, nima kriz, tudi tedaj ne, če so protislovja antagonistične narave. Če pa protislovij ne moremo več regulirati, preraščajo v krize; kriza nastopi tedaj, ko se nek družbeni sistem ne more več zadovoljivo reproducirati, ko kaže znamenja dezintegracij.

Družbe so živi sistemi, za katere je značilno, da se razvijajo in odmirajo. Družbe so torej »obsojene« na razvoj, če se hočejo izogniti odmiranju. Vsaka stagnacija je tudi že začetek razkroja, glasnik krize. S tega vidika politika stabilizacije neizogibno vodi v krizna stanja. V krizi je politika, ne sistem.

V 70-letih smo zaznavali stagnacijo na več področjih: na področju kulture, gospodarstva, znanosti in tudi na drugih področjih. Posledica tega so krize v začetku 80-ih let, s katerimi se bomo morali ukvarjati v naslednjih letih. Z vidika reguliranja družbenih sistemov ima kriza izrazito dvojni pomen: je nemožnost reprodukcije sistema na podlagi dosedanje politike in hkrati možnost za njeno prenovu.

Prvi korak v prenovi naše politike je, da opustimo pojmovanje socializma kot družbe prehodnega obdobja. Če obravnavamo socializem kot družbo prehodnega obdobja, se zdi, kot da je socializem nekakšna kolodvorska čakalnica, skozi katero gredo generacije, žrtvovane za prihodnost. Mit prehodnega obdobja je izhodišče za ideološko, moralno in politično upravičevanje neodgovornega odnosa do sedanjosti, do sedanjih rodov. Čisti ideal radikalno drugačne prihodnosti spodbuja radikalno voluntaristično kritiko sedanjosti in je slep za vse tiste realne možnosti, ki v sedanjosti že obstajajo. Ker teh možnosti ne vidi, je toliko bolj nemočen v spreminjanju realnosti, kolikor bolj je radikalno usmerjen v prihodnost; zaradi tega je neizogibno ujet v nemočno pristajanje na danost, na pragmatizem in na upravljanje ad hoc.

Spremeniti moramo torej odnos do časa, opustiti iluzije o velikih skokih in o odpravljanju teh in onih protislovij. Zavreči moramo oznanjanje velikih prelomnic in pokazati, da se za tem skriva neodgovorni odnos do časa in do družbe. Uveljaviti moramo strategijo malih korakov, s katero bomo vztrajno uresničevali dolgoročne cilje naše družbe. Zavreči moramo improvizirano upravljanje, ki se kaže v velikih idejah in neoperativni praksi. Intenzivno se moramo posvetiti razkrivanju in razvijanju vseh

tistih možnosti, ki so v sedanji družbi realno navzoči in opustiti tako priljubljeno »jurišanje na nebo«, ki vodi k velikim izgubam energij in konča v neznatnih spremembah danosti.

Če z odkrivanjem realnih možnosti in s politiko malih korakov ne bomo znali vztrajno uveljavljati svojih dolgoročnih ciljev (tj. samoupravnega socializma), če ne bomo znali ustvarjalno povezovati taktike in strategije, bomo v nekaj generacijah izčrpali motivacijske in biološke rezerve delavstva. S tem bi prihodnje rodove obsodili na dolgotrajno stagnacijo družbenega življenja.

Krize in krizni pojavi v sodobnih družbah

Krize sodobnih družb izvirajo predvsem iz neučinkovitega reguliranja človeškega dela. Naraščajoča brezposelnost, vse večji absentizem pri delu, neproduktivnost živega dela in z njo povezana stagnacija so samo najbolj otipljivi pojavi globalne krize, ki izvira iz neuspešnega reguliranja temeljnega protislovja v območju dela. To protislovje obstaja med vse večjo profesionalizacijo in intelektualizacijo delovne sile ter nenehnim širjenjem industrijske delitve in koordinacije dela; intelektualizacija in profesionalizacija delovne sile omogočata vse bolj kreativno, samostojno in iniciativno delo, industrijska organizacija dela pa nudi vse bolj osiromašeno, neodgovorno, nekreativno, dolgočasno in neumno delo.

Če hočemo, da bo vse bolj intelektualizirani delavec opravljal neumno delo, mora biti finančno vse bolj stimuliran. Vendar tudi visoki dohodki ne pomagajo več, čim si z njimi delavec lahko pokriva nadeksistenčne potrebe in čim s sekundarno socializacijo razvije potrebo po kreativnem, smiselnem in odgovornem delu – potrebo po delu, ki omogoča njegov osebni razvoj, njegovo samoaktualizacijo.

Opisano protislovje se razrašča tako v zahodnih kot tudi v vzhodnih družbah. Nezmožnost reguliranja tega protislovja ustvarja krize v vseh sodobnih industrijskih družbah; tudi v postindustrijskih, zakaj »postindustrijske« družbe zmanjšujejo le obseg zaposlovanja v tradicionalnih sektorjih, hkrati pa širijo industrijsko delitev in koordinacijo dela na področja terciarne in kvartarne dejavnosti.

V razvitih industrijskih družbah je ta kriza endogena: kaže se kot nemožnost reguliranja notranjega protislovja med intelektualizacijo in industrializacijo dela. V nerazvitih družbah je ta kriza eksogena: kaže se kot prenos neustrezne tehnologije, kot prenos neustrezne organizacije dela, kot prenos svetovnega sistema delitve dela, kot prenos nezaposlenosti iz razvitih v nerazvite družbe.

Krizni pojavi v jugoslovanski družbi

Kot srednje razvita družba smo po eni strani podvrženi vdiranju omenjenega protislovja v našo družbo, po drugi strani pa imamo možnost za relativno avtonomno endogeno reguliranje tega protislovja.

Višja intelektualizacija in profesionalizacija delovne sile v razvitih industrijskih družbah nas sili k prevzemanju tuje tehnike in tehnologije, s tem pa tudi k privzemanju ekonomskih, socialnih in organizacijskih posledic, ki so s prenosom tehnologije neizogibno povezane. Pri tem mislim na prevzemanje globalne poklicne diferenciacije delovne sile, na prevzemanje globalnih upravljalških in proizvodnih modelov, ki so značilni za industrijske družbe, na prevzemanje globalnih sistemov cen, ki določajo procese alokacije ekonomskih virov in podobno. Ker nočemo postati zaprt družbeni sistem, kot je na primer Albanija, bomo še naprej pod udarom globalnih procesov industrijskih družb in s tem tudi pod udarom procesov, ki dezintegrativno delujejo na naš institucionalni in politični sistem. Čim bolj se bomo vključevali v svetovno delitev dela, čim bolj bomo težili k realni vrednosti dinarja, čim bolj se bomo vključevali v svetovni znanstveno-tehnični kompleks, tem bolj bomo pod udarom dezintegrativnih sil, ki v naš družbeni sistem vdirajo iz okolja. Protislovja med svetovnimi tokovi industrijskih družb in jugoslovanskim samoupravnim socializmom se bodo torej neizogibno intenzivirala; vse težje jih bo regulirati. Dosedanje ciklične krize, ki so se kazale v tem, da so daljša obdobja ekonomske stihije prekinjala krajša obdobja nasilne politične reintegracije, lahko prerastejo v permanentno in akutno krizo ekonomskega in političnega sistema. Da bi to preprečili, bomo morali odkriti nove, izvirne načine za učinkovito reguliranje teh protislovij.

Poleg teh eksogenih protislovij obstajajo tudi endogena protislovja. Ta bi lahko označili s hitro industrializacijo dela ter s počasno intelektualizacijo in profesionalizacijo delavstva v naši družbi: sorazmerno hitremu naraščanju industrijske tehnike in tehnologije ter intenzivnemu zaposlovanju ni sledilo ustrezno hitro naraščanje izobrazbe in profesionalizacije delavstva. Pravimo, da smo izredno veliko investirali v zgradbe in stroje in zelo malo v razvijanje nove organizacije dela, v razvijanje lastne znanosti, lastne tehnologije in v izobraževanje delavcev. To še posebej velja za SR Slovenijo, kjer je stopnja zaposlenosti dosegla razvite države, izobrazbena struktura zaposlenih pa je na ravni manj ali srednje razvitih dežel. Z novo reformo srednjestopenjskega šolstva se bo omenjeno nesorazmerje še stopnjevalo, saj bo mlade generacije sililo, da bodo morale porabiti občutno več svoje energije za hitro zastarevajoča strokovna znanja in za opravljanje manj zahtevnega poklicnega dela. Eno in drugo bo zavrlo intelektualizacijo in profesionalizacijo mlajših generacij.

Upočasnjena intelektualizacija in profesionalizacija delavstva bosta umirili neposredno protislovje med njima in industrijsko organizacijo dela; manj izobraženo delavstvo bo tudi manj nezadovoljno z delom, ki ga nudi industrijska organizacija dela. Po drugi strani pa lahko pričakujemo toliko večje posredne negativne učinke tega nesorazmerja na ekonomsko in na socialno dogajanje: konzervativni industrializem, ki bi bil produkt omenjenega nesorazmerja, bi stopnjeval izredno neugodno izvozno-uvozno strukturo, silil v dumpinške cene izvoznega blaga ter povzročal

nenehno upadanje akumulativne sposobnosti delovnih organizacij in nenehno upadanje življenjske ravni delavstva. Poleg teh ekonomskih posledic bi konservativni industrializem vplival tudi na samoupravni sistem: zmanjševal bi vpliv izobraženih kadrov na upravljanje delovnih organizacij, ohranjal bi nizko profesionalno raven vodstvenih struktur in utrjeval tajlорistično organizacijo dela in poslovanja. Kronično težak ekonomski položaj bi k vsem tem parametrom dodal tudi potrebo po politiki trde roke. Vse to bi pomenilo erozijo samoupravljanja v delovnih organizacijah in vse večjo moralno frustracijo delavstva; delavstvo bi doživljalo razkroj tistega sistema, ki mu je doslej pomenil najmočnejši vir za njegovo identifikacijo z delovno organizacijo in tudi s širšim družbenim redom.

Izhodi iz krize

Protislovje med svetovnimi tokovi industrijskih družb in samoupravnim socializmom, ki ga kot odprta družba ne moremo odpraviti, lahko kontroliramo na več načinov; na tem mestu bom navedel samo dva:

a) ustrezna selekcija okolja, ki narekuje sodelovanje s tistimi državami, ki so po svoji družbeni ureditvi in po svoji socialni strukturi jugoslovanski družbi najbližje. Ta rešitev je na prvi pogled preprosta, praktično pa manj izvedljiva zaradi obveznosti, ki smo jih v preteklosti sprejeli do drugih držav.

b) ustrezna segmentacija med ekonomskim in družbenopolitičnim sistemom; cilj takšne segmentacije je lokaliziranje sicer neizogibnih vplivov industrijskih družb na naš ekonomski sistem; ti vplivi naj bi kar najmanj učinkovali na naš družbeno politični sistem. Vključevanje v svetovni trg zahteva prilagoditev svetovnemu sistemu cen in temu ustrezno alokacijo resursov. Če hočemo učinkovito tržno ekonomijo, ki jamči decentralizirano in odgovorno odločanje ekonomskih subjektov, moramo na vsak način notranji trg čim bolj izenačiti z zunanjim. To pomeni, da posamezni organizaciji pripada celotna realizacija, ki jo je ustvarila na notranjem in zunanjem trgu, ne glede na to, ali gre pri tem tudi za realizacijo, ki temelji na tehnološki renti, ali pa na konjunkturi panoge. Toda če pripada celotna realizacija delovni organizaciji kot ekonomski enoti, še ne pomeni, da naj bi pripadala tudi delovnemu kolektivu kot socialni enoti; če ima delovna organizacija izključno pravico in vsestransko odgovornost do upravljanja s sredstvi, to ne pomeni tudi tega, da naj bi imel delovni kolektiv pravico do prilaščanja teh sredstev, se pravi pravico do prelivanja realizacije na osebne dohodke, ali na sklade skupne porabe. Podobno načelo segmentacije bi lahko uveljavili tudi v razmerju med transferom tuje tehnologije in organizacije dela: znano je namreč, da tehnologija tem manj determinira organizacijo dela in poslovanja, čim bolj je razvita, čim bolj je diferencirana; načelo ekvifinalnosti dopušča, da imamo pri enaki tehnologiji dokaj različno organizacijo dela.

Prav na tem področju bi morala dati jugoslovanska praksa največ, ne samo za naše delavstvo, ampak tudi za vse tiste države, ki bi rade ob transferu tuje tehnologije razvijale svoj izviren družbeni sistem, temelječ na izvorni organizaciji dela.

In končno: pristati moramo na svetovno delitev dela v smislu sprejemanja globalne poklicne diferenciacije. Vključevanje v mednarodno delitev dela ni mogoče brez upoštevanja globalne poklicne diferenciacije. Toda če moramo nanjo pristajati, to ne pomeni, da si ne bi mogli izoblikovati svoje lastne, bolj egalitarne statusne diferenciacije, in svoje lastne, bolj demokratične in populistične oblike socialne kontrole nad poklicnim delom. Nasprotno: prav tu bi morala jugoslovanska družba razvijati socialne inovacije, ki bi bile dragocene tudi za druge družbe.

V notranjem reguliranju se bomo morali postaviti po robu konzervativnemu industrializmu, ki nas vse bolj izrazito potiska v dolgotrajno ekonomsko in socialno krizo; znova moramo oživiti Kidričevo politiko gospodarskega razvoja. Pri tem mislim na obdobje tik po osvoboditvi, ko je siromašna Slovenija v dveh letih oblikovala več znanstvenih inštitutov kot kdajkoli kasneje.

Uveljavljanje Kidričeve gospodarske politike pomeni dvoje: hitrejšo intelektualizacijo in profesionalizacijo delavstva ter izrazitejšo deindustrializacijo delitve in organizacije dela. Hitrejša intelektualizacija dela zahteva reformo reforme v izobraževalnem sistemu, ki bo odpravila vse ovire v stremljenju mladih in starih generacij po splošnem in strokovnem izobraževanju. Izredno visoke aspiracije sedanjih rodov po izobraževanju pomenijo najdragocenejšo možnost za preprečevanje dolgoročne krize. Sleherno omejevanje teh teženj mora biti ožigosano kot napad na našo prihodnost, kot reakcionarno dejanje.

Intelektualizacija in profesionalizacija delavstva pa ne bosta mogoči, če se ne bosta začeli pri vrhu, pri vodstvih DPO, delovnih organizacij in javnoupornih organov. Ne gre samo za zgled, ampak tudi za to, da se prepreči antiintelektualizem vodilnih struktur, in napredovanje polsposobnih posameznikov.

Prav tako pospešena intelektualizacija in profesionalizacija delavstva ne bosta izvedljivi, če se ne bodo bistveno povečala sredstva, namenjena znanosti in izobraževanju. Toda večje investiranje v izobraževanje je tisto, kar bodo ljudje najprej sprejeli in na podlagi česar se bodo najlažje sprijaznili s skromnejšo rastjo materialnega standarda. Politika počasnejše rasti materialnega standarda in hitrejša rasti delovnega standarda naj bi omogočila polno zaposlitev za nove generacije in kvalitetnejše delo za vse delavstvo. Za takšne cilje bo delavstvo dokaj lahko motivirati, saj to ustreza njegovim dolgoročnim interesom. Skromnejša rast standarda pa zahteva poleg drugega tudi večjo enakost in preprečevanje luksuzne oziroma demonstrativne potrošnje.

Poleg pospešene intelektualizacije delavstva moramo začeti tudi z deindustrializacijo dela. Deindustrializacija dela zahteva razvijanje

izvirne organizacije dela in izvirne organizacije poslovanja. Če ne bomo izumili organizacije dela in poslovanja, ki bosta omogočili ekonomsko učinkovito in samoupravnemu sistemu ustrezno aktivnost delavstva, ne bomo mogli izrabiti vseh tistih motivacijskih prednosti, ki jih samoupravni sistem potencialno vsebuje. Današnja tradicionalna tajloristična organizacija dela in poslovanja nasprotujeta samoupravnemu sistemu in vnašata v vsakodnevno življenje delavstva nevzdržno dvojnost in dvoličnost. Zaradi te dvoličnosti povzroča samoupravni sistem moralno frustracijo in politični revolt delavstva, namesto da bi učinkoval nanj motivacijsko.

Slovenija in Jugoslavija sta majhni in ne bosta nikoli mogli postati vodilni tehnološki sili. Zgodovinska prednost in tudi obveznost sedanjih generacij pa je, da razvijejo na samoreguliranju temelječo organizacijo dela in poslovanja. Takšna samoregulativna tehnologija, ki zajema samoregulativno zaposlovanje, samoregulativno izobraževanje, samoregulativno organizacijo dela, poslovanja in upravljanja, ni pomembna samo za države tretjega sveta, ki si šele oblikujejo nov družbeni red, ampak je pomembna tudi za stare industrijske družbe, v katerih postaja upravljanje zaradi prevelike kompleksnosti družbenih sistemov izredno ranljivo, neučinkovito, drago in nedemokratično. Tudi te družbe bodo morale prej ali slej razviti samoregulativno organizacijo dela, poslovanja in upravljanja, če bodo hotele preprečiti samoblokado, ki izvira iz naraščajoče kompleksnosti razvitih družb.

Dolgoročni izhod iz krize bi morali torej snovati predvsem na podlagi dveh latentno prisotnih možnosti: na intelektualizaciji in profesionalizaciji delavstva in na razvijanju samoregulativne organizacije dela, poslovanja in upravljanja. To sta naši najpomembnejši »notranji rezervi«, ki ju pri iskanju izhoda iz krize moramo upoštevati.

IVAN HVALA

Zapis h kriterijem objavljanja prispevkov

Uredništvo Nove revije je v zadnji, 3–4. številki na straneh 429–436 objavilo prispevek tovariša Franka Adama z obetajočim naslovom »Sociološko preučevanje položaja znanosti, še posebej družboslovja in sociologije«. Pozornosti ne vzbuja samo tema in način njene obdelave, ampak tudi komentar k prispevku, objavljen na str. 429 – zadeva pa urejanje revije Teorija in praksa, s katerim je avtor pospremil svoj članek v javnost.¹

F. Adam očita uredništvu Teorije in prakse, da ni omogočila objave njegovega prispevka. Poskušal bom odgovoriti na ta očitek s kratko analizo vsebine njegovega prispevka. Iz nje bo razvidno, da je bil članek vsebinsko nedodelan za objavo, pričakovali pa smo kljub tej oceni, da bi lahko avtor izbrano temo bolje utemeljil, pri tem pa v večji meri upošteval objektivna dejstva, spoznanja in ocene o razvoju in položaju znanosti (posebej družboslovja in sociologije).

Sedaj pa k vsebini članka. F. Adam se v svojem prispevku mimogrede navezuje na diskusijo Hribar-Kirn o znanosti in ideologiji.² Hoče »zaostriti nekatere temeljne dileme ne samo na relaciji znanost–ideologija, temveč tudi tiste, ki se tičejo družbene vloge oziroma položaja znanosti (zlasti sociologije in družboslovja) tu in zdaj« (str. 429). Ta bežna navezava, ki mu služi le kot dobrodošel »material«, pa ga ne ovira pri suverenem izrekanju neargumentiranih sodb o kvalifikacijah avtorjev. Tako Hribarju očita, da je »preabstrakten«, kar naj bi imelo za posledico premajhno odmevnost in učinkovitost stališč. F. Adam skuša ponuditi svoje odgovore, a mu ne uspe prikriti, da se s Hribarjevimi rešitvami v

¹ Adam Franko je najprej poslal svoj članek v objavo Teoriji in praksi. Na razgovoru v uredništvu smo ga seznanili s prvimi ustnimi recenzijskimi pripombami, ki v nobenem primeru še niso pomenile zavrnitev prispevka, najprej iz vsebinskih razlogov, pa tudi iz formalnih, ker postopek še ni bil zaključen. »Enomesetni zamudi« se ob siceršnjih obveznostih urednikov občasno ne da izogniti. Glede na koncept revije in prioriteto tem za nekaj številk vnaprej razprava o zamudi sploh ni upravičena. Vendar je avtor že na razgovoru pohitel s stališčem, da bo svoj prispevek poslal Novi reviji z opombo, da mu je bila objava v Teoriji in praksi onemogočena! Do naslednjega razgovora ni prišlo.

² Tine Hribar: Nova revija – revija izrecnega in vztrajnega razločevanja. Teorija in praksa, št. 2/81, str. 223–234. Andrej Kirn: Razmerje med znanostjo in ideologijo (izhodišča in posledice »izrecnega in vztrajnega razločevanja«). Teorija in praksa št. 3–4/1981, str. 480–503.

bistvu strinja. Moti ga le abstraktnost njegove vsebine, ker je »takšen pristop v zdajšnji konstelaciji sil tako v znanosti (sociologiji) kot v družbi premalo odmeven in učinkovit« (str. 429). S svojo »konkretnostjo« skuša odpraviti to napako Hribarjevih stališč. Kirna presoja strožje, saj mu žaljivo očita, da »pravzaprav nič ne ve o stanju, usodi in perspektivah znanosti v razmerah današnje družbene realitete« (str. 430), čeprav skuša to trditev kasneje nekoliko omiliti.

Oba protagonista diskusije, Hribar in Kirn, se v dialogu dejansko marsičesa nista dotaknila. Ali je zaradi tega možno enemu izmed njiju očitati, da ničesar ne ve o tistem, česar ne obravnava v svojem prispevku, ker je diskusija pač poudarila nekaj drugega? Po tej logiki bi F. Adamu lahko oponašali, da o mnogočem ničesar ne ve, ker se pač tega ne loteva v svojem pisu.

Glede na poprejšnjo razpravo v Teoriji in praksi F. Adam v diskusiji preprosto vpelje nove teme in vidike in na podlagi tega daje lekcijo o nevednosti. Ali so to strokovne in logične norme kritične »znanstvene skupnosti«, h kateri se nedvomno prišteva avtor? Pisec samo našteva nove probleme in zveze, kot so razmerje centrov politične moči in znanosti v Jugoslaviji, kriza legitimnosti, hiperinstitucionalizacija družbenega življenja, razvoj sociologije po letu 1972, kriteriji napredka in nazadovanja sociologije, uvoz tuje tehnologije in še marsikaj. Niti ene teh novih tem avtor konkretno ne obdela, ampak lahkotno preskakuje z enega vprašanja na drugo. Vprašati se je treba, ali predstavlja »zaostritev temeljnih dilem« takšno ugotovitev, da je treba v smislu zasnutka o hermenevtski poziciji raziskovalca »uvajati neke vrste participativen in manj instrumentalno inženirski odnos subjekta/objekta raziskave«? Ali sodi k »zaostritvi dilem« skonstruirano formalnologično protislovje, ki ga Adam, spet na podlagi svojstvene »originalne« implicitne domneve, odkriva pri Kirnu, namreč da sta možni samo čista znanost in čista ideologija, pri tem pa ne pojasni, kaj sam razume pod znanostjo in ideologijo? Ali prav njegov prispevek ne ustvarja zavesti in prepričanja o enopomenski in splošni opredeljenosti znanosti in ideologije?

Ambiciozni naslov prispevka F. Adama hoče biti konkreten glede položaja znanosti pri nas. Pri tem pa ponuja nekaj zelo spornih paberkovanj izpod peres drugih avtorjev, do katerih pa se ne obnaša v duhu zahtev funkcioniranja »kritične znanstvene javnosti«. Podobno navrže še nekaj problemov in priporoč, kaj naj bi raziskovali v smislu »kritično aplikativnih in participativnih raziskovanj«. Kdo pa danes noče biti kritičen? Sam pridevnik še ničesar ne pove o vsebini sociološke raziskovalne usmerjenosti in o vsebini kritičnosti. Vsa analiza vzrokov za sedanji položaj sociologije se izteče v ugotovitev, da imajo pri tem »zasluge« tudi ideološko-politične intervencije, hkrati pa vendar »ne moremo kriviti le ideoloških pritiskov«. Ali je s tem dosežena tista visoka stopnja konkretnosti, ki nam jo je avtor na začetku obljubljal? Mogoče pa so v igri »eksogeni faktorji«, ki so opredelili stopnjo konkretnosti in nekonkretnosti pisanja. Ocene, ki

jih avtor ponuja kot možne resnice, so resnice nekega ali nekih »tu in zdaj«, in da bi se osvobodile te naključnosti, bi morale dejansko prestati preizkušnjo »kritične znanstvene javnosti«, ki pa po mnenju avtorja ne obstaja v psihologiji, sociologiji in politologiji. Kdo je potem nosilec teh resnic? V skladu z obetavnim naslovom in samohvalo, da se je veliko ukvarjal s tako imenovanim »interakcijskim efektom«, bi od avtorja pričakovali večjo resnost in odgovornost pri obravnavanju obsežnih in zahtevnih problemov, ki jih odpira. Tako pa zaobide vrsto vprašanj.

Konkretna obravnava novejših zgodovine sociologije in drugih družbenih ved bi morala vsekakor upoštevati obstoj socioloških raziskovalnih in pedagoških institucij, obseg in vrsto potrjenih raziskovalnih tem, število knjig in znanstvenih razprav s tega področja, možnosti komuniciranja s svetovno znanstveno javnostjo itd.

Ali je možno kar iz rokava stresti sodbo, da je precejšen del naše sociologije »skoraj brezteoretski«, ne da bi bil nakazan problem teorije same, zlasti ko opaza, da se del sociologije ne more odtrgati od vrste »zbanaliziranih javnomnenjskih raziskav«. Zato pa bi se moral vprašati, s katerimi temami se je ukvarjala naša sociologije (recimo po letu 1972) – morda v primerjavi z drugimi družbenimi vedami in filozofijo – s kolikšnimi sredstvi, kadri, v katerih smereh? Kako je bilo opravljeno delo ovrednoteno? Katere so tiste (zlasti posebne) sociologije in druge družbene vede, ki so razvite, in druge, ki niso? Če obstaja neskladje med opravljenim delom in možnostmi za delo, ali se ne smemo vprašati predvsem o tem, kaj dela (je delala) »znanstvena skupnost sociologov«? Iz katerih raziskav in raziskovalnih usmeritev ter vrednostnih sodb izhajajo »argumentirane« ocene o splošni krizi, demoralizaciji in razvojnem nazadovanju jugoslovanske sociologije? (str. 435) Kako je s kritiko, ki jo posamezni sociologi in drugi družboslovci ter filozofi naslavljajo družbi in kako je s kritiko lastnega raziskovalnega dela, usmeritve in rezultatov dela? Kaj je to »mednarodna sociologija«, s katero enakovredno komunicirajo nekateri posamezniki, če pa F. Adam hkrati zagovarja »multiparadigmatičnost« sociologije?

Revija Teorija in praksa je v preteklosti in bo tudi v prihodnje prispevala k poglobljeni obravnavi družboslovja (posebej tudi sociologije). Take razprave pa očitno ni bilo mogoče spodbuditi s prispevkom F. Adama. Ko sem se pogovarjal z avtorjem, sem mu to omenil in ga v imenu uredništva tudi povabil k sodelovanju. Članek F. Adama je ostal nedodelan, v določenih delih tudi zmeden (stališča o Kirnu itd.), brez jasnega smotra, zadostne utemeljenosti in konkretizacije stališč, hkrati pa tudi zavajajoč v ocenah odnosov med politiko, znanostjo in ideologijo.

Treba je opozoriti tudi na to, da si je člankar dovolil uporabljati žaljive trditve na račun dr. Fuada Muhića, univerzitetnega profesorja iz Sarajeva. Članki, ki si dovoljujejo takšen slog izključevanja raziskovalcev iz »znanstvene skupnosti«, ne ustrezajo normam, ki si jih je, če jih prav razlagam, zastavila uredniška politika Teorije in prakse. Revija bo v skladu s svojo

temeljno usmeritvijo tudi poslej odprta za dialog. (Mimogrede: ali ni ravno zaradi te usmeritve v zadnjem času predmet nekaterih neprijaznih in tudi nestrpnih očitkov.) Predvsem pa bo po najboljših močeh storila vse, da bi delo posameznega avtorja govorilo samo zase, in da bi bilo, če je le mogoče, objavljeno. Pri tem uredniki ne izključujejo možnosti, da se o končni oceni in odločitvi o posameznem prispevku motijo.

Tako, spoštovani F. Adam, to so bili razlogi, zaradi katerih se ni bilo mogoče na hitro odločiti za objavo vašega prispevka. Dodaten napor pri obdelavi teme vam je bil očitno odveč, glede na usmeritev revije pa morda tudi moteč. Ali ni tudi to ovira, da bi lahko s svojim člankom prispevali k oblikovanju »kritične znanstvene javnosti«, ki je pri srcu tako vam kot uredništvu?

FRANCI DOLENC

Kritika malomeščanskega obnašanja v procesu samoupravnega odločanja

(Posplošeni vtisi iz družbene prakse)

Za slehernega, ki gleda na proces samoupravnega odločanja sociološko, so najrazličnejše manipulacije avtoritarnih in neavtoritarnih hierarhičnih vrhov v delovnih organizacijah več ali manj znana stvar. V teh razmerah pa je nekoliko v ozadju nesamoupravno vedenje tistega dela inteligence in uradništva, ki se nahaja tam nekje pod vrhom organizacijske strukture, v tako imenovanih strokovnih, v bistvu pa uradniških službah, ki ni in objektivno tudi ne more biti izrazito tehnobirokratski, vendar zaradi tega za samoupravljanje ni nič manj nevaren. To obnašanje, ki ga bomo v nadaljevanju nekoliko nakazali, se nekako pojasnjuje kot »normalno«; vendar je ravno to normalno še toliko bolj nevarno, ker počasi in neopazno spodjeda, spreminja in vtaplja samoupravljanje v malomeščanski način življenja in dela. Poglejmo to obnašanje, ki ga bomo v sestavku imenovali »malomeščansko« in se nanaša predvsem na prakso v gospodarskih organizacijah, nekoliko podrobnejše, skozi posamezne faze procesa samoupravnega odločanja.

1. Faza samoupravne pobude

V samoupravni OZD ima vsakdo pravico dati pobudo za razreševanje določenih vprašanj. Pobude bi lahko razdelili na tiste, ki jih dajejo

predvsem organizatorji proizvodnje in strokovne službe po »službeni« dolžnosti, in tiste »prave« samoupravne pobude, ki prihajajo od spodaj navzgor, iz tako imenovane samoupravne oz. delegatske baze.

V prvem primeru lahko kot tipično malomeščansko obnašanje označimo *brezbrižnost in ravnodušnost* strokovno-administrativnih služb do problemov v organizaciji in s tem do družbenih problemov, čeprav so, kot rečeno, poleg poslovodnih organov one v prvi vrsti dolžne dajati pobudo. V zadnjem času, ko si naša družba prizadeva stabilizirati gospodarstvo, ima tako obnašanje težke družbene posledice. Znotraj samih OZD pa to povzroča, da se nekateri elementarni problemi ne razrešujejo leta in leta, čeprav zanje vsi vedo.

V zadnjem času (v času gospodarskih težav) je vendarle malo drugače. »Samoupravni bazi« namreč ne more biti več vseeno, kaj se dogaja »zgoraj«. Drugače povedano, ob brezbrižnosti in nezmožnosti »pristojnih« je v praksi opaziti večjo zainteresiranost delavcev za probleme svoje OZD, seveda predvsem, če so ustrezno organizirani (npr. v samoupravne delovne skupine). Ni torej več taka redkost, da nekateri posamezniki ali skupine delavcev odločno in javno terjajo rešitve.

Tega razumljivo ne zmorejo malomeščani. To seveda ne pomeni, da čakajo križem rok, kako se bodo stvari razpletle. Nasprotno! Tukaj pride do izraza tista znana malomeščanska »iznajdljivost« in spretnost: ribarjenje v kalnem v obliki hujskanja in delovanja za kulisami, dajanja obljub in zagotavljanja »podpore« na vse strani – z enim samim ciljem: izvleči nekaj (po možnosti največ) iz sleherne pobude za svoje osebne pragmatične koristi in ambicije. Te podpore je kaj hitro konec, ko malomeščani ugotovijo, da dotična pobuda nima možnosti za to, da bi bila sprejeta (ker ne ustreza vodilnim itd.).

Iniciatorji pobud, predvsem mladi ljudje, ki v svoji »nepokvarjenosti« še niso v celoti spoznali malomeščanskih in drugih neformalnih mehanizmov v svoji OZD, so lahko ob tem strahovito razočarani, saj ostanejo tedaj, ko pridejo pobude v fazo javnega opredeljevanja, brez pričakovane »podpore«.

Če povzamemo: bistvo malomeščanskega obnašanja v tej fazi je, prvič, v brezbrižnosti do družbenih problemov – pri tem nastaja vtis, da je tako ravnanje v nekakšnem premem sorazmerju s kopičenjem gospodarskih in drugih težav naše družbe. Zdi se mi, da tako ravnanje danes najbolj spodkopava samoupravljanje (poleg izrazitega birokratizma v obliki etatizma) in prizadevanja za izhod iz gospodarske krize. Drugič pa: degradiranje celotnega samoupravnega postopka v zakulisno igro osebnih egoističnih interesov, kjer propade mnogo koristnih samoupravnih pobud.

Proti temu se lahko borimo predvsem s čimbolj javnim obravnavanjem in pismenim evidentiranjem vseh pobud ter z družbenopolitičnim osvetljevanjem njihovega političnega ozadja. Seveda je to lažje reči kot storiti, zato ker ima malomeščanščina svoje objektivne vzroke in je tako sestavni del našega vsakdana.

2. Faza ugotavljanja stanja

Če določena pobuda prodre v organih upravljanja kljub nasprotovanju malomeščanov ali ob njihovi »podpori«, je potrebno ugotoviti objektivno stanje problema, na katerega se pobuda nanaša. Objektivna ocena stanja je odločilnega pomena za nadaljnje realno ravnanje in odločanje.

Ker je bistvo malomeščanske usmerjenosti nekakšen »parazitski pragmatizem«, malomeščanom, če nastopajo kot ocenjevalci stanja, ni do objektivnosti, ne želijo resnice, ker jih pri tem vodijo predvsem sebični osebni interesi. Zato lahko v tej fazi ugotavljanja stanja ocenimo kot malomeščansko obnašanje *formalistično*, ozko uradniško obravnavanje problemov. Posledica tega je, da v naslednji fazi ni mogoče realno postavljati ciljev. Če se to redno dogaja, je vsekakor nujno te uradniške »analize« stanja strokovno preverjati bodisi z lastnimi strokovnjaki, predvsem pa z zunanjimi strokovnimi in znanstvenimi institucijami. Žal te možnosti v naših OZD malo izrabljajo oz. jih nočejo izrabljati.

3. Faza določanja ciljev

Na podlagi ugotovljenega stanja si OZD postavlja cilje (poslovno politiko), ki jih želi doseči. Pri samoupravnem odločanju imamo v glavnem opraviti z dolgoročnimi strateškimi poslovnimi cilji v organizaciji. Potemtakem tukaj prihaja do trenja med osebnimi in splošnimi interesi. Samoupravno odločanje v tem primeru zahteva od odločevalcev precejšnjo načelnost. Pričakovati bi bilo, da bi prišla v tej fazi do izraza tista znana malomeščanska nenačelnost in zagovarjanje trenutnih teženj in koristi (in kot posledica tega odkriti konflikti v OZD). Vendar je malomeščansko obnašanje nekoliko bolj prefinjeno; predvsem se ne dogaja, da bi se ti ljudje javno konkretno opredeljevali, predvsem pa se, kot rečeno, izogibajo odkritim konfliktom. Ta faza gre tako mimo s formalnim strinjanjem za tako in tako deklarativno postavljene cilje, za katere dobro vedo, da se ne bodo nikdar uresničili (to pa tudi in predvsem po njihovi zaslugi).

Tako prihaja v praksi do znanega problema – deklarativnega sprejemanja nerealnih poslovnih ciljev oz. odločitev. Drugi skrajni primer pa je, da je zaradi teh istih razlogov ta faza sploh izpuščena iz ciklusa samoupravnega odločanja. Razreševanje teh vprašanj je verjetno možno le s pomočjo doslednega uveljavljanja samoupravnega družbenega planiranja in uveljavljanja sodobnih poslovnih konceptov, predvsem pa uveljavljanja pluralizma samoupravnih interesov, kjer se bodo v demokratičnem postopku morali v pravi luči konkretno pokazati nekateri nesamoupravni interesi, med njimi v prvi vrsti tehnobirokratski in malomeščanski ali oboji hkrati.

4. Faza izdelave in obravnave strokovnih predlogov

Izdelava strokovnih predlogov je zelo pomembna. V naši praksi v glavnem te predloge izdelujejo štabni strokovnjaki, ki pa niso zmeraj strokovnjaki, ampak čestokrat navadni uradniki z izrazito malomeščansko miselnostjo in načinom dela. Tukaj prihaja do dveh nesprejemljivih stvari. Namesto da bi ti strokovni predlogi temeljili na strokovnih temeljih in tudi izražali interese kolektiva kot celote, so navadno izdelani tako, da so prilagojeni in vseč vodilnim; drugič pa se v njih v prikriti ali odkriti obliki izražajo interesi samih predlagalcev. Takih primerov je mnogo, morda so tipičen primer samoupravni splošni akti, sistem delitve OD itd.

Na drugi strani pa se strokovna nemoč teh malomeščansko usmerjenih uradnikov kaže v tem, da niso sposobni pripraviti alternativnih predlogov, kar je temeljno za samoupravno odločanje. V tem položaju se zatekajo k ustanavljanju raznoraznih ad hoc komisij, za katere lahko skrijejo osebno odgovornost in podobno. Če se znajdejo v najhujših težavah, pa celo zahtevajo timsko delo; vendar timsko delo v tem primeru ne pomeni enakopravnega strokovnega sodelovanja (ki med uradniki sploh ni mogoče, ampak preprosto delo namesto njih...)

Rešitev je lahko le v sodelovanju znanosti, ki bi jo morali poklicati na pomoč ob sleherni dolgoročni samoupravni odločitvi. Seveda je to možno le tedaj, če ima OZD poleg uradnikov tudi druge strokovnjake, ki so na takem strokovnem nivoju, da so z zunanjimi strokovnjaki sposobni sodelovati.

Ko se začne obravnava strokovnih predlogov v različnih telesih, pridejo na dan še nekatere druge malomeščanske vrline; zlasti je tukaj veliko tiste znane malomeščanske radovednosti. Predvsem se tukaj po njihovi zaslugi začnejo po kolektivih širiti dezinformacije v obliki senzacij, ki se razširjajo s fantastično hitrostjo, ki ji ni kos nobena, še tako sodobna komunikacijska tehnika. Uživanje v širjenju dezinformacij in senzacij tudi sicer spada med eno najbolj pogostih malomeščanskih poslastic. Tukaj se v vsej resničnosti pokaže pomanjkljivost naših informacijskih sistemov. Rešitev je zelo jasna in preprosta: obvestiti delovni kolektiv, povedati delavcem resnico pred tem, ko se začnejo širiti dezinformacije. Seveda je vprašanje, ali to zmoremo in hočemo oz. hočejo (mislim predvsem na poslovodne organe).

5. Faza izbire najustrežnejšega predloga

Čeprav navadno samoupravni organi pri nas dobe usklajen samo en predlog, skoraj vedno obstoji več možnosti za razreševanje določenih vprašanj, vendar tam, kjer prevladuje malomeščanstvo, se variante že pred tem izločajo v kuloarjih in s tem je seveda opravljeno tudi dejansko odločanje, medtem ko na javnih sestankih prihaja do formalnega soglasja

in predvsem do navideznega opredeljevanja. Koliko je mogoče s samim (dobrim) vodenjem sestankov te stvari spraviti na samoupravno pot, je precej vprašljivo. Da se to dogaja, je poleg drugih objektivnih vzrokov kriva predvsem splošno znana pasivnost in slabe metode dela subjektivnega dejavnika (OO ZK), predvsem pa njihov oportunizem, saj bi se na podlagi svojega statusa moral vključiti v proces samoupravnega odločanja.

6. Faza izvajanja samoupravne odločitve

Ta faza obsega v bistvu sam delovni proces, zato je to zelo široko vprašanje. Nalogi za izvajanje odločitev seveda prihajajo od poslovodnih organov, vendar pri tem ni mogoče spregledati dveh povsem nasprotnih razmerij pri izvajanju samoupravnih odločitev. Prvo je malomeščansko poslušno, uradniško, drugo temelji na strokovnih temeljih, s samostojno mislečimi izvajalci in z uveljavljeno odgovornostjo. Kot rečeno, malomeščansko uradniško ravnanje pri izvedbi kake naloge seveda temelji na poslušnem izvajanju direktiv (tudi nezakonitih in nesmiselnih ali celo škodljivih). Drugače je, če te naloge izvajajo samostojno misleči ljudje, zavedajoči se svoje strokovne in družbene odgovornosti; tedaj utegnejo nastati težave, konflikti, vznemirjenje v kolektivu itd.

Zato je razumljivo, da vodstvenim strukturam bolj ustreza prvi način dela, ki formalno zadovoljuje pri izvedbi delovnih nalog, predvsem pa ustreza njihovim interesom, medtem ko v drugem primeru prihaja na dan marsikaj, kar poslovodnim organom in vodilni liniji ne ustreza. Na ta način se oblikuje nekakšna simbioza med vodilno linijo in podrejenim malomeščanskim uradniškim aparatom, ki ima številne družbenogospodarske in moralne posledice za samoupravni sistem in njegov razvoj. Precej teh stvari je znanih iz empirične sociologije in jih na tem mestu ne kaže ponavljati. Na vsak način je treba opozoriti na zelo pomemben in aktualen družbeni problem, ki je prišel predvsem do izraza v sedanjem gospodarskem položaju, ko je postala pot do ustreznega dela (zlasti za mlade ljudi) zelo težavna, saj se je na ta način oblikovana »kadrovska« struktura dobesedno hermetično zaprla pred mladimi izobraženimi ljudmi, predvsem pa so se nekako »blokiral« tudi interni kadrovske tokovi znotraj DO, v smislu kadrovanja vsakega na pravo mesto oz. po njegovih sposobnostih. Tako si ta malomeščanski uradniški sloj ohranja svoj monopolni položaj nad delovnimi mesti oz. delovnimi nalogami, ki jim po svoji strokovnosti še zdaleč ni kos; seveda se poslužuje še vseh drugih mahinacij, ki jih tukaj – v pričakovanju boljših časov – ne moremo vseh opisovati. Tak položaj bo imel nedvomno neslutene posledice, ki jih danes ne more nihče predvideti in se bodo pokazale šele v prihodnosti. Drugače povedano, ne more biti dobro za družbo, če je strokovno znanje, ki bi lahko odločilno pripomoglo k prebroditvi gospodarskih težav v naših

DO, potisnjeno na stranske tire. Tudi sicer malomeščanstvo vidi svoje najhujše »sovražnike« v (mlajših) strokovnih kadrih (predvsem v raznih racionalizatorjih in inovatorjih, katerih »križev pot« v naših OZD je splošno znan). Zato v teh odnosih ni glavno vprašanje, kako ustvarjalno delati (kar je nemogoče), ampak kako se braniti pred duševnim nasiljem malomeščanskih zavistnežev, licemerjev, »prijateljev« in hinavcev vseh barv. Seveda se tukaj ne moremo spuščati v individualne stiske ali celo življenjske tragedije posameznikov, vendar se z vso resnostjo postavlja vprašanje, kako naj se človek, če se znajde v takih razmerah, temu prilagodi (kar je nujno, ker je to izraz določenih objektivnih razmer) in predvsem bori za samoupravljanje. Odgovor na to vprašanje ni enostaven in verjetno ni mogoče dati kakega splošnega recepta, ker so razmere od okolja do okolja različne.

Razumljivo, da to vprašanje ni samo stvar psihologije, etike in kulture medčloveških odnosov (čeprav tudi to), ampak predvsem dolgoročno vprašanje razvijanja organizacije delovnega procesa na samoupravnih temeljih. To pa so posebna vprašanja.

7. Faza kontrole samoupravnih odločitev

Kontrola, kakršna je organizirana v naših OZD, niti zdaleč ne pride do živega malomeščanom, ker znajo vsako odgovornost prenesti na samoupravne organe, saj so vendar oni odločili in so zato tudi odgovorni. Do razčiščevanja individualne odgovornosti po navadi sploh ne pride že zaradi omenjenega oportunizma, predvsem pa zato, ker se mora tisti, ki odpre vprašanje odgovornosti, tudi sam drugače obnašati, to pa v opisanih odnosih ni preprosta stvar. Tudi sleherno »vtikanje« v OZD od zunaj je takoj označeno za »etatizem«, zato je tudi s te plati težko pričakovati razrešitev problema. Tako danes lahko bolj govorimo o neodgovornosti kot pa o odgovornosti v smislu malomeščanskega anarhizma.

Dolgoročno se bo to vprašanje seveda razreševalo v okviru tendenc k samoupravni odgovornosti, medtem ko v bližnji prihodnosti morda lahko pričakujemo več odgovornosti predvsem zategadelj, ker novejša empirične raziskave kažejo, da se vpliv delavcev povečuje.

SONJA LOKAR

Za socialistično razredno opredelitev ZSMS

(ob dokumentih za XI. kongres ZSMS)

Način, kako so se v ZSMS lotili priprav na svoj XI. kongres, kako so vsebinsko zastavili njegove dokumente, kako so se organizirali, da bi na kongresu zares prišli do izraza interesi, spoznanja in ustvarjalna pobuda članstva, pa tudi način, kako so se druge DPO in sredstva javnega obveščanja odzivala na to dejavnost, dokazuje, da tokrat mladinski kongres ne bo konvencionalno politična manifestacija. Prepričana sem, da tak razvoj priprav na kongres ne izvira samo iz osebne zagnanosti peščice mladincev v nekaterih občinskih in republiškem vodstvu ZSMS, ampak je zgovorno znamenje, da zaostrena družbena protislovja v svetu, še bolj pa v sami Jugoslaviji, izzivajo opredeljevanje in akcijo množic, in v ta proces burno vsrkavajo tudi mlade ljudi, s tem pa postavljajo pred vse organizirane subjektivne socialistične sile, in ne samo pred ZSMS, kritično in samokritično preverjanje njihovih idejnopolitičnih izhodišč v zvezi z aktualnim položajem, vlogo, organiziranostjo in aktivnostjo mladine.

Prav zato ker je premik v razpoloženju in akcijski pripravljenosti množic spremenil mladinski kongres v eno pomembnih središč idejnega opredeljevanja tistega dela družbe, od katerega bo odvisen naš jutrišnji družbeni razvoj, se mi zdi potrebno razpravljati o tistih zornih kotih programskega dokumenta za XI. kongres ZSMS, s katerih poskušajo zapopasti celoto, in oceniti smer gibanja naših družbenih protislovij, opredeliti odnos med delavskim razredom in mlado generacijo, nakazati specifičnosti interesov mladih v naši družbi in načelno odgovoriti na vprašanje, kako se politično organizirati, da bi te interese mladi ljudje uspešno uveljavili.

Osnutek predloga za XI. kongres ZSMS (Ljubljana, junij 1981) po mojem pravilno, kratko in nedvoumno postavlja temeljne koordinate programske usmeritve ZSMS, ko pravi:

»Samo skozi analizo družbenoekonomskega položaja, v katerem se nahaja delavski razred in znotraj njega mlade generacije, je mogoče na

revolucionaren način opredeliti celoto družbene dejanskosti socialističnega samoupravljanja».¹

in:

»Spoznanje in razumevanje položaja mlade generacije v socialistični samoupravni družbi predstavlja za ZSMS nujen pogoj njegovega odpravljanja in spreminjanja, hkrati pa je to osnova množičnosti, frontnosti, samostojnosti in revolucionarnosti organizacije mladih znotraj fronte vseh organiziranih subjektivnih sil naše družbe.«²

Vendar pa so v tem dokumentu po eni strani mnoge opredelitve ostale na previsoki stopnji splošnosti, po drugi strani pa zašle v čisto fenomenološko konkretnost. Tako je analiza ostala marsikje na površini in zato so tudi odgovori na vprašanje: kaj in kako v ZSMS, kljub nedvomni subjektivni borbenosti, izgubili na objektivni revolucionarni ostrini.

Izmeriti »daljo in nebesno stran«

Opredelitvi, da se: »Ves kapitalistični svet... čedalje bolj cepi v dva sovražna tabora, ki si v vsaki posamezni deželi in v svetu nasploh stojita direktno nasproti – v buržoazijo in proletariat« in da »v družbi prehodnega obdobja od kapitalizma h komunizmu to razredno nasprotje ostaja, vendar je spremenjeno, se kaže in deluje na drugačnih osnovah«³, sta presplošni, da bi bili pravilni.

Množična mladinska organizacija, ki hoče revolucionarno delovati, mora dovolj jasno odgovoriti tudi na vprašanja:

– kaj povzroča radikalizacijo temeljnega svetovnega razrednega protislovja in

– v čem je specifika te radikalizacije v naši družbi.

Tretje vprašanje, ki sploh ni bilo postavljeno, a je od odgovora nanj največ odvisno, se glasi: kakšno je razmerje razrednih sil v svetu in doma, oziroma drugače, ali daje kriza svetovne družbene reprodukcije, katere moment so tudi naša lastna družbena protislovja, razvojno priložnost kapitalu ali socializmu kot svetovnemu procesu?

Čeprav to vprašanje ni bilo postavljeno, pa je v kongresnem gradivu ZSMS nanj posredno, vsaj kar zadeva naše razmere, odgovorjeno takole:

»Nevarnost tehnokratske in birokratske manipulacije se je še posebej izrazila v sedanjem obdobju tako imenovane »ekonomske krize«.⁴

Ali je v svetovnem razmerju razrednih sil reš na potezi kapital, in ali je kapital res na potezi tudi pri nas?

Odgovor na to vprašanje gotovo bistveno vpliva na strategijo subjektivnih sil proletarske revolucije.

¹ Osnutek predloga programske usmeritve za XI. kongres ZSMS, Ljubljana, junij 1982, str. 4.

² Ibidem, str. 2.

³ Ibidem, str. 1.

⁴ Ibidem, str. 10.

Leta 1960 je Edvard Kardelj postavil in dokazal tezo, da po drugi svetovni vojni temeljno protislovje kapitalističnega načina proizvodnje ni več protislovje, ki ga pretežno določajo spopadi različnih frakcij kapitala, v katere so vpleteni tudi med seboj neenotni deli delavskega razreda, ampak da ga v zadnji instanci poslej določajo protislovja razvoja socializma kot svetovnega procesa, torej nastajanje ofenzivne sposobnosti, vsa druga razmerja določujoče moči delavskega razreda (kot svetovne kategorije) in delovnih razredov in slojev, ki prestopajo na njegove razvojne pozicije.⁵

Predznak je torej v svetovnem merilu obrnjen, kako pa je v vsaki konkretni globalni družbi, pa je treba ugotoviti prav z marksistično analizo.

Nobenega dvoma ni, da pravkar mučno poteka proces, v katerem svetovne kapitalistične metropole poskušajo izpeljati prestrukturiranje svojega kapitala v znanstveno tehnološko najbolj propulzivne in za bodoče življenje človeštva na zemlji odločujoče produkcijske usmeritve. Pri tem brezobzirno uporabljajo vsa dosegljiva sredstva ideološkega, ekonomskega in vojaškega pritiska, ki naj bi omogočila enotnost in po vsem svetu poglobljala neenotnost tistih sil, ki se borijo za interese tistega dela človeštva, ki mu tak način reprodukcije kapitalizma na višji razvojni stopnji za daljši čas obljublja samo smrt od orožja v lokalnih vojnah, od žeje in lakote, od bolezni in onesnaženja okolja, brezposelnost, kulturno, politično, ekonomsko in nacionalno odvisnost, absolutno in relativno povečanje izkoriščanja.

Kriza rasti socializma kot svetovnega procesa je v svetovnem merilu omogočila ofenzivo kapitala, njegova ofenziva pa se vse hitreje spreminja v generator vse večjega in vse bolj množičnega nasprotovanja delavskega razreda in vseh družbenih sil, ki prestopajo na njegove razredne pozicije. Zato je v tem trenutku usodnega pomena, da organizirane subjektivne sile tega nasprotovanja vsaka v svojem specifičnem okolju, oprta na revolucionarno gibanje delovnih slojev, najde lastno in obenem povezujočo, akcijsko izvedljivo alternativo, kajti to je edina pot, ki razvijajoči se pohod kapitala spreminja v priložnost za nove revolucionarne družbene premike doma in v svetu.

Napačno je torej izhajati iz teze, da je tako imenovana ekonomska kriza priložnost le za kontrarevolucijo, kajti kriza je vedno kriza obstoječega razmerja sil, razredni predznak izhoda iz krize pa določata življenjskost in moč ponujene alternative.

Mislim, da je to tista točka, s katere se mora vsaka socialistična subjektivna sila v naši družbi spraševati, kaj so njene temeljne družbene naloge, kaj njeni cilji in kakšne naj bodo njene metode.

⁵ Edvard Kardelj: Socializem in vojna, CZ, Ljubljana 1960. Pri tej oceni je Kardelj tudi ostal, o čemer pričajo zadnji njegovi objavljeni članki, npr. Kapitalizem ne obvladuje ekonomskih virov krize, Delo 10. 9. 1977.

Najšibkejši del gradiva za XI. kongres ZSMS je po mojem tisti, ki skuša splošno opredeliti temeljna protislovja v družbi prehoda iz kapitalizma v komunizem.

Izhodiščna trditev v dokumentu o neizogibnem, a k sreči minljivem prekletstvu blagovne produkcije v socializmu, je napačna, kolikor ni zmogla opredeliti specifične razlike med kapitalistično in socialistično blagovno produkcijo, torej razlike v dialektiki blaga v prvi in drugi. Cilj in meja kapitalistične blagovne produkcije je zavarovanje in širjenje razrednega monopola nad družbeno reprodukcijo in blago je rezultat, materialni nosilec in generator tega procesa; cilj in meja socialistične blagovne produkcije pa je pozitivna odprava meznega dela, torej razvoj družbene reprodukcije, ki bogati in podpira delavčev življenjski proces. Spričo zapletenosti socialistične blagovne produkcije v procese in protislovja kapitalistične blagovne produkcije – avtarhični socialistični razvoj je, kakor dokazujejo zgodovinski zgledi Albanije in Pol Potove Kampučije socialističnim revolucionarnim procesom smrtno nevarna utopija – spričo dialektike produkcijskih sil in odnosov na doseženi stopnji razvoja naše globalne družbe, se protislovja blaga v socialistični blagovni produkciji prelamljajo skozi vprašanje: koliko je družbena reprodukcija organizirana na način, da blago postaja materialni nosilec, rezultat in generator preseganja nenehno grozeče kombinacije tujega kapitalističnega izkoriščanja z lastno, domačo, državno lastninsko in skupinsko lastninsko obliko tega izkoriščanja, ali drugače: koliko se skozi našo blagovno produkcijo uveljavlja nastajanje družbene lastnine in asociacije svobodnih proizvajalcev.

Dokument tudi ne pokaže dovolj jasno, da je v kapitalistični blagovni produkciji razvitih družb *kapital* v zadnji instanci v položaju določujočega pola protislovja, da pa je v socialistični blagovni produkciji v taki poziciji *delavski razred*, dokler se, objektivno in subjektivno, v družbeni praksi, uveljavlja in potrjuje kot združitevna in vodilna sila določene globalne družbe.

Iz spregledovanja te razlike v dokumentu izhaja četrto in najpomembnejše teoretsko nerazumevanje, nerazumevanje razrednega boja v socializmu.

Ker ni dovolj poudarjeno, da socializem nastaja, zmaguje in se razvija samo tam, kjer nastaja in se na vse višji stopnji obnavlja *enotnost ciljev in akcije delavskega razreda in njegovih potencialnih razrednih zaveznikov doma in v svetu* (zlasti vseh slojev in razredov, ki živijo od lastnega dela), tudi ni poudarjeno in razloženo, da lahko odtujena moč birokracije in tehnokracije kot oblasti v imenu in namesto delavskega razreda raste predvsem iz protislovnih interesov samega delavskega razreda, razredov in slojev, ki prestopajo na njegove razvojne pozicije, in iz nesposobnosti subjektivnih sil opredeliti objektivno rezultanto socialističnega razvoja in

organizirati ljudske množice, da to revolucionarno možnost spremenijo v dejanskost. Šele skrhana enotnost za socializem opredeljenih razredov in slojev, in načeta vodilna vloga delavskega razreda v naši družbi, bi omogočili usoden prodor preizkušene strategije tujega, podjetniškega – bodisi državnolastniškega hegemonizma, bodisi izkoriščevalskih interesov monopolnega mednarodnega kapitala, katerih strategija je in ostaja: poglobljati neenotnost samega delavskega razreda in fronte socialističnih sil, ki ji delavski razred načeljuje, izpodbijati njegovo vlogo hegemon v vsaki globalni družbi, opreti se, če je le mogoče, na odtujene strukture odločanja v socialističnih državah samih. Pri tem je najboljšo tisto sredstvo, ki najzanesljivejše pripelje do cilja in oba uporabljata znanstvene metode analize, da bi opredelila prava sredstva pritiska. Tega se moramo zavedati.

Te teoretske kratkosti, žal, puščajo posledice v opredeljevanju strategije, ki si jo ZSMS načrtuje vse preveč kot boj *zoper* odtujene centre upravljanja družbene reprodukcije in vse premalo konkretno kot *boj za novo enotnost delavskega razreda in delovnih ljudi*. (Že bežen pogled na podatke o spremembah v strukturi delovnega prebivalstva Jugoslavije v zadnjih 10. letih kaže na dramatične strukturne premike: raste število delavcev-kmetov, pada število kmetov, raste število delavcev v nematerialni proizvodnji, pada število nekvalificiranih delavcev, struktura industrijske proizvodnje pa teh sprememb ne dohaja.

Taka nova enotnost pa mora nastati samo kot *nova dolgoročna socialistična in samoupravna, neuvrščena, razvojna alternativa*.

Delavski razred in »mlada generacija«

Prepričana sem, da bo v pripravah na XI. kongres ZSMS treba močno poglobiti in teoretsko konkretizirati pojmovanje odnosa med delavskim razredom in mlado generacijo. Sporni se mi zdita predvsem naslednji izhodišči: »Zgodovinski interesi delavskega razreda so tudi družbeni interesi mlade generacije. Toda specifičen družbenoekonomski in politični položaj mlade generacije v socialistični samoupravni družbi pogojuje njene specifične interese, ki jih mlada generacija uveljavlja znotraj boja za proces socialističnega samoupravnega razvoja.«⁶

»...vpliv (mladih-op. S. L.) na sprejemanje odločitev, zastopanost v samoupravnih organih in delegatskem sistemu, položaj v nagrajevanju, reševanje stanovanjskega vprašanja, v sistemu vzgoje in izobraževanja, v uveljavljanju interesov mladih v kulturi ali prostočasovni dejavnosti dokazuje, da se v splošnem nahajajo v *neenakopravnem položaju*.« (podčrtala S. L.)⁷

⁶ Osnutek predloga programske usmeritve za XI. kongres ZSMS, Ljubljana, junij 1982, str. 2.

⁷ Ibidem, str. 2.

Pomembno se mi zdi, da bi v dokumentu jasneje opredelili specifičnost družbenoekonomskega in političnega položaja mladih.

Za vse družbe tu velja ista temeljna opredelitev: z družbeno-ekonomskega in političnega vidika je mlada generacija v procesu socializacije nastajajoča protislovna družbena struktura jutrišnjega dne.

Sam proces socializacije pa je v vseh sodobnih družbah sodočujoč in zelo različno osamosvojen oz. vključen moment družbene reprodukcije in s tem tudi razrednega boja, ki se predvsem bije za, med, in v pluralizmu družbenih struktur, v katerih poteka (družina, šola, cerkev, kulturno-umetniška, konjičarska, športna društva, DPO in drugi organizmi družbenopolitičnega sistema, pa tudi neposredna proizvodna okolja materialne in duhovne produkcije, kjer praviloma potekajo različne oblike in faze oblikovanja delovnih zmožnosti mladine za različne – tudi razredno, vsekakor pa slojno diferencirane – naloge v družbeni in tehnološki delitvi dela).

Napačno je torej trditi, da so zgodovinski interesi delavskega razreda apriori tudi družbeni interesi mlade generacije.

Res pa je nekaj drugega: zgodovinski interes delavskega razreda je odpraviti izkoriščanje človeka po človeku, torej neenakopravnost sploh, in s tem tudi vse specifične oblike izkoriščanja, ki še zlasti prizadenejo najšibkejši v izkoriščevalskih odnosih – otroke, mlade ljudi, ženske, dokler so bile in so še tradicionalno izločene iz družbeno organizirane proizvodnje in upravljanja z družbeno reprodukcijo.

Za revolucionarno delovanje mladinske organizacije je torej bistvenega pomena, da se opredeli za takšno strategijo boja v procesih socializacije mladine, ki bo zmanjševala reprodukcijo obstoječih in preprečevala nastajanje novih razrednih in slojnih protislovij v družbi in uveljavljala nastajanje objektivne in subjektivne enakosti delovnih ljudi v prizadevanjih za širjenje in poglobljanje socialističnega samoupravnega razvoja naše družbe.

Samo če se opredelimo na tak način, se lahko izognemo nevarnosti, da bi se za abstraktno postavljeno tezo o splošni neenakopravnosti mladih ne skrili tudi realno možni poskusi obrambe in utrjevanja obstoječih razrednih in slojnih razlik v družbi.

Prav s tega zornega kota bi se morala ZSMS mnogo jasneje opredeliti tudi glede odprtih dilem socializacije mladih v družini in v predšolski vzgoji, do vprašanj socialističnih odnosov med spoloma, do vprašanj emancipacije žensk in konkretneje zastaviti politično in razredno dimenzijo interesnega združevanja mladih.

Dokler ni dovolj jasno povedano, da pod specifičnimi interesi mlade generacije ZSMS pojmuje predvsem čisto konkretne interese delavskega razreda za socialistično samoupravno socializacijo vse mladine, saj je od tega bistveno odvisna razširjena reprodukcija socialističnih samoupravnih družbenih odnosov, obstaja nevarnost, da bi dejavnost ZSMS namesto do vzpostavljanja idejne in akcijske enotnosti delavskega razreda in delovnih

ljudi pripeljala le do demagoškega vzpona birokratske, etatiistične, funkcionske mladinske strukture, ki bi poskušala manipulirati z mladino v imenu nekakšnih »specifičnih mladinskih interesov«, v resnici pa bi bila tudi sama lahek plen manipulacije močnejših centrov odtujenega družbenega in političnega odločanja.

Iz tega sledi, da »samostojna neodvisna in radikalna pozicija ZSMS«⁸ ne more biti postavljena kot cilj, ampak je lahko le posledica takega delovanja ZSMS, ki se zavestno organizira kot prostor idejnega boja za socialistično samoupravno zavest in akcijo mladih ljudi, v katerem mladina množično, na podlagi lastne delovne, življenjske in politične izkušnje razpoznava, opredeljuje in uresničuje svoje interese kot specifične in zgodovinsko konkretne interese delavskega razreda in delovnih ljudi.

PRIMOŽ JUŽNIČ, JANEZ KOLENC

Kadrovska politika na univerzi in položaj mladih delavcev

Ko govorimo o problemih visokega šolstva, ki ga v sodobni družbi pooseblja univerza z njej lastnim načinom dela in organiziranja, upravljanja in vodenja, ustvarjanja in delovanja, imamo navadno pred očmi ljudi, ki sedijo po ves dan zaprti v kabinetih ali laboratorijih, ali pa genialne osebnosti in z izjemno sposobnostjo odčitavanja stvarnosti obdarjene ljudi, ki s tem znanjem polnijo glave večinskim povprečnejšem. Obe predstavi sta zgrešeni, v praksi pa ju lahko zasledimo kot posledico perifernega – marginalnega položaja, v katerem se izobraževanje in raziskovalno delo znajdeti v družbi.

Ne bomo povedali kaj bistveno novega, če rečemo, da se delo na univerzi počasi spreminja in kolikor se že, so spremembe bolj institucionalne, površinske ali organizacijske narave, manj pa vsebinske; torej take, ki bi bistveno spremenile naravo univerzitetne ustanove. O tem ne nameravamo širše razglablјati, saj je naše in svetovne literature o krizi univerze tudi že precej. Ne bomo tudi razpravljali o tem, da prihaja kritika univerze včasih s strani tistih, katerih koncepti in ideje so takšni, da bi njihova izpeljava lahko vodila v še slabše in težavnejše razmere.

Ugotavljamo, da se družbeni položaj univerze kot institucije v sodobnih pogojih zapleta, in da je prav ta zapletenost postala ena temeljnih značilnosti, ki odsevajo v delu in rezultatih dela visokošolskih vzgojno-izobraževalnih ustanov.

⁸ Ibidem, str. 16.

V čem je zapletenost tega položaja?

Karl Marx je znanstveno delo označil kot splošno delo ali delo nasploh. Za Marxa je tudi individualno znanstveno delo že splošno delo. »A tudi če delujem znanstveno itn., dejavnost, ki jo redko lahko izvršujem v neposredni skupnosti z drugimi, delujem družbeno, ker delujem kot človek. Ne le material moje dejavnosti mi je – kot celo jezik, v katerem mislec deluje – dan kot družbeni produkt, moje lastno gibanje je družbena dejavnost.«¹

Značilnost tega dela je torej visoka stopnja abstrakcije in kompliciranosti nalog, je ustvarjalna človeška praktično-miselna dejavnost, katere temeljna značilnost mora biti svoboda ustvarjanja, svoboda misli in svoboda odločitev. Kajpak, svoboda v konkretnem pomenu te besede, ki se nanaša na doseženo stopnjo osvoboditve in možnosti te osvoboditve v konkretnih razmerah določenega časa in določene družbe. Da je to tudi uresničevanje svobode v razmerah razredne razklanosti družbe, razredne delitve dela, pod pogoji, ki jih vsakokrat narekuje dosežena stopnja družbene delitve dela ali razvoja proizvodnih sil v celoti. Da je ta svoboda opredeljena po nujnostih, ki so neodvisne od posameznikove volje, karakterja ali temperamenta ali od posameznikove izjemne osebnosti. Da je to svoboda konkretnih in ne umišljenih individuov.

Ta svoboda se še bolj kot kdaj prej izmika tako posamezniku kot družbi. Pogosto je posameznik žrtev objektivnih možnosti in razmer, ko mu svoboda postane suženjstvo in ustvarjalnost breme, ki ga vsak dan nosi pod plahto odtujenega in razdrobljenega dela. Delo – zavestna, svobodna, ustvarjalna človekova aktivnost postane nezavedna, neosmišljena kopica črk na papirju ali predmetov ob stroju. Temu dodana neozaveščenost o položaju, v katerem se nahaja tak posameznik, postane temeljni dejavnik njegovega odločanja – tudi v znanosti, če ne predvsem tu.

Opozorili bi radi tudi na drugo stran znanstvenega dela, na njegove razodtujitvene, osvobajajoče možnosti, ki jih ima za svoje nosilce predvsem v notranjem – subjektivnem pomenu, a tudi objektivno. M. Pečujlić je to vrsto dela označil takole: »To je ustvarjalno delo, ki izpolnjuje notranje potrebe, ki pritegne celotno osebnost, vse njene intelektualne potence. To je delo, ki težko prenaša nesvobodno prisilno naravo, njegova notranja lastnost je osebna avtonomija, samouresničevanje...«²

Socialni in materialni položaj

Ko govorimo o univerzi in visokošolskem delu, o družbenem, torej razrednem položaju tega dela, po navadi mislimo predvsem na študente, na študentsko populacijo. Mislimo, da je to značilno predvsem za stališča,

¹ K. Marx: Ekonomsko-filozofski rokopisi – Marx Engels: Izbrana dela I. Državna založba Slovenije, str. 335.

² M. Pečujlić: Prihodnost, ki se je začela. Ljubljana 1969, str. 24–25.

ki jih izoblikuje mladinska organizacija. Manj se sprašujemo o širšem interesnem okviru mlajših delavcev univerze.

Veliko je že bilo povedanega o socialni strukturi študentov pri nas. Pri tem se večkrat razpravlja z veliko demagogijo in manj s stališči, podprtimi s podatki. Dejstvo je, da socialna struktura študentov, kakorkoli jo merimo, ne izraža družbene strukture ali ni v skladu z njo, kar konkretno pomeni, da je med študenti več otrok iz »srednjega razreda« kot pa otrok »delavcev« in »kmetov«, kot bi jih moralo biti glede na njihovo številčnost v družbi. Tu ni prostora in časa, da bi ugotavljali vzroke za tak položaj, čeprav se v odkrivanju le-teh po navadi najdejo najboljše rešitve; trdimo le, da vzrok zanj ni le v organizaciji univerze, temveč v obstoječem šolskem sistemu in dejstvih, ki so širše družbena – torej zgodovinska.

Socialno poreklo delavcev na univerzi je le posledica takšne študentske strukture. Podatki, ki jih bomo uporabili, so iz naše ankete: »Vloga in pomen visokošolskih učiteljev v SRS«, ki sta jo izvedla Center za razvoj univerze in Društvo visokošolskih profesorjev v letu 1980. Ti podatki kažejo, da je med mladimi (pod 30 let) delavci na univerzi, ki so se anketi odzvali, sicer 25% otrok delavcev, hkrati pa tudi 43% takšnih, katerih oče ima univerzitetno izobrazbo ali je bil celo sam znanstveni delavec (tabela 1).

TABELA 1: Poklic očeta glede na starost visokošolskih učiteljev (v odstotkih)

STAROST	Izobrazba očeta							SKUPAJ
	kmet	dela- vec	uslužbe- nec	obrtnik ipd.	strok. z viš., visoko izob.	znan- stveni delav.	drugo	
do 1919	13	7	45	13	22	—	—	100,0
1920–24	6	12	44	3	29	6	—	100,0
1925–29	13	10	43	15	13	2	3	100,0
1930–34	6	17	37	8	28	—	3	100,0
1935–39	9	25	28	7	22	5	5	100,0
1940–44	15	17	27	7	27	4	4	100,0
1945–49	9	15	24	8	34	5	6	100,0
1950 in več	7	18	25	5	34	9	2	100,0
SKUPAJ	10	16	33	8	26	4	3	100,0

V podobni anketi, narejeni pred tremi leti na beograjski univerzi, je bilo takšnih še več – 48%.³ Podatki o regionalni strukturi kažejo, da jih je polovica iz Ljubljane oziroma Maribora.

Ko gledamo družbenoekonomski položaj mladih delavcev na univerzi, lahko ugotavljamo nasprotno, kot smo ugotovili pri socialnem poreklu. Če

³ Izveštaj u osnovnim rezultatima istraživanja »Naučno-nastavno osoblje Univerziteta u Beogradu«, Beograd, 1977, tabela 7.

so po socialnem poreklu, poenostavljeno, »elita«, ne samo v širšem družbenem okviru, temveč tudi, če jih primerjamo s samimi študenti, so po sedanjem družbenoekonomskem položaju na slabšem kot tisti, ki po diplomi niso ostali na univerzi. Ne samo denarno, kar je že bolj znano, temveč tudi drugače. Dober primer je stanovanjsko vprašanje, ki danes najmočnejše določa posameznikov eksistenčni in družbenoekonomski ter navsezadnje tudi delovni položaj.

Po dobljenih podatkih sicer ugotavljamo, da je stanovanjsko vprašanje za večino univerzitetnih delavcev relativno dobro rešeno (tabela 2), vendar to ne velja za mlade delavce. Mladi (pod 30 let) so v eni tretjini v položaju podnajemnikov in skoraj polovica jih še živi pri starših. Problemi stanovanjske narave so eni od najbolj občutljivih vprašanj skoraj vsakega mladega človeka. Ravno nerešeno stanovanjsko vprašanje je tisto, ki mladega človeka najbolj okupira; ne odvzema mu le časa, ampak pomembno vpliva na njegov delovni elan, ustvarjalne zmožnosti in ne nazadnje zmanjšuje tudi njegovo aktivnost na področju samoupravnega družbenopolitičnega delovanja.

TABELA 2: Stanovanje

Ali ste:	%
lastnik (solastnik) stanovanja ali stanovanjske hiše.	50
najemnik v stanovanju, ki ste ga dobili od univerze	14
najemnik v stanovanju, ki ste ga dobili od delovne organizacije, kjer ste bili prej zaposleni	5
najemnik v stanovanju, ki ga je dobil vaš zakonec	8
stanujem pri starših oz. pri drugih sorodnikih	13
podnajemnik	4
drugo	5

Organizacija dela

Torej opazamo protislovje med socialnim poreklom in družbenoekonomskim statusom mladih delavcev na univerzi? Odgovor na to navidezno protislovje najdemo v visokošolski kadrovski politiki oziroma v njenih pomanjkljivostih, ter v delitvi dela na univerzi.

Narava, bistvo dela na univerzi je v tem, da je pretežno umsko, karkoli že s tem razumemo. Toda predstave o tem delu kot pretežno raziskovalnem verjetno ne držijo, kakor ne na celotni univerzi, tako tudi za mlade delavce na njej ne. Z že omenjeno anketo smo dobili zanimive podatke o

obremenjenosti delavcev v visokem šolstvu.⁴ Ti kažejo, da so najbolj delovno obremenjeni redni profesorji od 40–50 let in tisti, ki so mlajši od 30 let. Za takšne rezultate bi lahko rekli naslednje. Prvi so najbolj aktivni del univerzitetne populacije, kar se izraža v njihovi delovni obremenjenosti. Toda obremenjenost najmlajšega dela univerze je bistveno drugačnega tipa kot pri prvi kategoriji. Gre za tisto zvrst obremenitev, ki na univerzi (in tudi drugje) vedno pripada najmlajšim. Naši rezultati kažejo, da je to administrativno-organizacijsko delo, tako pogosto in priljubljeno na naši univerzi. Vzroki za povečan delež te zvrsti dela so vse bolj znani – od popolne razdrobljenosti univerze (»univerze ni« – kot se je med letom izrazil eden od univerzitetnih profesorjev) do neustreznega načina financiranja (ločevanja med pedagoškim in raziskovalnim delom) in tako naprej.

Navidezno protislovje med socialnim poreklom (družinskim statusom) in družbenoekonomskim položajem mladih delavcev (družbenim statusom), znotraj katerih deluje cela vrsta nepojasnjenih socializacijskih spremenljivk – od družbe vrstnikov, vzgoje v otroštvu, verske pripadnosti, do družbenopolitične organiziranosti, poprejšnje izobrazbe, skratka vseh, ki v odnosu do posameznika predstavljajo zunanje okolje, se pokaže kot dejansko družbeno protislovje takoj, ko ugotovimo pomanjkljivosti v organizaciji in tehnični delitvi dela. Pokaže se v obliki protislovja med obstoječimi možnostmi, ki jih nudi raziskovalno delo in sposobnostmi za njihovo realizacijo. Skratka, delovni potenciali podlegajo sili organizacijske inercije. Vzroki za to so različni, kot smo že omenili, vendar se bistveni odgovori in vprašanja nahajajo prav v obstoječi kadrovski politiki (poklicnem statusu), ki je le druga stran obstoječe tehnične delitve dela in organizacije univerze.

Večina univerzitetnih delavcev po pravilu napreduje po lestvici stopničasto vertikalno in hitrost tega napredovanja variira v odvisnosti od mnogih dejavnikov. Start pomeni izbor v naziv – včasih asistenta – danes stažista, ki od kandidata zahteva, da se je vsaj delno izkazal med študijem, da je izkazal smisel za znanstveno in strokovno delo, in seveda, da ima »moralnopolitične kvalitete«. Njegov obstoj in napredovanje zahtevata nadaljnje izobraževanje, podiplomsko – magistrsko in doktorsko. Nismo pa še zanesljivejših podatkov o tem, kako sta proces podružbljanja in načelo javnosti vplivala na spreminjanje tega.

Seveda ne moremo trditi, da je odvisnost mladega delavca oziroma njegovega napredovanja na univerzi od starejših delavcev tisto (kar se navadno kaže v odvisnosti asistenta od profesorja), kar je bistveno za naš problem. Posebno ne moremo reči tega, če si ogledamo položaj mladih delavcev na univerzah drugje v svetu. Na primer v Italiji⁵ med profesorjem in njegovimi asistenti namesto organizacijske povezave med mladim akademskim delavcem in njegovo institucijo obstaja jasna personalna

⁴ P. Južnič: Vloga in pomen visokošolskih učiteljev, *Novosti CRU* 12/1980.

⁵ Povzeto po: Martinotti, A. Giasanti: The robed baron: The academic profession in the Italian university. *Higher education* 2/1977.

zveza. To je eden izmed temeljev italijanskega akademskega sistema, kar v pogovornem jeziku v Italiji imenujejo »fevdalni sistem«. Močni »nosilci stolic« (predmetov) se imenujejo »baroni«. Vse asistentove možnosti za napredovanje, uspeh ali že samo sodelovanje pri raziskovalnih projektih so bistveno odvisne od njegovega profesorja.

Ne moremo trditi, da pri nas na univerzi takih pojavov ni. Prav tako ne moremo trditi, da so. Zaenkrat nimamo nobenih podatkov o tem, podatkov, ki bi na kakršenkoli način potrdili ali ovrgli prvo ali drugo domnevo. Ne moremo niti primerjati nekaterih posebnosti, možnosti in položaja mladega delavca na univerzi s položajem mladih delavcev, ki vstopajo v združeno delo druge (sicer pa niti o slednjih nimamo veliko podatkov).

Lahko sicer izhajamo iz določenih normativnih aktov. Mladi delavec na naši univerzi je vezan na visokošolsko ustanovo in ne na profesorja ali predstojnika, kar pomeni kvalitativno razliko. Verjetno bo drugačen način finansiranja raziskovalnih projektov, v katerih poteka finansiranje preko institucij in ne preko posameznikov, takšne možnosti vzpostavitev odnosov neposredne odvisnosti še bolj omejil.

Torej »... lahko danes argumentirano trdimo, da je na jugoslovanskih univerzah narejen odločilen korak k preseganju stoletne hierarhične ločenosti med akademskimi strukturami.«⁶ Toda po drugi strani imamo neko zvrst »... prehodne oblike, v kateri asistentom še ni uspelo izbojevati zase normativno določene funkcije v okviru profesionalne dejavnosti, četudi so s stališča dejanske delitve dela že zdavnaj prevzeli svoj del profesionalnih zadolžitev.⁷ Na prvi pogled sta to kontradiktorni trditvi istega avtorja, obe pa izhajata iz normativnih aktov.

Odgovor je v tem, da je tudi tedaj, ko ni zakonitih osnov, še veliko neformalnih možnosti za vzpostavitev »fevdalnega odnosa«, ki lahko prinaša obojestransko korist: asistentu omogoča hitrejšo napredovanje in trdnější status, profesorju pa zanesljive in zveste sodelavce ter boljši materialni položaj.

Poleg tega je prevzemanje profesionalnih zadolžitev s strani mladih delavcev pogosto le izraz nuje, položaja, v katerem se je univerza znašla ob množičnosti študija. »Če primerjamo podatke o številu študentov in številu predavateljev je moč ugotoviti, da število predavateljev na 1000 študentov iz obdobja v obdobje variira in da je v celoti nezadovoljivo, t. j., da je premalo predavateljev glede na število študentov.«⁸ To potrjujejo tudi naši že prej omenjeni podatki o delovni obremenjenosti.

Te ugotovitve potrjujejo predpostavko, da mladi delavci že zelo zgodaj prevzemajo velik delež obveznosti, ki izhajajo iz podedovanih razmer na naših visokošolskih delovnih organizacijah. K vzrokom za take razmere se bomo še na kratko vrnili.

⁶ S. Zdravković: Univerzitetni nastavnici u savremenom jugoslovenskom društvu. Beograd 1977, str. 67.

⁷ Ibidem, str. 79.

⁸ M. Popin: Visoko školstvo – razvoj, stanje, perspektive i raspored (zapošljavanja) diplomiranih stručnjaka u SFRJ, Samoupravljanje 6/1982, str. 37.

Ta kratki prikaz bi lahko sklenili z ugotovitvijo dvojnosti delovnega položaja, v katerem se nahajajo mladi delavci. Ta je pogojen z objektivnim položajem univerze in znanosti v družbi, s kadrovskimi, finančnimi in prostorskimi težavami, ki iz tega izhaja in s subjektivnimi faktorji. Po eni strani gre za nujnosti poklicnega napredovanja, v katere so ujeti mladi delavci, če hočejo obstati, po drugi strani pa je ta položaj zavedno ali nezavedno prehodan, kar na ravni akcije ali delovanja pomeni, da je zvezan s subjektivno željo in potrebo po spreminjanju pogojev, razmer in delovnega položaja, v katerem se ti delavci nahajajo. Spreminjanje položaja mladih delavcev torej razumemo le kot del reforme univerze, saj ni mogoče misliti, da ga je mogoče spremeniti brez spremenjene vloge univerze v družbi.

Ne moremo reči, da do sedaj ni bilo zanimanja za takšno spreminjanje, in to ne samo pri njih, temveč tudi pri študentih in profesorjih. Študentje bi se morali zavedati, da je njihov objektivni interes – izboljšanje pedagoškega procesa in reforma univerze – povezan tudi s položajem mladih delavcev na univerzi. Visokošolski profesorji pa morajo vedeti, da brez posebne kadrovske politike na univerzi ni napredka ne za njih, ne za stroko. Vsaj za slednje imamo nekaj več podatkov. Iz naše ankete sledi, da so $\frac{3}{4}$ visokošolskih profesorjev mnenja, da bi VDO morale več storiti za podiplomski študij svojih asistentov in drugih pedagoških delavcev, torej bi verjetno morali v bodoče najti boljše rešitve za ta študij in doseči predvsem boljšo usklajenost z delovnimi obveznostmi študirajočih podiplomcev.

Lahko bi se pridružili enemu izmed mnenj anketiranih visokošolskih profesorjev glede tega, kaj storiti za mlade delavce na univerzi: »Stimulirati bi bilo treba naraščaj, izboljšati selekcijo za asistente, in to že v času dodiplomskega študija. Takoj bi bilo nujno zavrniti primerjalne prednosti (zlasti v materialnem smislu) drugih vabljivih poklicev.«

Ob tem se nam zastavlja še eno vprašanje: kako uskladiti resnične potrebe družbe (združenega dela) s posebnimi zahtevami visokošolskega študija (izobraževanja)? Najpreprosteje rečeno je problem stalno pomanjkanje sredstev (denarnih in drugih) za tako množičen študij, kakršen je pri nas. Problem vsak vidi po svoje, kake družbene strategije, ki bi visokošolski študij vodila iz zagate, pa tudi z usmerjenim izobraževanjem ni moč razbrati.

Kakšen bi bil na primer položaj, v katerem bi se »... dohodek... formiral iz sredstev, ki jih študentje prinašajo s sabo, a njihova velikost je odvisna od zainteresiranosti gospodarstva in drugih družbenih dejavnosti za določene profile kadrov, ki jih fakultete ponujajo, da jih bodo izobrazile?«

Tudi takšna so bila mnenja vprašanih visokošolskih profesorjev. Kot že rečeno, se problem poenostavlja in banalizira. Na eni strani se kot

globalni subjekt predpostavlja t.i. združeno delo, ki naj bi končno že izpovedalo svoje dolgoročne potrebe po kadrih, na drugi strani pa visokošolske delovne organizacije kot subjekti Znanosti, ki naj bi te potrebe zadovoljile. Problem se reducira v tem smislu, da naj štipendiranje študija kot sredstva kadrovske politike postane tudi financiranje študija kot sredstva gospodarske politike. Bolj enostavno povedano: združeno delo naj plača študij določenemu številu študentov, za katere je zainteresirano, visokošolske delovne organizacije pa naj svoj dohodek dobivajo po glavi (za vsakega posameznega študenta, ki je merska enota produktivnosti dela). Nastaja položaj, ki je še najbolj podoben prvotnim oblikam ponudbe in povpraševanja, kajti dolgoročna strategija vzgoje in izobraževanja kadrov se ne more izoblikovati ne na podlagi takšnega in ne na podlagi drugačnega načina financiranja, pač pa se pojavlja druga alternativa: »Znanstveno delo je integralni del znanstveno-pedagoške funkcije: v tem smislu se vključuje v svobodno menjavo dela, ki ga fakulteta v izvrševanju svoje osnovne dejavnosti uresničuje z družbo, ter je del cene, na osnovi katere se ta menjava uresničuje.«⁹ Toda takšno pridobivanje dohodka na univerzi še ni uresničeno.

Pečujlić dosednji način financiranja kritizira in ga imenuje »budžetski«,¹⁰ ker ne daje večjih možnosti za samostojno pridobivanje in delitev dohodka. To vse otežuje kadrovsko politiko na univerzi. Toda kadrovska politika ne more in ne sme stati in pasti s sistemom financiranja. Nedvomno so omejena sredstva pred nekaj leti povzročila kadrovsko praznino v nekaterih visokošolskih delovnih organizacijah, toda pomanjkljivosti kadrovske politike nimajo vzroka v tem. *Dobiti resnično »najboljše« ni mogoče le z visokimi dohodki, temveč je za to potrebno tudi veliko dela že v času rednega študija.* To pomeni redno, sistematično delo, ki se je na tistih visokošolskih delovnih organizacijah, ki so to že izvajale, trajno obrestovalo.

Če gledamo podatke o kadrovski strukturi na naši univerzi, vidimo zanimiv trend. Vse manj je sodelavcev (asistentov) in vse več profesorjev (relativno in absolutno). Univerza se počasi a odločno »stara«, klasična kadrovska struktura se spreminja, ne da bi se ob tem spreminjala tudi organizacija dela. Zakaj mladi odhajajo z univerze oziroma iz znanstveno-raziskovalnih organizacij? Prikaz rezultatov raziskave o delovnem položaju in možnostih napredovanja mladih na tem področju je objavljen pod naslovom »Profesionalni eksodus«.

O možnostih za profesionalno napredovanje »ena tretjina asistentov meni, da so njihove »možnosti« za profesionalno napredovanje »dobre«, medtem ko ena petina meni, da so »slabe«. Največ jih meni, da so njihove možnosti »srednje«.¹¹

⁹ H. Hadžimerović: Rad i dohodak na fakultetu, Univerzitet danas 1/1980.

¹⁰ M. Pečujlić: Univerza bodočnosti, Ljubljana, 1980.

¹¹ Cifrić: Profesionalni eksodus mladih znanstvenih kadrova, Kulturni radnik 3/1982, str. 59.

Menimo, da na ljubljanski univerzi rezultati ne bi bili bistveno drugačni. Veliko število takih, ki menijo, da nimajo prave možnosti za profesionalno napredovanje, pomenijo velik izziv celotni kadrovski politiki.

Toda pri kadrovski politiki je potrebno tudi nekaj fleksibilnosti, elastičnosti, ker spremenjene razmere to tudi zahtevajo. Verjetno bi bilo tudi pomembno razmisliti in oceniti, kaj pomeni, da je 36% anketiranim visokošolskim učiteljem delo na univerzi prva zaposlitev. Poskusimo to še malo pojasniti.

Z metodo analize variance smo poskušali ugotoviti, kakšne so razlike med visokošolskimi učitelji glede na starost in visokošolsko delovno organizacijo v številu let dela zunaj univerze. Seveda se je naša domneva o pomembnih razlikah med različnimi starostnimi skupinami potrdila. Kadrovska politika danes na univerzi je že takšna, da je večina mlajše generacije visokošolskih učiteljev ostala na univerzi avtomatično, po diplomi. Zanimive so razlike med različnimi študijskimi smermi. Imamo dva skrajna primera družboslovne fakultete, kjer je povprečno veliko več anketiranih začelo delati takoj na univerzi, pa tudi drugi imajo relativno manj delovnih izkušenj. Druga skrajnost so delavci na višjih šolah (sicer tudi večinoma družboslovne ali podobne usmeritve), ki so praktično vsi že imeli pred sedanjim delom poprejšnje daljše ali krajše delovne izkušnje. Tudi »izenačitve« po starosti (ki smo jo ravno zaradi tega vključili v analizo) teh dveh »različnih skupin« ne spremeni. Pri »izenačitvi« gre za to, da odstranimo vplive različne starostne strukture po VDO na število let delovnih izkušenj pred sedanjim delom na univerzi. Zanimivo je, da visokošolski učitelji Medicinske fakultete sicer tudi izstopajo po poprejšnjih delovnih izkušnjah, a se po »izenačitvi« vidi, da je to le navidezno, predvsem zato, ker so povprečno starejši. Kaj pomeni pomanjkanje izkušenj z »neposredno družbeno prakso« za tiste, ki po diplomi ostajajo avtomatično na univerzi? S čim se lahko nadomesti takšne izkušnje, in kaj to pomeni pri znanstvenem, pa še posebno pri umetniškem ustvarjanju? Kaj pomeni ostati »večni študent«? Kaj je in kaj ni razlika med delom in učenjem?

Izhajajoč iz narave raziskovalnega in pedagoškega dela (o katerem smo sicer manj govorili, a ga razumemo kot del, ki skupaj z znanstvenim delom sestavlja celoto dela na univerzi), lahko rečemo, da je pravilna kadrovska politika njen bistveni element. Brez nje ni ne razvoja stroke, pa tudi univerza svojega »poslanstva« ne more izpolnjevati.

Še bolj se bo treba angažirati

(O mladinski subkulturi kot posebnem kulturnem problemu)

1. Demistifikacija mita »sam svoj mojster«¹

Nova levica je v šestdesetih letih skrčila obravnavanje množičnih medijev, tako da je njihov celoten razvoj mislila v okviru ene same kritiške oznake – pojma manipulacije. Kasnejši razvoj dogodkov je že nakazal potrebo po temeljiti analizi te oznake, pa jo je na drugi strani še okrepila nova formulacija – koncepcija alternativnosti. Obe tezi, tako tista o manipulaciji, še bolj pa mit o alternativnosti, s pomočjo katerega nam skušajo sodobni preroki prodati marsikaj, sta v svojem jedru izrazito defenzivni, v boljših primerih peljeta v defetizem. Subjektivni moment nemoči gorečih zagovornikov obeh tez temelji na objektivnem dejstvu, da so odločilna proizvodna sredstva (npr. instrumentarij gramofonske industrije, distribucijski in difuzni sistemi) v rokah nasprotnika. Oba pojma se tako v izvajanjih njunih prerokov reducirata bodisi v moralistično ogorčenje ali pa v tožbe in nerganje, vse skupaj odeto v naivno idealistično nasedanje in pričakovanje, kakor da bi razredni sovrag kdajkoli do zdaj upošteval parole *fair play*; res pa je, da jih občasno na vsa usta razširja.

Najnovejša zgodovina nam je postregla še z eno zanimivo izkušnjo. Zadnji spopad v polju množične glasbene kulture je doživel svoj klimaks v agresivnosti in militantnosti »novih in starih« moči, ki pa sta žal vse preveč temeljili v naivno liberalnih verovanjih, da je v družbenih in političnih – torej tudi kulturnih – vprašanjih možna neka čista, nezmanipulirana resnica, ki jo odkriješ tako, da jo postaviš izven establishmenta, jo naperiš proti njemu in potem čakaš, koliko časa bo pač preživela.

Navedli bomo nekaj konkretnih primerov iz novejše prakse tako imenovanih neodvisnih gramofonskih založb, o katerih smo lahko brali in poslušali, da so doživele s pojavom punka in novega vala nesluten uspeh pri revolucioniranju odnosov v polju produkcije množične kulture.

Nemoč in šibkost »neodvisne« ideologije se materializirata v želji po partikularni revoluciji tako znotraj show-bussinesa kakor tudi znotraj širših kulturoloških kompleksov. Izjava vodilnih mož ene najboljše poznanih neodvisnih založb (Rough Trade Rec.) je lep primer, kako nemočna ter v resnici nenevarna je ta ideologija. Može pravijo: Brž ko bi ugotovili, da gremo po isti poti, kot je šla družba Virgin – ki je ravno s pomočjo nekaterih nekoliko »bizarnjših« glasbenih projektov postala ena moč-

¹ Nekatero tezo v poglavju so povzete po esejih H. M. Erzenbergerja, »Nemačka, Nemačka između ostalog«, BI6Z, 1980.

nejših posamičnih britanskih gramofonskih založb (op. avt.) – bi rajši končali s to zadevo, kot pa postali takšni (se pravi, komercialno uspešni, op. avt.).

Neodvisni tako še naprej rajši ostajajo prostovoljni in dobrodušni poskusni poligon »ta pravega« show-bussinesa, etabliranih in velikih, odvisnih kompanij, ki pa so stvari kmalu doumele in spretno izkoristile nastali položaj; neodvisni so pomemben element v tej igri, so sicer nezaželeni, vendar »veliki« računajo z njimi. Tako so obenem partner in sovražnik; aparat industrije zavesti jih prezira kot postranske figure ali pa jih petrificira kot zvezde; biti morajo izkoriščani, da bi se izpolnil pogoj za izkoriščanje potrošnikov. So osnovni vzvod trika industrije zabave, ki najprej hoče dati tisto, kar na koncu vzame. Industrija zabave razmnožuje zavest, premeteno razmnožuje lastne kontradiktornosti in navidezno večja razliko med tistim, kar ji je naloženo, in tistim, kar izvršuje. Apologeti »neodvisne« ideologije zagovarjajo tudi tezo o radikalnem novumu punka in novega vala znotraj konteksta množične kulture, razglašajo odpravo mitov in starih ortodoksnih standardov. Res novo je to, da so bili še enkrat in še izraziteje avtoritativno postavljeni celi razredi novih mitov. Njihova želja je celo tako goreča, da hočejo odpraviti kapitalski okvir glasbene produkcije, s tem da neodvisne založbe razglašajo za antikapitalistične. Fotokopirnim strojem in mikroprocesorjem postavljajo nasproti ciklostil in ezoterično rokodelstvo. Zaradi progresivnih možnosti sodobnih tehnik in »umetnosti« sodobnih elektronskih medijev vidijo v njih grozečo premoč, bojijo se za meščansko kulturo in z njo povezane privilegije inteligence, ki ji pripada; stari meščanski strah pred človekom iz množice in prav tako staro meščansko hrepenenje po predindustrijskih razmerah se vračata – preobražena in odeta v progresivno preobleko.

Po drugi strani pa ima kdorkoli, ki na prazno površino nanaša barve ali na papir izpisuje črke, preizkuša in raziskuje možnosti instrumenta, že nekaj generacij nazaj popolno svobodo, da si pravi avantgardist. Kadar so parole izražene dobrovoljno in prostovoljno, navadno ne vplivajo samo na poslušalce in bralce, temveč tudi na njihove avtorje.

Množična kultura je le še bolj zamotala vse štrene, njeni potenciali so zavrti in želja po spremembi njenega reakcionarnega ideološkega naboja per definicionem in par excellence se izčrpava v dvoboju s pojmom manipulacije in alternativnosti.

Vulgarni marksisti in desni reakcionarji složno kopljejo gomilo, ki so jo namenili »popačeni« umetnosti. Ko sta si delavec in kmet s svojim dohodkom lahko zagotavljala golo življenjsko eksistenco, industrija zavesti s svojim fenomenom množične kulture ni bila niti možna niti potrebna. Ko je bila materialna beda proletariata hujša in bolj splošna, so bili tudi mehanizmi proizvodnje zavesti očitnejši, prozornejši (učitelj pred učenci, mojster pred vajenci, duhoven pred verniki). S tem da beda prehaja iz sfere materialnosti v polje nematerialnosti duhovne bede, se krepi in

množi ter zamegljuje tudi nova vloga industrije zavesti, ki se umesti v množične medije in postane ključna industrija dvajsetega stoletja.

Gramofonska plošča je dandanes tisti faktor v glasbeni produkciji, ki jo materialno osmisli, glasba prek plošče izvrši svojo ekonomsko funkcijo (in narobe), se prodaja in se proda. Ko je glasba zapisana v vinil, ji je s tem postavljena premočrtna pot do kupca in čez njega jo vodi pot (»Vodi me siva pot«) v njegov tihi dom, kjer bo poslej dan na dan odzvanjala. Gramofonska plošča se mora prodati, če hoče opravičiti svoj ekonomski *raison d'être*. V ves ta mehanizem je vgrajena manipulacija, kot immanentna specifika medijske obdelave. Ni vprašanje, ali se z mediji manipulira ali ne, vprašanje je zaenkrat, kdo z njimi manipulira in zakaj. Revolucionarni načrt si zatorej ne more zastaviti naloge, da bi odpravil manipulacijo, nasprotno, iz vsakega človeka naj bi naredil manipulatorja. Najradikalnejši novum punka in novega vala je verjetno v tem, da je začel širiti in krepiti to vlogo, a kot vsako spontano valovanje ni bil zmožen nadaljevati, se radikalizirati ob pomoči refleksije lastnega početja.

BRANKO ZIHERL

Ditirambična vaja Marku Ristiću

ali preizkušanje novih tonaliteta političnih odsevov srbskega nadrealizma

*Talent alone can not make a writer.
There must be a man behind the book.*

R. W. Emerson

Sunkoviti povratni in nepovratni krči protislovnih dogajanj v svetu postavljajo pred sodobnega človeka čedalje bolj dinamično problemsko topiko ter mu obenem ponujajo širše možnosti za razreševanje bistvenih vprašanj družbenega napredka, možnosti bolj človečne in svobodne preobrazbe stvarnosti, izven pragmatičnega obzorja. Mnogokaj, kar je bilo še pred desetletji notranje skladno in trajnostno, kaže danes v svoji znotrini raznorodno značaj. Prav ta heterovalentnost je sicer kot pomembna razsežnost še najbolj očitna v znanosti in umetnosti, toda daleč od popolnosti oziroma od nasilnega združevanja snovi po vnanjih merilih. Pragmatična sanjarjenja o sožitju demonov odkrivanja v osvajanju prihodnosti z mirno srečo, ali celo z uglajenim Gidovim pitjem, ki ne odžaja, je mogoče zavrniti s podobnimi besedami, kot jih je rabil Pierre Teilhard de Chardin. Vede o človeku so še vedno prepredene z nevanostmi hermenevitičnih zmot, s premeščanjem novega v davno preteklost, kot da je zgodovina sama po sebi moderna in mimo sedanjosti povezana samo z bodočnostjo. Denimo, ideološke tautologije o socialnih tokovih v umetnosti našega stoletja je mogoče zavrniti ali sprejeti, toda pred to izbiro je treba natanko poznati socialni utrip umetnosti tega časa in tokove v družbeni bazi kot umetniške možnosti. Razločevanja te vrste so pomembna vselej, kadar hoče biti del književne kritike politično presojanje, ko se politično dejavnost zamenjuje z umetnostno kritiko in kadar naj bi bile raziskovalne dejavnosti ocenjene samo na meditiranje o različnih filozofemih. Tankočutni in združujoči momenti poezije s politiko, hladnokrvnega znanstvenega raziskovanja s praktično revolucionarno akcijo, postajajo v takih okoliščinah zgolj predmet zavestnih manipulacij. Če je umetnina hkrati produkt in generator stvarnosti, potem je nujno umeščena v delovanje, ki pa ni vedno umetnost. Med pomembna gibanja v umetnosti, ki so v teh smislih površno raziskana, gotovo sodi tudi srbski nadrealizem.

Posredno širjenje nadrealističnih poskusov skozi različne plasti slovenske kulture v umetnostnih tokovih ni povzročalo bistvenejših prevratov, ampak le posamična in občasna pomikanja proti postnadrealizmu. Če izvezemo prevodno slovstvo in dramaturgijo, likovno umetnost in kritiko, so se nadrealistične težnje na Slovenskem izražale v precej motnih teatraličnih podobah. Nekaj več pozornosti so nadrealizmu namenili nekateri sodobni slovenski pisci, toda samo na robu novih presojev zgodovinskih dogajanj znotraj književne leveice v Jugoslaviji med obema vojnama in deloma tudi ob razlagah mutacij dadaizma. V teh kritikah in razmišljanjih zeva dolgoletno teoretično in praktično preziranje celotne socialne pulzacije v umetnosti. Ta zvrst kritike navadno epigonsko kanonizira individualnistično revolto – suče se na formalnih ravneh svojih presojevalskih potenc in domislic, kakršne sicer lahko anticipirajo pomembna spoznanja, toda obenem tudi dovršene arhetipe in epifenomene –, zaradi česar ne seže čez platonistično označevanje stalinizma povsod tam, kjer zadene ob nenaklonjenost družbene stvarnosti. Nekoč duhovite domislice, ki se stekajo v »parmenidialni koitus« (ali nemara v miselni vaginizem?), bi lahko izzvale nova raziskovanja umetnosti leveice ter ponovna presojanja političnih odsefov nadrealizma v naši kulturi, vendar bo problematiziranje umetnosti na leviči toliko plodnejše, kolikor bolj bo sublimirana omenjena *pseudologia phantastica* kot raziskovalni motiv. Morda prav snovi srbskega nadrealizma vsebujejo tiste momente diabolne zareze simbolov, kjer ima tudi zunaj obnebja parmenidovske kibernetike izrodek enako pravico do življenja kot sleherno bitje. S fenomenološkega zrenja, uvida žrtve represivnih tradicij manjšega dela slovenstva med sholastiko in neosholastiko, ta spis nikakor noče biti samo premislek pobude ter zato kot tak vsebuje tudi nekaj razvidnih zaključkov.

Malokatero gibanje je v novejši zgodovini tako popolnoma prevzelo umetnost kakor nadrealizem. Pojavil se je kot upanje na dnu Pandorine škatlice v času, ko je bil goli iracionalizem edina meščanska inhibicija spokojnosti nepopolnega posameznika, kakršna ni omogočala nobene bodoče osvoboditve, in ko je uporni dadaizem omajal vero v krvave konvencije ljudi po prvi svetovni vojni. Razpočil se je kot supernova in z neizmerno energijo oplodil mnoge rodove umetnikov, vse do generacij našega časa. Nadrealizem – bolj kot teorija umetnosti in manj kot samo umetniško snovanje – je privzel utrip prodiranja pozne nemške romantike in ekspresionizma v podzavest, nekatere forme Baudelairejeve predsimbolistične lirike in uporniškega dadaizma, vzdušje Apollinairejeve »nadrealistične drame«, spačenost satire *Kralj Ubu* in *Maldororjevih spevov*, mimično transpozicijo Hieronymusa Boscha in *El Greca* v mysticizmu »nadrealističnega naturalizma«, spoj dognanj dotedanjih ved o človeku in o prirodi z marksizmom ter tako ustvaril, mimo vseh dramatičnih pogojnosti, perspektivo humanizmu in zgodovinskemu optimizmu, ki je bila imanentna mladim revolucionarnim izobražencem v Parizu in Beogradu.

Če se v današnjem poetičnem snovanju ozremo po zgodovinskem prostoru srbskega nadrealizma, se naše simpatije nagibajo proti tistim raznoterim in vsebinsko bogatim tokovom levo-socialno-revolucionarne umetnosti, znotraj katerih je nadrealizem umeščen kot umetniško gibanje socialno-prevratne dobe, in proč od tistih prosvetarskih zamisli umetnosti, ki jih je kasneje boljševiška partija povzdignila do svojih ideoloških načel in politične estetike – v doktrino socialističnega realizma. Z oktobrsko revolucijo v zenitu so se začela izražati nova umetniška hotenja, kakršna so napovedovala svobodnejše ozračje po radikalni družbeni preobrazbi ter bistveno obogatila celotno kulturo. V sovjetski družbi je Leninov čas označeval razcvet umetnosti od kubizma in futurizma do proletkulta, od anticipacij strukturalne poezije do razvijanja tradicij Heglove estetike. Na tej centraciji so se poleg drugih umetnikov uravnovesili tudi nadrealistični pesniki in surrealistični likovniki. Čeprav je to umetniško vrvanje uničevalo absurdne meščanske kulturne konvencije in razkrivalo nove možnosti za umetniško identifikacijo umetnosti v podobi metafizičnega in moralističnega upora mlade revolucionarne inteligence, samo po sebi ni moglo potešiti pričakovanj organiziranih revolucionarnih sil, ki so vse duhovne poskuse ocenjevale kot oviro akcijam delavskega razreda ali glede na pragmatično-konkretno potrebo revolucionarne akcije. Svoj heglovski poskus je moral braniti György Lukacs, na avantgardizem Bertholda Brechta se je usula toča zlonamernih obtožb, Antonio Gramsci je s svojimi spisi ostal osamljen, psiholingvistiki so namenili dolgoletno lede-nico in podobno. Prvi ideološki poudarki v umetnosti na levisi so bili doktrinirani leta 1930 na Drugi mednarodni konferenci proletarskih in revolucionarnih pisateljev v Harkovu, kjer so sprejeli *Resolucijo o političnih in ustvarjalskih problemih mednarodne proletarske in revolucionarne književnosti*. Resolucija je oznanjala začetek pohoda Stalinovih ideologov (A. Ždanov, N. Rozental, T. Pavlov in drugi), ki so leta 1932 izoblikovali intelektualistične pogoje za odlok boljševiške partije o reorganizaciji literarno-umetniških organizacij in tako praktično postulirali socialistični realizem kot uradno in edino estetsko doktrino v Sovjetski zvezi ter hkrati tudi kot kulturno politiko komunističnih partij Tretje internacionale. Spet je bilo poseganje v umetnost politična predigra, katere poosebitev je bila tragična usoda Maksima Gorkega in še mnogih drugih umetnikov. Ideološki oblikovalci socialističnega realizma so s svojo izključevalno prakso v bistvu zanikovali celo tako imenovano teorijo odsevanja (»odražanja«), svoj lastni duhovni proizvod, in se praviloma vse bolj pogrezali v cenene razlikice novokantovstva. To je bil čas državnonemškega Wagnerja in Nietzscheja, rimskoimperialnega D'Annunzija in Pirandella, čas iracionalističnega »racionaliziranja« poezije v makiavelistično politiko. Na tem mestu bi bila smiselnost fenomenološkega pojmovanja umetnosti samo groba zamenjava za ponazoritev, ki naj bi na enak način izražala vse lastnosti umetnosti, kajti mistično mazaštvo te dobe je bilo vse prej kot gola intelektualna kategorija.

Kakor hitro bi danes pristali na pojmovanje nadrealizma samo v smislu izvirne teorije Andréja Bretona, bi pomembno osiromašili pomen celotnega nadrealističnega gibanja. Nasprotja med teoretičnimi, zgodovinskimi in umetniškimi pomeni nadrealizma so se izražala že v sporu na književni levici, v polemiki med Bretonom in Ilijo Erenburgom po pismu Vana Živadinovića – Bora Salvadoru Daliju (1933), ko je nadrealistična umetnost bistveno presegla teorijo in politiko v nagibanju proti socialni umetnosti. Četudi so dragoceni dokumenti o srbskem nadrealizmu večinoma izgubljeni ali uničeni, razen obsežnega arhiva pesnika Marka Ristića in objavljenih besedil, nihče več ne dvomi o izvirnosti nadrealistične osi Pariz – Beograd. Že površen pregled almanaha *Nemoguće – L'Impossible* (1930), treh številk revije *Nadrealizam danas i ovde* (1931–1932), brošure *Nadrealistička izdanja u Beogradu* (1931–1932), še zlasti brošure *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* (1932), besedila *Anti-zid* (1932), revije *Le surréalisme au service de la révolution* (1933), in novjših razprav o nadrealizmu, nakazuje večji obseg snovi kot so esejistične možnosti. To, kar se še danes marsikomu zdi nemogoče, je na prvi strani *Nemogućeg* podpisalo dvanajst pesnikov in slikar: Oskar Davičo, Milan Dedinac, Mladen Dimitrijević, Djordje Jovanović, Djordje Kostić, Dušan Matić, Branko Milovanović, Koča Popović, Petar Popović, Marko Ristić, Aleksandar Vučo, Vane Živadinović-Bor in Radojica Živanović-Noe. Umetniško in teoretično snov tega almanaha so soustvarili tudi francoski pesniki in esejisti, kot so: Louis Aragon, André Breton, René Char, Paul Eluard, Benjamin Péret, André Thirion in drugi. Poleg omenjenih umetnikov so kasneje v reviji *Nadrealizam danas i ovde* sodelovali še tuji slikarji: Salvador Dali, Max Ernst, Joan Miró, Alberto Giacometti in Yves Tanguy. V francoskih nadrealističnih revijah pa so pesmi in članke objavljali Ristić, Matić in Živadinović. Kolektivna akcija beograjskih pesnikov je bila po izidu polemičnega spisa *Anti-zid* nasilno prekinjena, ko so bili aretirani Oskar Davičo, Djordje Jovanović, Djordje Kostić in Koča Popović. Pesniška zvezka *Od sreće i od sna in Javna ptica, poetska sublimacija epohe*, članka *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog in Mutan lov u bistroj vodi* in podobni spisi so še naprej navdihovali pesniške duhove, porajale so se nove zbirke pesmi, *Le Cadavre exquis* in mnoge druge slikarije nadrealističnih pesnikov še danes vznemirjajo ljubitelje umetnosti. Dasi je gibanje razpadlo, so beograjski nadrealisti še desetletja vladali srbskemu parnasu ter z antitradicionalistično plodnostjo obarvali srbsko kulturo svoje dobe – dobo socialistične revolucije. Novi avtonomizem umetnosti – od prelivanja učinkovanja v socialne, nato v revolucionarne in realistične tokove umetniškega ustvarjanja, od uveljavljanja samodejne poezije, od pogojno imenovanega postnadrealizma Milene Pavlović-Barilli (njenih liričnih in hkrati alegoričnih izrazov kipeče tragičnosti znotraj psihe), vse do »nadrealističnega obdobja« Staneta Kregarja – je nakazoval stališča, kakršna so se kasneje bistrila v sloviti polemiki na književni levici. Tako kot dovtip o podivjanem malomeščanu, ki kljub

divjanju ostane malomeščan, uhaja polarnim sodbam o umetnosti levice, tudi srbski nadrealizem, ne brez razloga, zmerom bolj postaja predmet monografskih raziskovanj. Med vsemi občutki je tajinstvenost gotovo najlepši, toda brž ko postane pretveza za prikrievanje izigravanja ljudi, se pokaže tudi njena odvrtna podoba. Če je smiselnost svojevoljne razvrstitve posamičnih odvodov biti umetnosti iz predvojne književne levice utemeljena (npr. o članku *Nekoliko općih primjedaba povodom pečatovskih revizionističkih pokušaja*, *Književne sveske* (1940)), potem preostane edina mera resničnosti Ristić *contra* Ristić, Krleža *contra* Krleža ali Kardelj *contra* Kardelj. Vsaj enakovredna uganka bi lahko bil, denimo, članek Koče Popovića *Ratni ciljevi Dijalektičkog Antibarbarusa* v primerjavi s spisom *Nerazumevanje dijalektike (Nadrealizam danas i ovde, št. 3)*, ki so ga skupaj napisali Dedinac, Ristić in Popović. Proti takemu parveniškemu ugibanju v bližini načela *laissez faire, laissez passer*, kakršno niti ne načenja niti ne poskuša razreševati današnjih problemov umetnosti, je mogoče postaviti sintezo aktivnega doživljanja in metodične doslednosti ter zavrniti postopke nasilnega spreminjanja zgodovine samo zato, ker posameznikom sedanjost polzi iz rok. V delnem sozvočju z mislijo o relativni neizbežnosti epigonstva, kakor jo je izrazil Isidor Ducase de Lautréamont, se kaže kot esejistično zanimiva snov Davičo-Kostić – Matićev zvezek *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* na izteku nadrealizma v socialno umetnost. Ta razprava ne razkriva le okoliščin »afere Aragon«, temveč tudi tista gibanja v umetnosti na levi, o katerih nekateri sodobni kritiki pišejo z manjšo zavzetostjo ali pa sploh ne pišejo.

Položaj nadrealizma u društvenom procesu (1932 se začne z ugotovitvijo, da so tudi intelektualne produktivne sile v nesoglasju z družbenimi odnosi in s splošnimi življenjskimi razmerami. Nadrealistični pesniki so tedaj že pojmovali socialno osvoboditev človeka kot pogoj za uresničitev svobode misli in poezije ter poudarjali bistvenost ekonomskih momentov znotraj družbene strukture. Dasi je bil njihov premislek bolj ali manj namenjen samo procesom mišljenja in pesništvu, niso zanikovali povezanosti teh procesov s širšimi družbenimi tokovi, kot tudi niso odmišljali razčlenbe misli in njenih poetičnih izrazov v zgodovinski relativnosti. Pesništvo je samo dovršen izraz miselnih procesov. Možnost regresivne narave poezije, če se družbeno ne opredeli za tiste sile, ki terjajo radikalno družbeno preobrazbo, so izvedli s pomočjo analogije med ambivalenco inteligence in različnostjo umetnosti. Poezija je merilo svobode ali nesvobode. Ob ostri kritiki razlag Williama Jamesa o pozitivni religiji so poezijo zgodovinsko namestili pred religijo, prognostično pa naj bi pesniki preživeli duhovnike. Pesništvo so soopredelili kot eno izmed osnovnih človeških dejavnosti, kot enega izmed pogojev in tvorcev človekovega obstoja, ki je posredovano in obenem tudi samo posreduje človeka. Citat iz drugega Bretonovega manifesta o tem, kako je Marx nezmotljiv v območju materialnega sveta, Lautréamont pa nedosegljiv v obnebu duha,

so beograjski nadrealisti razvili do usodne povezanosti med povratnim stopnjevanjem notranjega gibanja poetičnosti in dialektičnega materializma, s poudarkom, da ta dva procesa nista opredeljena na mehanskih ravneh. Bretonov razplet dramatičnega razpadanja filozofije in poezije, v katerem je na žrtveni kamen položil celotno umetniško in literarno ustvarjanje, so preoblikovali do relativne odvisnosti od zadnjega dejanja socialne drame. Tudi v primeru, če naj bi bila poezija produkt človekovih nagonov, samodejne dinamike čutnosti, so merili na določene socialne razmere, na zrcalne podobe družbenih odnosov v posameznih nagonskih topikah. S primerom enakoličnosti socialne motivike in subjektivnega navdiha v zavzeti poeziji Vladimira V. Majakovskega, s preziranjem nasilnosti futurističnega manifesta Emilia F. T. Marinettija so skušali poetično evocirati znano Marxovo misel o materialni pogojenosti družbene nadgradnje iz *Kritike politične ekonomije* ter o razmerjih med posameznikom in družbo. Po precej konvencionalistični kritiki racionalistične in empiristične spoznavne teorije so prodorno presojali različne razlage pesništva, od analitične romantike Edgarja Allana Poeja v študiji o *Krokarju* (*The philosophy of composition*), ekspresionistične poezije moči, do utemeljevanja totalnosti pomena pesniške inspiracije. Prav ta posploševanja so za hrbtno pesniške zavesti razglašala celovitost poezije kot mistiko ter z nadomeščanjem sredstva s ciljem razdela sleherni determinizem. Raba psihičnih avtomatizmov v nadrealističnih raziskavah poezije naj bi zavrgla vse vsebinske sestavine pesmi, zato da bi izničila vse tisto, kar izraža meščansko poetično konvencijo.

Beograjski nadrealisti so bili prepričani, da samodejna poezija seže do vseh snovnih delov človekove misli, ki se začenjajo in ukinjajo v revolти. Momentnost poezije so še izražali s pisanjem, v bodočnosti pa naj bi bila poezija sama po sebi akt negacije pojmovanj o človeku. V tem smislu je nadrealizem označeval notranjo kritiko poezije in njenih zamejenosti. Iz kratkega pregleda psihoanalitične zamisli Salvadorja Dalija so razvili tezo o nepopolnosti filozofije, če poskuša misel predstaviti kot ogledalo stvarnosti in ne kot dejavno sestavino stvarnosti, kar je nadrealizem približalo dialektičnemu materializmu. Nadrealizem je dokaz *ad hominem*, da so tudi same pesniške produktivne sile v nesoglasju z načinom produciranja pesmi, zaradi česar morajo pesniki sami spremeniti razmere, v katerih ustvarjajo. Kolektivno delovanje je bil pogoj za sleherni nadrealistični poskus (prvi Bretonov manifest), zato skupina ni bila niti slučajna niti zunanja značilnost delovnega procesa. *Modus operandi* tega načela je bilo individualno izražanje kolektivne misli, ki naj bi bila le nadgradnja materialne in socialne misli v revolucionarnem toku. Nadrealizem je bil potemtakem toliko kritičen, kolikor je bil revolucionaren, revolucionaren pa je bil lahko samo v primeru, če je bil dialektičen. Kritika je bila sestavni del nadrealističnega poskusa. Samokritiko so pojmovali kot slabo sestavljeno besedo, ker tisto, kar presojamo, ne more biti identično s presojevalcem. Zato nobena resnična kritika ne more biti samokritika, tudi v

primeru, če posameznik presoja svoje prejšnje postopke v časovnem odmiku. Nadrealizem ni spoznavna teorija, ne teorija psihičnega determinizma in ne nauk o možnostih, ampak izvleček enega izmed pesniških prizadevanj, kakršen hoče biti v gibanju misli gibanje. Skupaj z ohlapno kritiko Sigmunda Freuda, češ da so njegova pojmovanja socialnih inhibicij statična, so nadrealizem predstavljali kot reakcijo na preproste doktrine o stvarnosti, med katere so prištevali zlasti bergsonizem in pragmatizem. Nadrealistični interesi sežejo daleč čez pragmatične nosove, kar je Breton izrazil z nemirom totalnega osvajanja celotnega človeškega sveta.

Na poti, ki so jo pesnikom odkrili Lautréamont, Rimbaud in Mallarmé, so brezobzirno uničevali mrtvaško triado ideje »družina-domovina-vera«. Aragonovo pesniško metamorfozo revolucionarne nujnosti, izražene v liku žrtvovanja svetovnemu prevratu, ko postaneta človek in svet malostna, so beograjski poeti rabili za utemeljevanje neizbežnosti osvobajanja človeka s konkretno akcijo. Če naj bi bil nadrealizem gibanje, potem ni bilo zasnovano na zgodovinskem materializmu, saj zgodovinski materializem ni snov za različne intelektualistične suspenzije. Navidezno brezumnost nadrealističnih poskusov so na tej razvojni stopnji nadomestili z zavestjo o nujnosti osvoboditve tistih sestavin človekove konkretnosti, ki so jih tedanje znanosti zanemarjale. Težnje po sintezi nadrealizma z dialektičnim materializmom niso bile izraz dualističnega programa, ampak nameščanja nadrealistične akcije v polje teorije in prakse dialektičnega materializma. Problemi nadrealističnega diskurza so vprašanja upora proti meščanski in malomeščanski miselnosti. V tem smislu so problematizirali poezijo, ljubezen, revolto, obup in humor. Izoblikovali so antimetafizični tok humorja iz taktike obupa, ki se kaže kot trenutno-demagoški izraz resnice posameznikov, kot pomikanje proti novemu ravnotežju problematiziranja snovi in misli. Humor ni razlaganje stvarnosti, temveč dogajanje v stvarnosti. Razrešitev tragičnega položaja intelektualcev in človeštva v celoti ni možna z intelektualističnimi pozivi Paula Valéryja, Stefana Zweiga ali Thomasa Manna, niti z usodno zavezano humorju Jacquesa Vachéja ali Rigauta, marveč le z materialistično analizo nihanj v človeških zavestnih in podzavestnih interesih na stezi revolucije kot zgodovinske nujnosti, moralne zahteve in kot socialne materije. Na tem mestu se med nadrealisti začenja razločevanje, kažejo se različne poti posameznih umetnikov v Parizu in Beogradu ter sestop s kolektivne nadrealistične akcije v umetnost in revolucijo.

Popolnejše barvitosti snovi kot dovršenosti zvezka *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* ni mogoče predstaviti ne s svojevoljnim nizanjanjem citatov ne s povzemanjem izvirnega besedila. Spačenost je v drugem primeru bolj očitna, ponarejanje pa je bolj prikrito s citati. Prav tako kot citiranje je tudi povzemanje lahko le pobuda za branje izvirnikov. Če človek poskuša sam za sebe ali v družbi ustvariti podobo sveta in z njo vsaj deloma prevladati svet negativnih izkušenj, izničiti občutke utesnjenosti večnega ubežnika, postane umetnik ali znanstvenik. Takšno

osvobajanje pa je bilo zmerom revolucionarno in prevratniško. V ustvarjalnem toku *Andaluzijskega psa*, kolektivne stvaritve Luisa Buñuela in Salvadorja Dalija, dejavnega humorja v poeziji Jaquesa Préverta, umetnosti Olje Ivanjicki ali Krste Hegedušića, v slikarijah Marka Ristića, ki spominjajo na Rorschachov preizkus, ali pri drugih soustvarjalcih nadrealizma, so sestavine omenjenega zvezka, zaradi česar ga ni mogoče zaokrožiti kot stransko dejanje. Še posebej ne zato, ker so se v nadrealističnih tokovih jugoslovanske kulture prvič uveljavile zunaj časovnega odmika v osrčju kulturnega dogajanja v svetu, pa četudi na začetku samo prek aktivizma beograjskih pesnikov.

Danes se medialnost *Položaja nadrealizma u društvenom procesu* izraža z razliko med jakostjo marksističnega in prvotnega nadrealističnega naboja v tem poskusu hibridizacije, ki ni bil ne prvi ne zadnji. V najsplošnejšem smislu se Davičo-Kostić-Matićev zvezek odmika prvemu Bretonovemu manifestu o osvoboditi človeka vseh spon razuma, meščanske morale in družbene pogodbe, o odkrivanju resničnosti v podzvesti in v samodejnih psihičnih mehanizmi, hkrati pa ne more in noče zanikati svojega porekla. Zdi se, da so pisci tega besedila iskreno hoteli ustvariti jedro morebitne medsebojne odvisnosti nadrealizma z marksistično teorijo ideologije, kakršno je posredoval zamislek dialektičnega materializma in teorije odsevanja, znotraj umetnosti same, kar jim je porajalo težave pri slehernem pomembnejšem stiku z materialno in zgodovinsko stvarnostjo. Za tovrstno problematizacijo človeškega in umetniškega značaja je popolnoma nepomembno, ali izvira iz božanskega navdiha, Bretonovega dualističnega pogleda na Marxa in Lautréamonta, ali pa se pojavlja v modernizirani obliki, pod zaščito genetičnega kodiranja. Čeprav je *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* nastal v obdobju, ko je bil nadrealizem že bolj podoben konfesionalizmu kot spiritualizmu, je izžareval začetni optimizem, ki ga je črpal iz posredovanega marksizma. Ko so pisci stopili pred monarhistične sodnike, so bili komunisti. Prav ta začetni optimizem je nehote pokazal, kako šibka je površno-splošna dialektika v primerjavi s konkretnostjo legendarnega primera Ane O. in z njeno metaforo »chimney sweeping«, kar je tudi nadrealiste porivalo v neverjetne zagate. Vsebina prvih strani zvezka ponekod spominja na uvodna poglavja učnih pripomočkov za dialektični materializem iz Sovjetske zveze ali na način izražanja v stalinističnih agitacijskih priročnikih. Celo pisanje je opredeljeno kot najpopolnejši izraz misli, kot pesniški moralni imperativ. Ni sledu o morebitnosti avtonomnega toka misli, ki same mislijo sebe in postajajo epifenomen, ko miselnost preneha biti govorna in ko govor zgubi mišljenje, zaradi katerega ni več mogoče odkriti vzročnosti misli. Možnost takega mišljenja je v fenomenologiji duha nakazal že Hegel, Marx jo je vzpostavil v delu, nato sta jo poetično oblikovala Nietzsche in Valéry, sovjetski psiholingvisti so jo dokazali, generativni strukturalisti so jo ponovno problematizirali, nadrealisti pa so jo potopili v skrivnostnost Freudove podzvesti, v delovanje psihičnih avtomatizmov

mimo vseh logičnih zakonov. Zato je bil Breton nezaupljiv, kadarkoli je pisal o splošnih zmožnostih mišljenja. Čeprav je bil njegov dualistični determinizem že tedaj prostosrčnost brez primere, so ga beograjski pesniki sprejeli kot antipod meščanski mistiki o izjemnosti poezije. Sem sodijo tudi povezave psihoanalitičnih senzacij z neposredno (mehanično) materialnostjo človeka in nenaden odmik v ustvarjalnost misli, ki so ga razlagali kot monizem. V množici paradoksalnih zapletov ob statičnosti skupinske podzvesti so srbski nadrealisti vendarle iskali rešitev za pesništvo tudi zunaj Parnasa ter se poskušali družbeno utemeljevati na ideoloških ravneh kot revolucionarji, kar jim je kasneje nedvomno uspelo, ko so začeli delovati kot osvojajoči intelektualci znotraj delavskega gibanja, ko je nadrealizem že prešel v kolektivno skušnjo umetnosti na levi oziroma v revolucijo.

Skozi optiko celotnega kolektivnega aktivizma beograjskih nadrealistov je *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* posebnost tudi zato, ker dokaj odkrito postavlja vprašanja veziva in razpotja med poezijo in politiko, med književnostjo in ideologijo. Besedilo namreč prežema hotenje, da bi v imenu same poezije izrazilo zahtevo po družbeni revoluciji, kar naj bi se dogajalo hkrati z akcijami delavskega razreda in z delovanjem svobodoljubnih ljudi, kot ena izmed sestavin socialne revolucije. Ne glede na očitno bližino Crocejeve teze o tem, kako poezija ne poraja poezije, kako lahko politika samo navidezno poraja politiko v primeru, če je epigonsko neustvarjalna ter da tudi revolucija ni samodejno dejanje, so za nadrealiste razmejitve med poezijo in politiko ostale manj izostrene. Dokazovali so univerzalno naravo nadrealističnih eksperimentov in ga obenem izničevali s kritiko poezije znotraj poezije, češ da je to edina možnost za strogo presojanje njene vsebine. Odnose, v katerih naj bi imel pesnik manj rigorozno opredeljene perspektive kakor politik ali revolucionar, so obrnili in poeziji naložili le politične in revolucionarne cilje. Poezija kot politična revolta je prenehala biti razmeroma varno in neodgovorno rimaštvo, izraz bolj ali manj močnih občutkov osebne ne-svobode, ampak je postajala potisna sila razvoja. Četudi take izraze navadno rabijo politiki, ni mogoče zanikati zatiralskega novatorstva nadrealističnih pesnikov nad klasičnimi vrstami umetnosti, ki so s poskusi totalne ideologizacije označevali smeri bodoče poezije in predvsem možni utrip revolucije. Proces razločevanja med nadrealističnimi umetniki so ocenjevali kot nujnost prehodnega in revolucionarnega obdobja, preraščanje tragičnosti intelektualcev pa so snovali iz teorije o presežni vrednosti. Morda se danes zdijo posamezni momenti tega besedila kot zaprisega otročarjenju z revolucijo in znanostjo, kar pa gotovo ne pomeni, da so Davičo, Kostić in Matić obšli pglavitne tokove moderne kulture. Tudi za zvezek vsebuje trditve, ki so bile povod za nespornizme na književni levi, o katerih posamezni sodobni kritiki precej površno in enostransko presojujejo.

Na podlagi podrobnejše analize vsebine zvezka *Položaj nadrealizma u društvenom procesu* in drugih načelnih besedil srbskega nadrealizma iz

obdobja 1929–1932, ki sicer presega esejistične možnosti, je možna izpeljava sklepov, da so se pesniki pri napovedovanju prihodnosti zunaj pesništva včasih motili in se zapletali v marginalne polemike, da so porabili mnogo energije za značilne nadrealistične poskuse, ki kajpak niso mogli biti vedno uspešni ter da so pri sintezi marksizma s francosko-racionalističnimi odvodi psihoanalize rabili tiste teoretične vire, ki so bili tedaj razširjeni v levičarskih gibanjih. Vse to so sestavine procesa, brez katerih bi bilo ustvarjanje nemogoče. Tudi v kasnejših polemikah na književni levici ni bilo razhajanj glede revolucionarne hegemonije delavskega razreda in nalog komunistične partije, ni bilo dvomov o razreševanju problemov človekove odtujitve in o svobodi umetnosti, kot tudi ni bilo ugibanj o tem, da ni razlogov za aktivistični optimizem in za prazno vero v samodejne zmožnosti intelektualcev zgolj zato, ker so intelektualci. Vsebinski cilji polemik, ki so se sicer pogostoma sprevrčale v vročične obtožbe in v mrzlično porajanje drobnih zmot, se niso razlikovali v razmerju do zgodovinskega pomena delavskega razreda in determinizma ali indeterminizma umetnosti, marveč v ocenah konkretnih družbenih in kulturnih tokov tistega časa. Razločevanja o poeziji niso bila v polju vzročnosti, ampak v razlagah družbenih in umetniških pomenov v revolucionarnih razmerah, v takratnih turbulentnih tokovih človeštva. Tako kot med tako imenovanimi apostoli stalinistične kulturne politike so bile tudi med žolčnimi zagovorniki svobode umetnosti pomembne razlike in nasprotja, toda ti spori in pojasnjevanja so bolj zadevala vprašanja revolucionarnih postopkov in konkretnih problemov umetniškega ustvarjanja, manj pa cilje družbene preobrazbe in z njo tudi umetnosti.

Razvoj dogodkov in kasnejša pisanja udeležencev te polemike so pokazala, da so bili žolčni zagovorniki svobode umetnosti zelo daleč od preprostega in abstraktnega besedičenja o svobodi, proč od nasilnega struktuiranja samo polarnih sodb ter da tudi vsi apostoli stalinizma niso zmerom pisali le po naročilu kominterne. Kdor hoče veljati za resnega prosojevalca preteklosti, ne more mimo dejstva, da je bila politična in umetniška levica med narodnoosvobodilno vojno in revolucijo praktično enotna. Notranji spori se niso pritajili, ampak so se spremenili. Eno je gotovo; niti polemiki v *Pečatu*, s Krležo in Ristićem na čelu, niti avtorji *Književnih sveskov* niso neplodno projicirali tedanjih problemov v preteklost ali obratno, marveč so skušali razreševati konkretne probleme revolucionarne politike, umetnosti in kulturne politike tiste dobe, brez analogij in posiljenih periodizacij.

Kakorkoli že, nadrealizem beograjskih umetnikov je podoba mladosti, nastajanja in dozorevanja, razočaranj in preraščanja v socialne ali druge umetniške tokove, podoba porajanja cele generacije revolucionarnih intelektualcev, katere navzočnost je v našem zgodovinopisju še vedno precej meglena. Kolikor ne gre za metodično subverzijo raziskovalnih smotrov, bi bolj jasno podobo srbskega nadrealizma rabili tudi ponovni presojevalci dogajanj v književni levici.

Drobci iz misli Antonia Gramscija

Letos mineva 45 let od smrti, lani pa je bilo 100 let od rojstva velikega italijanskega marksista, revolucionarja, soustanovitelja in voditelja KP Italije Antonia Gramscija (1891–1937). Teorija in praksa, ki je že nekajkrat objavila prispevke, ki osvetljujejo njegovo misel, se želi na skromen način oddolžiti spominu tega misleca, katerega delo je ne samo živ kvas sodobega marksističnega in sploh naprednega mišljenja v Italiji, marveč je čedalje bolj vplivno po vsej Zahodni Evropi in Severni Ameriki; njegovo misel je čutiti čedalje bolj tudi v deželah v razvoju, zlasti v Latinski Ameriki, vse bolj pa je zaznavna zlasti v nekaterih socialističnih deželah. (Zainteresiranega bralca naj opozorimo na prispevke, ki so bili objavljeni v naši reviji: Livio Sichirollo, Gramscijeva filozofska obdelava marksizma – 1966, str. 138; Joža Vilfan, Gramsci in sodobnost – 1966, str. 124; Livio Quattrucci, Mednarodni študijski kongres o Antoniju Gramsciju – 1967, str. 1279; Umberto Cerroni, Gramscijeva politična misel – 1974, str. 822; Umberto Cerroni, Intelektualci in »navadni ljudje« – 1975, str. 178; Eric Hobsbawm, Politična znanost – 1978, str. 93).

Pri nas je bilo o Gramsciju napisanih že nekaj knjig, prevedeni pa so bili tudi izbori iz njegovih spisov. Na Slovenskem smo dobili pred leti obsežen izbor našega znanega poznavalca, pokojnega dr. Antona Žuna (Antonio Gramsci, Izbrana dela, Cankarjeva založba, 1974). O interesu za Gramscijevo misel pri nas priča tudi dejstvo, da je to delo že nekaj časa razprodano. Zato je toliko bolj razveseljiva letošnja izdaja izbora njegovih političnih spisov, ki ga je pripravil Boris Muževič in obsega doslej v slovenščini neobjavljena Gramscijeva dela iz razdobja 1914–1926 (Antonio Gramsci, Izbor političnih spisov, 1914–1926, Komunist, Ljubljana 1982); o tem zvezku bomo v reviji še poročali.

Bralec bo v drobcih iz Gramscijeve misli, ki sledijo, našel nekaj njegovih bistvenih pogledov na vprašanja revolucije in demokracijo tovarniških svetov, aktivno vlogo delavskega razreda, na razmerje med množico in delavsko avantgardo, na filozofijo prakse (beri: marksizma), razmerje med teorijo in prakso, ideologijo, kritične pripombe na idealistično filozofijo Croceja in na mehanicistične materialistične poglede Buharina, na intelektualce in njihovo vlogo v revoluciji, na Mussolinija in Lenina itn. Ta skromni izbor opozarja na ustvarjalnost in živost Gramsci-

jeve misli, hkrati pa bo, upamo, spodbuda k poglobljenemu branju, ki ponuja mnogo navezav in napotkov za sodobno mišljenje.

Na koncu naj bralca opozorimo, da so teksti, povzeti iz Izbranih del, označeni v oklepaju z letnico 1974, teksti iz Izbora političnih spisov pa z letnico 1982.

A. B.

PARTIJA PROLETARIATA

Komunistična partija ni le avantgarda delavskega razreda. Če hoče partija zares voditi boj delavskega razreda, mora biti tudi njegov organiziran oddelek. V kapitalističnem režimu ima izredno pomembne in različne naloge. Voditi mora proletariat v njegovem boju med težavami vseh vrst, popeljati ga mora v ofenzivo, ko to zahteva položaj, ko ga vodi k umiku, ga mora izmakniti pred nasprotnikovimi udarci, ko mu grozi nevarnost, da ga bo le-ta pomendral, vtisniti množici, ki ni v nobeni stranki, (načela) discipline, metode organiziranja, trdnosti, ki so potrebni za boj. Toda partija ne bo postala nezvesta tem svojim nalogam samo, če bo sama poosebljenost discipline in organizacije, če bo organiziran oddelek proletariata. Sicer se ne bo mogla potegovati za pridobitev vodilne vloge med proletarskimi množicami. Partija je torej organizirana avantgarda delavskega razreda.

Komunistična partija je organizirana avantgarda, ni pa edina organizacija delavskega razreda. Delavski razred ima vrsto drugih organizacij, ki so nepogrešljive v boju proti kapitalu; to so sindikati, zadruge, tovarniški komiteji, parlamentarne frakcije, združenja žensk, ki niso v strankah, tisk, zveze, kulturne organizacije, zveza mladine, revolucionarne borbene organizacije (v neposredni revolucionarni akciji), sovjet poslancev, država (če je proletariat na oblasti) itd. Večina teh organizacij je apolitičnih, samo nekatere pripadajo partiji v celoti ali pa njenemu delu. V določenih pogojih so vse absolutno potrebne delavskemu razredu za utrditev njegovega razrednega položaja na različnih področjih boja in za izgrajevanje sile, ki bo zmožna zamenjati buržoazno ureditev s socialistično.

Toda kako obdržati enotnost vodenja v tako različnih organizacijah? Kako se izogniti temu, da njihova mnogoterost ne bi nosila nesoglasja s seboj v vodstvo? Recimo, da vsaka izmed teh organizacij izvršuje svoje naloge na posebnem področju in potemtakem se torej ne morejo medsebojno nadlegovati. Res je. Toda vse morajo delovati v enotni smeri, kajti vse služijo enemu samemu razredu: razredu proletarcev. Kdo torej določa to enotno usmeritev? Katera osrednja organizacija je dovolj izkušena, da lahko izdela to splošno usmeritev, in sposobna, zahvaljujoč svoji avtoriteti, spodbujati vse te organizacije, da ji sledijo, sposobna obdržati enotnost vodstva in izključiti možnost nenadnih domislic.

Ta organizacija je partija proletariata.

Resnično ima vse potrebne vrline. Predvsem združenje v sebi najboljši del delavskega razreda, avantgardo, ki je neposredno povezana z nestrankskimi organizacijami proletariata, ki jim često načeljujejo komunisti. Drugič je partija glede na svojo izkušnost in avtoriteto edina organizacija, ki je sposobna centralizirati boj proletariata in tako spremeniti politične organizacije delavskega razreda v svoje organe za zvezo. Partija je višja oblika organizacije proletarskega razreda.

(Nepodpisano, »Ordine Nuovo«, 1. november 1924, III, I, št. 6) (1982)

»VOLJA MNOŽIC«

Ali obstaja volja delavskih množic razumljenih v celoti in ali lahko Komunistična partija izhaja iz stališča, da »uboga voljo množic na splošno«? Ne. V celoti delovnih množic obstaja več različnih volj; tako obstajajo komunistična, maksimalistična, reformistična, demokratsko-liberalna volja. V določenem pomenu in v določenih omejitvah obstaja tudi fašistična volja. Dokler obstaja buržoazni režim, z monopolom tiska v rokah kapitalizma in torej z možnostjo, da vlada in buržoazne stranke postavljajo politična vprašanja v skladu s svojimi interesi, ki jih predstavljajo kot splošne, dokler bo zatirana in omejevana svoboda združevanja delavskega razreda in se bodo lahko nekaznovano širile najbolj nesramne laži proti komunizmu, je neizogibno, da bodo delavski sloji ostali razpršeni, se pravi, da bodo imeli več volj.

Komunistična partija »predstavlja« interese vse delovne množice, »izvršuje« pa voljo samo določenega dela množice, najbolj naprednega dela, tistega dela (proletariata), ki hoče z revolucionarnimi sredstvi zrušiti obstoječi režim, da bi vzpostavil komunizem.

Kaj pomeni formula v »Avantiju«: »potrebno je slediti volji množic« na splošno? Pomeni poskus opravičevanja lastnega oportunitizma, skrivanja za ugotovitvijo, da še vedno obstajajo zaostali sloji delavstva, pod vplivom buržoazije, ki »hočejo« sodelovati z buržoazijo. Toda ti sloji bodo obstajali vedno, dokler bo buržoazni režim vladajoči režim; če bi »proletarska« partija ubogala »to voljo«, bi v resnici ubogala voljo buržoazije, se pravi, da bi bila buržoazna ne pa proletarska partija. Proletarska partija ne sme »stopati za« množicami, hoditi mora pred njimi, vendar računajoč z objektivnim obstojem teh zaostalih slojev.

Partija ne predstavlja samo delavskih množic, ampak tudi določeno doktrino, socialistično doktrino, in zato se bori za zedinjene volje množic v socialističnem pomenu, vendar stopajoč po stvarnih tleh tega, kar obstaja, toda kar obstaja v *gibanju in razvoju*. Naša partija izvršuje voljo tistega najbolj naprednega dela množice, ki se bori za socializem in se zaveda, da v tem boju ni mogoče imeti buržoazije za zaveznika, kajti to je prav boj proti buržoaziji. Ta »volja«, glede na to, da sovпада s splošnim razvojem buržoazne družbe in z življenjskimi zahtevami celotne delovne množice, je napredna, se širi, pridobiva nove sloje delavcev, razpršuje

druge delavske stranke – delavske glede na njihov socialni ustroj, ne pa glede na njihovo politično usmeritev.

(Podpisano A. G., »L'Unità«, 24. junij 1925, II, št. 144). (1982)

»VODJA«

(...) Mednarodni proletariat je imel, in še ima, živ primer revolucionarne stranke, ki izvaja diktaturo razreda; imel je, in ga na žalost nima več, živ, značilen in izrazit primer revolucionarnega voditelja, tovariša Lenina.

Tovariš Lenin je bil pobudnik novega procesa razvoja zgodovine; to pa je bil zato, ker je bil tudi predstavnik in zadnji najbolj poosebljen moment celotnega procesa razvoja pretekle zgodovine po vsem svetu in ne samo v Rusiji. Je slučajno postal voditelj boljševiške stranke? Je boljševiška stranka slučajno postala vodilna stranka ruskega proletariata in torej ruskih narodov? Selekcija je trajala trideset let; bila je naporna, često je prevzemala navidez najbolj čudne in absurdne oblike. Na mednarodnem področju se je pojavila v stiku z najbolj napredno kapitalistično civilizacijo srednje in zahodne Evrope v boju strank in frakcij, ki so pred vojno sestavljale Drugo internacionalo. Nadaljevala se je v okrilju manjšine mednarodnega socializma in ostala vsaj delno imuna pred socialpatriotskim okuženjem. Delovanje v Rusiji je obnovila z bojem za pridobitev večine proletariata, v boju za razumevanje in razlago potreb in želja številnega kmečkega razreda, raztresenega po neizmernem ozemlju. S tem delovanjem nadaljuje vsak dan, kajti vsak dan je potrebno razumevati, predvidevati, ukrepati. Ta selekcija je bila boj frakcij, majhnih skupin, bila je boj posameznikov, pomenila je razcepe in združevanja, aretacije, izgnanstva, zapiranja, atentate; bila je odpor proti malodušju in ošabnosti, pomenila je trpeti lakoto, kljub temu, da so bili na razpolago milijoni v zlatu, pomenila je ohraniti duh preprostega delavca na prestolu carjev, ne obupati, čeprav se je zdelo vse izgubljeno, ampak pričenjati znova, potrpežljivo, vztrajno, žilavo, ohranjati hladno kri in nasmešek na ustnicah, ko so drugi izgubljali glavo. Ruska komunistična partija s svojim voditeljem Leninom se je tako povezala s celotnim razvojem svojega ruskega proletariata in zatorej s celotnim razvojem celotnega ruskega naroda, tako da si ju ni mogoče niti zamisliti enega brez drugega, proletariata kot prevladujočega razreda, ne da bi bila komunistična partija vladajoča stranka in torej ne da bi bil centralni komite partije navdihovalec vladne politike, ne da bi bil Lenin voditelj države. Samo stališče večine ruske buržoazije, ki je govorila:

– republika z Leninom na čelu brez komunistične partije bi bila tudi naš ideal –, je bilo velikanskega zgodovinskega pomena. Predstavljalo je dokaz, da proletariat ni več prevladoval samo fizično, ampak tudi duhovno. Končno, sicer ne povsem jasno, je tudi ruski buržuj spoznal, da Lenin ne bi mogel ne postati in ne ostati vodja države brez nadvlade

proletariata, ne da bi bila komunistična partija stranka vlade; njegova razredna zavest mu je še preprečevala, da bi lahko razen svojega neposrednega fizičnega poraza videl tudi svoj ideološki in zgodovinski poraz; toda dvom se je vanj že naselil in izrazil ga je z omenjenim stavkom.

Ponuja se nam še eno vprašanje. Ali je danes, v obdobju svetovne revolucije, mogoč obstoj »voditelj« zunaj delavskega razreda, obstoj nemarksističnih voditeljev, ki niso tesno povezani z delavskim razredom, ki uteleša napredni razvoj vsega človeštva? V Italiji imamo fašistični režim, na čelu fašizma imamo Benita Mussolinija, imamo uradno ideologijo, v kateri je »vodja« oboževan, razglašen za nezmotljivega in slovesno imenovan za organizatorja in inspiratorja ponovno rojenega svetega rimskega imperija. V časopisih vsak dan vidimo desetine in stotine telegramov z izrazi spoštovanja, ki jih svojemu »voditelju« pošiljajo prostana lokalna plemena.

Poglejmo fotografije: najbolj zakrknjena maska nekega obraza, ki smo ga že videli na socialističnih zborovanjih. Poznamo ta obraz; poznamo to kroženje oči po orbitah, ki so v preteklosti s svojo kruto mehaničnostjo črvicele buržoazijo, danes pa proletariat. Poznamo to pest, vedno stisnjeno v grožnji. Poznamo ves ta mehanizem, vse to orodje in razumemo, da lahko impresionira in vzburka notranjost mladih v buržoaznih šolah; tudi od blizu je resnično impresiven in zbuja osuplost. Toda »vodja«? Videli smo rdeč teden v juniju 1914. leta. Več kot tri milijone delavcev se je zbralo na trgu na poziv Benita Mussolinija, ki jih je skoraj leto dni, vse od pokola v Roccagorgi, pripravljaj na ta veliki dan z vsemi tribunskimi in časnikarskimi sredstvi, ki so bila na razpolago takratnemu »vodji« socialistične stranke, Benitu Mussoliniju, od Scalarinijeve vinjete do velikega procesa na milanskem sodišču. Trije milijoni delavcev so se zbrali na trgu, manjkal je »vodja«, Benito Mussolini. Manjkal je kot »vodja«, ne kot posameznik, kajti pravijo, da je bil kot posameznik hraber in da je v Milanu kljuboval kordonom in puškam karabinjerjev. Manjkal je kot »vodja«, ker to ni bil, ker, kot je sam priznal, znotraj vodstva socialistične stranke ni uspel obvladati niti bednih spletk Artura Vella ali Angeliche Balabanov.

Tako kot danes je bil tudi takrat značilen primer drobnega italijanskega buržuja, jezljiva, divja mešanica vseh odpadnikov, ki so jih razsula po tleh dežele stoletja nadvlade tujcev in duhovništva: ni mogel biti vodja proletariata; postal je diktator buržoazije, ki ljubi jeklene obraze, ko postane znova burbonska, ki upa, da bo videla v delavskem razredu isti teror, ki ga je sma čutila ob tistem obračanju oči in ob stisnjeni pesti, izproženi v grožnji.

Diktatura proletariata je ekspanzivna in ne represivna. Od vrha do tal jo preveva stalno gibanje, stalna izmenjava skozi družbeno kapilarnost, stalno kroženje ljudi. Vodja, ki ga danes objokujemo, je našel družbo v razkroju, človeški prah brez reda in discipline, kajti v petih letih vojne se je proizvodnja, vir vsakega družbenega življenja, izčrpala. Vse je bilo

preurejeno in obnovljeno, od tovarne do vlade, s sredstvi, pod vodstvom in nadzorom proletariata, novega razreda, to je v vladi in v zgodovini.

Benito Mussolini je osvojil oblast in ohranja jo z najbolj nasilnim in samovoljnim zatiranjem. Ni mu bilo treba organizirati razreda, ampak samo administrativno osebje. Razstavil je kak del državnega ustroja, bolj zaradi tega, da bi videl, kako je bil narejen in bolj za lastno poklicno vajo, kot pa zaradi neke izvirne potrebe. Vsa njegova doktrina je v fizični krinki, v obračanju oči po orbiti, v stisnjeni pesti, ki je vedno izprožena v grožnji...

(Nepodpisano, »Ordine Nuovo«, marec 1924, s. III, I, št. 1. Objavljeno z naslovom: Lenin, revolucionarni vodja, s podpisom Antonio Gramsci, v »Unita« 6. nov. 1924, I. št. 229). (1982)

ŠE O ORGANIZACIJSKIH SPOSOBNOSTIH DELAVSKEGA RAZREDA

Od septembra 1920 je preteklo šest let. V tem času se je med delavskimi množicami, ki so septembra 1920 zavzele tovarne kovinske industrije, marsikaj spremenilo. Pomemben del najbolj aktivnih in bojevitih delavcev, ki so v tistih letih herojskih bojov predstavljali avantgardo delavskega razreda, je izven Italije; zaznamovani s trojnimi križi na črnih listah, po dolgih mesecih nezaposlenosti, potem ko so na vsak način poskušali (s spremembo poklica in z izoliranjem v majhnih podjetjih itd.; itd.) ostati v domovini, da bi nadaljevali revolucionarno delo z vsakodnevnim obnavljanjem vezi, ki jih reakcija vsak dan razbija, po nezaslišanih žrtvah in trpljenju so bili prisiljeni emigrirati. Šest let je veliko; v tovarnah je že nova generacija delavcev, ki so bili 1920. leta še mladeniči ali otroci in so v političnem življenju sodelovali kvečjemu tako, da so se šli vojno med rdečo armado in poljsko vojsko, pri čemer nihče niti v igri ni hotel biti Poljak. Množice pa niso pozabile zavzetja tovarn, vendar ne samo delavske, ampak tudi kmečke množice. Zavzetje tovarn je predstavljalo splošni preizkus italijanskega razreda, ki je kot razred dokazal, da je zrel in sposoben za iniciativo in da ima neprecenljivo bogastvo ustvarjalnih in organizacijskih energij. Za poraz gibanja ni odgovoren delavski razred kot tak, ampak socialistična stranka, ki ni izpolnila svojih dolžnosti, ki je bila nesposobna in neprikladna, ki je bila na repu delavskega razreda in ne na njegovem čelu.

Pozitivne vidike zavzetja tovarn je mogoče na kratko povzeti v naslednjih točkah:

1. Sposobnost delavske množice za samoupravljanje. Med običajno dejavnostjo množic se je delavski razred obnašal kot pasiven dejavnik manevriranja. Pri agitacijah, stavkah itd., se od množice zahtevajo naslednje vrline: solidarnost, podrejenost organizaciji, zaupanje v voditelje, uporniški duh in pripravljenost za žrtvovanje. Toda množica je statična; je kot neizmerno telo z majhno glavo.

Zavzetje tovarn je zahtevalo neizmerno povečanje aktivnih elementov, voditeljev. Vsaka tovarna je morala zgraditi upravo, ki je imela hkrati politično in industrijsko oblast. Samo del tehnikov in uslužbencev je ostal na svojih mestih; večina je zapustila podjetja. Delavci so bili prisiljeni iskati iz svojih vrst tehnike in uslužbenca, vodje oddelkov in skupin, računovodje itd., itd. To nalogo so opravili briljantno. Starim voditeljem, ki so se vrnili na svoje položaje, ni bilo treba premagovati nobenih administrativnih težav; običajne dejavnosti nekega podjetja so vzdrževali dnevno, čeprav je bil tehnični in administrativni kader izredno skrčen in sestavljen iz »grobih in nevednih« delavcev.

2. Sposobnost delavske množice zadržati in preseči ravni proizvodnje kapitalističnega režima. Zgodilo se je tole: čeprav je bilo malo strokovnjakov, četudi je majhen odstotek pobegnil z dela, četudi je bil določen odstotek dodeljen vojaški obrambi, četudi je določen odstotek delal v proizvodnji predmetov, ki niso bili ravno za tekočo uporabo, dasiravno zelo koristnih za proletarijat, kljub vsemu temu je proizvodnja zadržala prvotno raven in jo pogosto presegla. V Fiatu so proizvedli več avtomobilov kot pred okupacijo in »delavski« avtomobili, ki jih je proleterski Fiat vsak dan razstavil javnosti, niso bili le eden zadnjih razlogov za očitne simpatije, ki jih je okupacija uživala med širokimi množicami v Torinu, vključno z intelektualci (ki so dobre delavce sprejemali kot najboljši denar).

3. Neomejena sposobnost delavskih množic za iniciativo in ustvarjalnost. Če bi hoteli izčrpati to točko, bi potrebovali celo knjigo. Iniciativa se je razvijala v vseh pomenih. Na industrijskem področju zaradi nujnosti razrešitve tehničnih vprašanj, vprašanj industrijske organizacije in proizvodnje. Na vojaškem področju zato, da je bila izrabljena v obrambne namene vsaka najmanjša možnost. Na umetniškem področju v sposobnosti, ki so jo pokazali ob nedeljah, ko so odkrivali način za zabavanje množic z gledališkimi in drugimi predstavami, v katerih so si vse izmišljali delavci: postavitve na oder in izvedba. Treba je bilo videti stare delavce, ki so se zdeli pohabljeni od deset in desetletnega zatiranja in izkoriščanja, ki so se v obdobju okupacije tudi fizično zdravili, kako neverjetno dejavni so bili, ko so svetovali, pomagali, delali noč in dan; potrebno je bilo videti te in druge prizore, da bi spoznali, kako neomejene so latentne moči množic in kako se razkrijejo in silovito razvijejo takoj, ko se ukorenini prepričanje o tem, da so sami razsodniki in hegemoni lastnih usod.

Italijanski delavci, ki so zavzeli tovarne, so kot razred dokazali, da so kos svojim nalogam in funkcijam. Vse probleme, ki jih je prednje postavilo gibanje, so briljantno rešili. Niso mogli rešiti problemov oskrbe in komunikacij, ker niso okupirali železnice in ladjevja. Niso mogli rešiti finančnih problemov, ker niso zavzeli kreditnih ustanov in trgovskih podjetij. Niso mogli rešiti velikih nacionalnih in mednarodnih problemov, ker niso zavzeli državne oblasti. S temi problemi bi se morala soočiti socialistična stranka in sindikati, ki pa so sramotno kapitulirali z izgovo-

rom o nezrelosti množic; v resnici so bili nezreli in nesposobni voditelji, ne razred. Zato je prišlo v Livornu do razcepa in do oblikovanja nove stranke, komunistične partije.

(Nepodpisano, »Unità«, 1. oktober 1926, III, št. 233). (1982)

NEKATERE TEME JUŽNEGA VPRAŠANJA

(...) Jug lahko opredelimo kot veliko družbeno razpršenost: kmetje, ki predstavljajo veliko večino njegovega prebivalstva, niso med seboj z ničemer povezani (razumljivo je, da so tudi izjeme: Puglia, Sardinija, Sicilija, kjer so posebne značilnosti znotraj velikega okvira strukture na jugu). Južna družba je velik agrarni blok, sestavljen iz treh socialnih slojev: iz velike amorfnе in razpršene množice kmetov, intelektualcev, drobne in srednje kmečke buržoazije, velikih zemljiških lastnikov in velikih intelektualcev. Delavci na jugu so v stalnem vrenju, toda kot množica niso sposobni osredotočiti svojih želja in potreb. Srednji sloj intelektualcev sprejema iz kmečke baze pobude za svojo politično in ideološko dejavnost. Veliki lastniki na političnem in veliki intelektualci na ideološkem področju v končnih posledicah centralizirajo in prevladujejo nad vsem tem kompleksom pojavov. Naravno je, da se centralizacija pojavlja z največjo učinkovitostjo in natančnostjo na področju ideologije. Zato Giustino Fortunato in Benedetto Croce predstavljata prelomnico v sistemu na jugu in, v določenem pomenu, predstavljata najvidnejši osebnosti italijanske reakcije.

Južni intelektualci predstavljajo enega izmed najbolj zanimivih in najpomembnejših družbenih slojev italijanskega nacionalnega življenja. Samo, če pomislimo, da več kot tri petine državne birokracije predstavljajo južnjaki, se lahko prepričamo o tem. Če hočemo zdaj razumeti posebno psihologijo južnih intelektualcev, si moramo predočiti nekatera dejstva:

1. Razvoj kapitalizma je v vsaki deželi temeljito spremenil sloj intelektualcev. Star tip intelektualca je bil organizacijski element družbe, ki je slonela predvsem na kmetih in obrtnikih; vladajoči razred je za organiziranje države in trgovine vzgojil poseben tip intelektualcev. Industrija je uvedla nov tip intelektualca: tehničnega organizatorja, strokovnjaka za uporabno znanost. V družbah, kjer so se ekonomske sile razvile v kapitalističnem pomenu, vse do vsrkanja največjega dela nacionalne dejavnosti, je prevladoval ta drugi tip intelektualca z vsemi značilnostmi intelektualnega reda in discipline. V deželah pa, kjer poljedelstvo še vedno igra pomembno vlogo, je še naprej prevladoval star tip, ki daje največji del državnega osebja in ki tudi v lokalnih okvirih, na vasi in v ruranih predmestjih na splošno posreduje med kmetom in administracijo. V južni Italiji prevladuje ta tip z vsemi svojimi značilnostmi: demokrat v kmetovih očeh, reakcionar v podobi, obrnjeni k velikemu lastniku in vladi; politi-

kant, pokvarjen, nepošten. Brez upoštevanja značajev tega družbenega sloja ne bi bilo mogoče razumeti tradicionalne podobe političnih strank na jugu.

2. Južni intelektualci izhajajo pretežno iz sloja, ki je na jugu še vedno pomemben: kmečki buržuj, to je drobn in srednji zemljiški lastnik, ki ni kmet, ne obdeluje zemlje, sram bi ga bilo biti poljedelec, vendar pa si hoče iz malo zemlje, ki jo ima in jo daje v najem ali v enostavno polgruntarstvo, zagotoviti dostojno življenje, poslati sinove na univerzo ali v semenišče, zagotoviti doto hčerkam, ki se morajo poročiti z uradnikom ali z državnim meščanskim uslužbencem. Izhajajoč iz tega sloja, čutijo intelektualci oster odpor do kmeta-delavca, ki ga imajo za delovni stroj, ki ga je treba ožeti do kosti in ga je mogoče zamenjati, ker obstaja ogromna rezervna delovna sila; ponovno tudi odkrivajo občutke atavističnega in nagonskega norega strahu pred kmetom in njegovim rušiteljskim nasiljem in od tod izhaja pretkano oblačilo hipokrizije in najbolj prefinjena umetnost varanja in krotjenja kmečkih množic.

3. K družbeni skupini intelektualcev sodi kler, zato je potrebno zabeležiti različnost značilnosti v celoti med klerom na jugu in klerom na severu. Duhovnik na severu je v glavnem sin obrtnika ali kmeta z demokratičnimi čustvi, bolj je vezan na množico kmetov; moralno je čistejši kot duhovnik na jugu, ki često skoraj javno živi z žensko, in zato izvršuje duhovno službo bolj celovito družbeno, se pravi, da je voditelj vseh dejavnosti neke družine. Na severu sta bili ločitev cerkve od države in razlastitev cerkvenega imetja bolj radikalni kot na jugu, kjer so župnišča in samostani v veliki meri ohranili ali obnovili premično in nepremično lastnino.

Na jugu se duhovnik predstavlja kmetu: 1. kot upravljalec zemlje, s katerim prihaja kmet v spor zaradi zakupnine; 2. kot oderuh, ki zahteva najvišje obresti in izkorišča religiozna čustva za breztežavno izterjavo zakupnine ali posojila; 3. kot človek, ki je podvržen splošnim strastem (ženske in denar) in zato po duhovni plati ne daje zaupanje glede diskretnosti in nepristranosti. Zato opravlja spoved prav borna vodilna služba, in južni kmet, če je že v poganskem smislu pogosto vražjeveren, ni klerikalec. Vse to pojasnjuje, zakaj ljudska stranka na jugu (z izjemo nekaterih področij na Siciliji) nima pomembnega položaja, nima nobene mreže ustanov in organizacij množic. Odnos kmeta do klera je strnjen v ljudskem reku: »Duhovnik je duhovnik na oltarju; zunaj je človek kot vsi drugi«.

Dejali smo, da je južni kmet povezan z velikim zemljiškim lastnikom prek intelektualca. Ta vrsta organizacije je najbolj razširjena na vsem kontinentalnem jugu in na Siciliji. Uveljavlja strašoten agrarni blok, ki v svoji celoti deluje kot posrednik in čuvaj severnega kapitalizma in velikih bank. Njegov edini cilj je ohraniti *status quo*. V njegovi notranjosti ni nobene intelektualne svetlobe, nobenega programa, nobene pobude za izboljšanje in napredek. Če sta se uveljavili kakšna zamisel in kakšen

program, nista izvirali z juga, ampak iz konzervativnih agrarnih političnih skupin, posebej iz Toscanne, ki so se v parlamentu združevale s konservativci južnega agrarnega bloka.

»Novi red« in torinski komunisti, če jih lahko v določenem smislu povežemo s skupinami intelektualcev, ki smo jih označili in če so za to tudi oni doživeli intelektualni vpliv Giustina Fortunata in Benedetta Croceja, pa istočasno predstavljajo popolno prelomnico med to tradicijo in začetkom novega dogajanja, ki je že obrodilo sadove in jih še bo. Oni so, smo že dejali, opredelili mestni proletariat kot sodobnega nosilca italijanske zgodovine in torej tudi južnega vprašanja. Ker so bili posrednik med proletariatom in določenimi sloji levih intelektualcev, jim je uspelo spremeniti njihovo duhovno usmeritev, če ne v celoti, pa zanesljivo v precejšnji meri. Če bolje razmislimo, je to temeljni dejavnik osebnosti Piera Gobettija, ki ni bil komunist in verjetno nikoli ne bi postal, vendar pa je dojel družbeni in zgodovinski položaj proletariata in ni mogel več razmišljati, ne da bi upošteval tega dejavnika. Gobettija smo v skupnem delu pri časopisu postavili v stik z živim svetom, ki ga je prej poznal samo iz knjig. Njegova najpomembnejša lastnost je bila intelektualna lojalnost in popolna odsotnost vsakršne ničemernosti in malenkostnosti najslabše vrste: zato se je zlahka prepričal, da je vrsta tradicionalnih pogledov in razmišljanj o proletariatu napačna in nepravilna.

Zdaj nas zanimajo intelektualci kot množica in ne le kot posamezniki. Seveda je za proletariat pomembno in koristno, da eden ali več intelektualcev, individualno, pristopijo k njegovemu programu in njegovi doktrini, se pomešajo s proletariatom, postanejo in se počutijo kot njegov sestavni del. Proletariat kot razred ima skromne organizacijske prvine, nima in ne more si ustvariti lastnega sloja intelektualcev drugače kot zelo počasi, z velikim trudom in samo po zavzetju državne oblasti. Toda pomembno in koristno je, da med množico intelektualcev pride do organskega zloma zgodovinskega pomena; da se kot množična formacija oblikuje določena leva tendenca v sodobnem pomenu besede, se pravi usmerjena k revolucionarnemu proletariatu. Zveza med proletariatom in kmečkimi množicami terja to formacijo; še toliko bolj pa jo terja zavezanost delavcev in kmečkih množic na jugu.

(1982)

RAZVOJ REVOLUCIJE

(...) Konkretna revolucionarna izkušnje mednarodnega delavskega razreda lahko povzamemo v naslednje teze:

1. Diktatura proletariata, ki mora ustanoviti komunistično družbo z odpravo razredov in neodpravljenih konfliktov kapitalistične družbe, je moment najintenzivnejšega življenja razredne organizacije delavcev in kmetov.

2. Sedanji sistem organizacije proletarskega razreda: združenja po strokah (sindikati), po industrijah (federacija), po lokalnih in nacionalnih proizvodjalnih skupinah (delavska zbornica in splošna konfederacija dela), ki je nastal zato, da bi organiziral konkurenco pri prodaji delovne sile kot blaga, prav zaradi te svoje v bistvu konkurentistične narave ni prikladen za komunistično upravljanje proizvodnje in uresničenje proletarske diktature. Organizacija po strokah je bila učinkovito obrambno orodje delavcev, kjer je znala omejiti premoč in samovoljo kapitalističnega razreda in je izsilila priznanje pravic zatiranih glede delovnega časa in mezd. Še naprej bo opravljala to svojo funkcijo v obdobju proletarske diktature in v komunistični družbi, ko bo delovala kot tehnični organizem, ki bo usklajal nasprotujoče si interese raznih kategorij dela ter v nacionalnem in internacionalnem merilu izenačeval povprečja komunističnega nagrajevanja.

3. Organizacija delavcev, ki bo izvajala komunistično družbeno oblast in v kateri se bo utelesila diktatura proletariata, je lahko le sistem svetov, izvoljenih na delovnih mestih in dovolj prožno razčlenjenih, da se bodo prilagodili procesu industrijske in kmetijske proizvodnje, povezanih in razporejenih v lokalnem in nacionalnem merilu tako, da bodo uresničili enotnost delavskega razreda mimo kategorij, ki jih povzroča delitev dela.

Ta enotnost se uresničuje tudi že danes v delavskih zbornicah in konfederaciji, vendar tu ni učinkovite povezave množic, ker gre zgolj za občasno in neorgansko povezavo med centralnimi uradi in vodilnimi osebnostmi. Na delovnih mestih pa bo ta enotnost učinkovita in trajna, ker bo rasla iz skladnega in razčlenjenega sistema industrijskega procesa v njegovi živi neposrednosti, ker bo temeljila na ustvarjalni dejavnosti, ki povezuje volje in združuje interese in čustva proizvajalcev.

4. Samo z organizacijo te vrste bo mogoče vlti delovnim enotam zavest njihove sposobnosti, da proizvajajo in izvajajo suverenost (suverenost mora biti funkcija proizvodnje), ne da bi potrebovale kapitalista in nedeterminirano delegiranje politične oblasti; vlti torej proizvajalcem zavest, da njihova organizirana skupnost lahko v splošnem procesu proizvodnje gmotnih dobrin, se pravi v procesu zgodovinske ustvarjalnosti, nadomesti lastnika in njegove hlapce pri industrijski oblasti in pri odgovornosti za proizvodnjo.

5. Delovne enote se bodo morale združevati v višjih organizmih, povezanih po lokalnih interesih ali po industrijskih panogah v določeni teritorialni proizvodjalni enoti (province, regije, nacija) in na ta način sestaviti sistem svetov. Nadomeščanje individualnih lastnikov s proizvodnimi skupnostmi, povezanimi in spletenimi v gosto mrežo medsebojnih odnosov, ki naj bi varovale vse iz dela izvirajoče pravice in koristi, bo pomenilo konec konkurence in lažne svobode ter bo položilo temelje organizaciji komunistične svobode in civilizacije.

6. V proizvodnih skupnostih trdno povezani delavci bodo sami od sebe težili k izražanju svoje volje po oblasti skladno z načeli, ki so tesno povezana s proizvodnjo in menjavo. Iz povprečne proletarske psihe bodo

naglo izginile vse mitične, utopične, religiozne in malomeščanske ideologije: naglo in za zmeraj se bo utrdila komunistična psihologija, nenehni kvas revolucionarnega navdušenja, neomajnega vztrajanja v železni delovni disciplini in upiranja vsem odkritim in prikritim napadom preteklosti.

7. Komunistična partija ne more imeti tekmecev v svetu dela. V sedanjem obdobju razrednega boja uspevajo psevdorevolucionarne stranke: krščanski socialisti (ki so naleteli na rodovitna tla med kmečkimi množicami), »pravi« socialisti (bivši bojovníki, malomeščani, vsi kakršnihkoli novotarji željni nemirni duhovi), individualistični svobodomisleci (hrupne družine nepotešenih ambicij ter muhastih in zmedenih želja). Te stranke so nam preplavile trge ter bobnajo na volilnem tržišču s svojo prazno in nikamor vodečo frazeologijo, z mamljivimi in neodgovornimi obljubami, z glasnim ščegetanjem najnižjih strasti in samoljubnosti ljudstva. Te stranke ne bodo dosegle prav ničesar pri posameznih delavcih, ko jim ne bo treba več izražati svoje volje sredi trušča in zmede parlamentarnega sejmišča, pač pa v delovni skupnosti, ob stroju, ki so mu danes sužnji in ki bo postal njihov suženj.

8. Revolucija ni nikakršna čarovnija, marveč dialektični proces zgodovinskega razvoja. Vsak svet industrijskih ali poljedelskih delavcev, ki se rodi v okolju delovne enote, je vir tega razvoja, je komunistična stvaritev. Spodbujati nastanek in množitev delavskih in kmečkih svetov, povezovati jih in graditi organski sistem vse do nacionalne enotnosti, ki bi jo dosegli na splošnem kongresu, razvijati intenzivno propagando, da bi pridobili večino na njem, to je zdaj naloga komunistov. Silnost tega novega razcvetanja oblasti, ki nezadržno raste iz velikih delavskih množic, bo izzvala silen spopad obeh razredov in utrditev proletarske diktature. Če ne bomo položili temeljev revolucionarnemu procesu sredi proizvodnega življenja, bo revolucija ostala jalov klic volje, meglen mit, varljiv privid: kaos, nered, brezposelnost in lakota bodo požrli in uničili vse najboljše in najsilnejše proletarske energije.

(Nepodpisano, »L'Ordine Nuovo«, 13. septembra 1919, I, št. 18.) (1974)

RAZČLEMBE SITUACIJ – ODNOSI SIL

Proučevanje načina, kako je treba razčlenjevati »situacije«, se pravi, kako je treba določevati razne stopnje v odnosih sil, lahko rabi kot osnovna razlaga politične znanosti in veščine, pojmovane kot skupek praktičnih pravil za raziskovanje in posebnih opažanj, koristnih za krepitev zanimanja za dejansko stvarnost in spodbujanje bolj rigorozne in silne politične intuicije. Obenem je treba razložiti še tisto, kar je treba v politiki razumeti kot strategijo in taktiko, strateški »načrt«, propagando in agitacijo, organiko oziroma znanost o organizaciji in upravljanju v politiki. (...)

(...) Eden izmed vidikov istega problema je tako imenovano vprašanje odnosov sil. V zgodovinskih opisih večkrat beremo splošno oznako: »odnosi sil ugodni, neugodni za to ali ono težnjo«. Tako abstraktno povedano to izražanje ne razloži nič ali skoraj nič, ker samo ponavlja dejstvo, ki ga je treba razložiti, in sicer ga enkrat navaja kot dejstvo in drugič kot abstrakten zakon in razlago. Teoretična zmota je torej v tem, da se načelo raziskovanja in razlage navaja kot »zgodovinski vzrok«.

Pri »odnosu sil« pa je treba razlikovati razne momente ali stopnje, ki so v bistvu naslednji:

1. Odnos družbenih sil, ki je tesno povezan s strukturo, objektiven, neodvisen od volje ljudi in ki ga lahko merimo s sistemi eksaktnih ali fizikalnih znanosti. Na temelju stopnje razvoja materialnih proizvodnih sil imamo družbene skupine, od katerih vsaka predstavlja svojo funkcijo in ima določen položaj v proizvodnji. Ta odnos je tak, kakršen je, neka upirajoča se stvarnost: nihče ne more spremeniti števila podjetij in v njih zaposlenih ljudi, števila mest in njihovega mestnega prebivalstva itd. Ta temeljna razvrstitev omogoča proučevanje, ali obstajajo v družbi potrebni in zadostni pogoji za njeno preobrazbo, omogoča torej kontrolirati stopnjo realizma in uresničljivosti raznih ideologij, ki so se rodile na njenem lastnem področju, na področju protislovij, ki jih je rodila med svojim razvojem.

2. Naslednji moment je odnos političnih sil, se pravi ocena stopnje homogenosti, samozavesti in organizacije, ki so jih dosegle razne družbene skupine. Ta moment lahko potem prav tako analiziramo in razdelimo na razne stopnje, ki ustrezajo različnim momentom kolektivne politične zavesti, kakor so se dotlej pojavljali v zgodovini. Prvi in najosnovnejši je ekonomsko-korporativni: trgovec čuti, da je dolžan biti solidaren z drugim trgovcem, tovarnar z drugim tovarnarjem itd., toda trgovec se še ne čuti solidarnega s tovarnarjem; to pomeni, da se že čuti homogena enotnost strokovne skupine in dolžnost, da jo organiziramo, ne pa še enotnost širše družbene skupine. Drugi moment je tisti, v katerem dosežejo zavest solidarnosti interesov vsi člani družbene skupine, a še vedno izključno na ekonomskem področju. Že v tem momentu se pojavlja vprašanje države, vendar le v težnji, da bi dosegli politično-pravno enakost z vodilnimi skupinami, ker se pojavi zahteva po pravici sodelovanja pri zakonodaji in upravi, morda celo pri spremembah in reformah, toda le v osnovnih obstoječih okvirih. Tretji moment je tisti, v katerem dosežejo zavest, da lastni korporativni interesi v svojem trenutnem in prihodnjem razvoju preraščajo korporativni krog, izključno ekonomsko skupino, ter morejo in morajo postati interesi drugih podrejenih skupin. To je že očitnejša politična-faza, ki zaznamuje jasen prehod s strukture na področje zapletenejših superstruktur, je faza, v kateri poprej vznikle ideologije postanejo »stranka«, trčijo druga ob drugo in se spopadejo, dokler ena od njih ali vsaj ena njihovih kombinacij ne začne prevladovati, prevzemati oblast in se širiti po vsem družbenem področju ter določa

razen enovitosti ekonomskih in političnih ciljev tudi intelektualno in moralno enotnost ter ne postavlja več vprašanj, zaradi katerih divja boj, na korporativno, pač pa na »univerzalno« raven in s tem ustvari hegemonijo temeljne družbene skupine nad vrsto podrejenih skupin. Država je sicer pojmovana kot organizem ene skupine, katerega namen je ustvariti ugodne razmere za kar največje širjenje te skupine; ta razvoj in to širjenje pa sta pojmovana in prikazovana kot gonilna sila vsesplošnega širjenja, razvoja vseh »nacionalnih« energij, se pravi, da se vodilna skupina konkretno vzporeja s splošnimi interesi podrejenih skupin in da se državno življenje pojmuje kot neprestano tvorjenje in odmiranje nestalnih ravnovesij (v okviru zakonov) med interesi vodilne skupine in interesi podrejenih skupin, ravnovesij, v katerih interesi vodilne skupine prevladujejo, vendar le do neke meje, namreč ne do zgolj ekonomsko-korporativnega interesa.

V dejanski zgodovini se ti elementi med seboj prepletajo, če se tako izrazimo, vodoravno in navpično, se pravi v družbenih ekonomskih dejavnostih (vodoravno) in teritorialno (navpično), pri čemer se shajajo in razhajajo na različne načine: vsaka od teh kombinacij lahko predstavlja lasten organiziran ekonomski in političen izraz. Treba pa je upoštevati še to, da se v te notranje odnose neke države-nacije vpletajo tudi mednarodni odnosi, ki ustvarjajo nove izvirne in zgodovinsko konkretne kombinacije. Ideologija, ki se je rodila v razvitejši državi, se razširi v manj razvite države ter da pečat tamkajšnji igri kombinacij.^{37a}

Ta odnos med internacionalnimi in nacionalnimi silami je v notranjosti vsake države še bolj zapleten zaradi obstoja več teritorialnih sekcij z različnim ustrojem in različnimi odnosi sil na vseh stopnjah (tako je bila Vendeja povezana z mednarodnimi reakcionarnimi silami in jih je predstavljala znotraj francoske teritorialne enotnosti; tako je Lyon v francoski revoluciji predstavljal poseben splet odnosov itd.).

3. Tretji moment je odnos vojaških sil, ki je v določenih obdobjih neposredno odločilen (Zgodovinski razvoj neprestano niha med prvim in tretjim momentom s posredovanjem drugega.). Toda tudi ta ni nekaj nerazločnega in neposredno določljivega v shematični obliki, tudi pri njem lahko razlikujemo dve stopnji: vojaško stopnjo v ožjem pomenu ali tehnično-vojaško in pa stopnjo, ki bi jo lahko imenovali politično-vojaško.

(Misli o politiki in moderni državi) (1974)

^{37a} Religija, na primer, je bila vedno vir takih nacionalnih in internacionalnih ideološko-političnih kombinacij, z religijo pa tudi druge mednarodne formacije, prostozidarstvo, rotary klubi, Židje in poklicna diplomacija, ki ponujajo politična sredstva različnega zgodovinskega izvora in jih privedejo do zmage v raznih deželah s tem, da delujejo kot mednarodna politična stranka, ki pri vsakem narodu deluje z vsemi svojimi združenimi mednarodnimi silami; neko religijo, prostozidarstvo, Rotary, Žide itd. lahko uvrstimo v družbeno kategorijo »intelektualcev«, katerih naloga je v mednarodnem merilu ta, da posredujejo med skrajnostmi, da »socializirajo« tehnične iznajdbe, ki omogočajo delovanje vsem vodstvenim dejavnostim, da iščejo kompromise in izhode med skrajnimi rešitvami.

Kaj moramo razumeti kot filozofijo, filozofijo v določenem zgodovinskem obdobju in koliko je pomembna filozofija, ki so jo zastopali filozofi v posameznem zgodovinskem obdobju? Če sprejmemo Crocejevo definicijo, da je religija svetovni nazor, ki je postal življenjska norma, in ker življenjske norme ne pojmujejo dobesedno, temveč tako, kot se izvaja v praktičnem življenju, potem je večina ljudi filozofov, ker praktično delujejo in je v njihovem praktičnem delovanju (v vodilnih smereh njihovega ravnanja) izražen neki svetovni nazor, neka filozofija. Zgodovina filozofije – tako kot jo splošno pojmujejo, namreč kot zgodovino filozofije filozofov – je zgodovina poskusov in ideoloških pobud ljudi določenega razreda, da bi spremenili, popravili, izpopolnili svetovne nazore, ki so v posameznem zgodovinskem obdobju, in nato zamenjali ustrezne norme vedenja oziroma spremenili praktično dejavnost v celoti.

Z vidika, ki nas zanima, ne zadošča raziskovanje zgodovine in logike filozofij posameznih filozofov. Vsaj toliko kot na metodično smer moramo obrniti pozornost tudi na druge plati zgodovine filozofije, to je na svetovne nazore širokih množic in ožjih vodilnih skupin (ali skupin intelektualcev) ter končno na vezi med različnimi kulturnimi kompleksi in filozofijo filozofov. Filozofija določene dobe ni filozofija tega ali onega filozofa, te ali one skupine intelektualcev, tega ali onega dela ljudskih množic – ampak je kombinacija vseh teh elementov, ki kulminira v neko določeno smer, kjer se ta njen vrhunec spremeni v normo za kolektivno akcijo, to se pravi, da postane stvarna in popolna (integralna) »zgodovina«.

Filozofija posameznega zgodovinskega obdobja ni torej nič drugega kot »zgodovina« te dobe, množica sprememb, ki jih je vodilna skupina uspela izluščiti iz prejšnje stvarnosti: v tem smislu sta filozofija in zgodovina neločljivi, sestavljata enoten »blok«. Lahko pa »razlikujemo« filozofske elemente v pravem pomenu besede, in to na vseh njihovih stopnjah: kot filozofijo filozofov, kot nazore vodilnih skupin (filozofsko kulturo) in kot religijo širokih množic – in vidimo lahko, kako imamo na vsaki teh stopenji opraviti z raznimi oblikami ideoloških »kombinacij«.

(1974)

TEORIJA IN PRAKSA

Raziskati, analizirati, dati moramo pod kritično lupo razne oblike, v katerih se v zgodovini mišljenja predstavlja pojem o enotnosti teorije in prakse, kajti nedvomno kaže, da se je vsak svetovni nazor, vsaka filozofija ukvarjala s tem problemom. Aforizem svetega Tomaža in sholastov pravi: *Intellectus speculativus extensione fit practicus* – teorija se spremeni v prakso kratko in malo s širjenjem; to je trditev o nujnosti zveze med

redom misli in akcijo. Za Leibnitzov aforizem, ki ga italijanski idealisti tolikokrat ponavljajo: *Quo magis speculativa, magis practica* (Čim bolj teoretična (spekulativna), tem bolj praktična), menijo, da je znanstven. Izrek G.B. Vica: *Verum ipsum factum* (Dejstvo samo je resnično), o katerem so toliko razpravljali in ki so ga tolmačili na razne načine (prim. Crocejevo knjigo o Vicu in druge Crocejeve polemične spise), razvije Croce v idealističnem smislu, da nekaj spoznati pomeni nekaj delati in da poznamo to, kar delamo, »delati« pa ima tu poseben pomen. Tako poseben, da končno ne pomeni nič drugega kakor »spoznati« in se spremeni v tautologijo (vendar je treba to koncepcijo primerjati s koncepcijo filozofije prakse).

Ker je vsaka akcija posledica različnih hotenj z različnimi stopnjami intenzivnosti, zavestnosti, homogenosti s celotnim kompleksom kolektivne volje, je jasno, da bo tudi adekvatna in v akciji izražena teorija kombinacija prav tako zmedenih in raznorodnih verovanj in stališč. Vendar je v teh mejah in v tem okviru popolno soglasje teorije in prakse. Če nastaja problem o izenačevanju teorije s prakso, nastaja v tem smislu: na temelju določene prakse moramo zgraditi teorijo, ki bo pospešila aktualni zgodovinski proces, ker se bo ujemala z odločilnimi elementi prakse, ki bo postala bolj homogena, doslednejša in učinkovitejša v vseh svojih elementih, kajti teorija jo bo potencirala do viška – ali pa moramo glede na določeno teoretično stališče organizirati element prakse, ki je nujno potreben, da teorija zaživi. Identifikacija teorije in prakse je kritično dejanje, ki dokaže, da je praksa racionalna in nujna, teorija pa realistična in racionalna. Zaradi tega je vprašanje izenačenja teorije in prakse posebno pereče v tako imenovanih prehodnih zgodovinskih obdobjih, to je takrat, ko je gibanje, ki teži po spremembah, pospešeno in sproščene sile prakse v resnici iščejo opravičila, da bi postale učinkovitejše in ekspanzivnejše, ali ko se množijo teoretični programi, ki zahtevajo, da jih realistično ocenijo, kolikor kažejo, da jih praktično gibanja lahko sprejmejo, ker postanejo samo tako še bolj praktični in realnejši.

(1974)

STRUKTURA IN SUPERSTRUKTURA

Stavek, ki ga vsebuje predgovor h Kritiki politične ekonomije, da se ljudje začenjajo zavedati konfliktov strukture na področju ideologij, moramo imeti za trditev, ki ima gnoseološko vrednost, ne pa samo psihološko in moralno. Iz tega sledi, da je tudi teoretično-praktično načelo hegemonije gnoseološko daljnosežno, zato moramo na tem področju raziskati maksimalni teoretični prispevek, ki ga je dal Iljič¹⁶ teoriji prakse. Ko je Iljič prispeval k napredku doktrine in politične prakse, je v resnici

¹⁶ Lenin. – *Op. it. ur.* (1974)

pospešil napredek filozofije kot filozofije. Realizacija hegemonističnega aparata, če ustvarja nov ideološki teren, povzroči preoblikovanje zavesti in spoznavne metode, pomeni dejavnik spoznanja, filozofski dejavnik. Ali v Crocejevem jeziku: kadar se posreči sprejeti novo moralo, ki je v skladu z novim svetovnim nazorom, sprejemamo tudi ta svetovni nazor; to pomeni, da se ustvarjajo pogoji za splošno filozofsko reformo.

Struktura in superstruktura sestavljata »zgodovinski blok«, to je zapleten, protisloven in neskladen kompleks superstruktur je odsev celotnih družbenih odnosov proizvodnje. Iz tega sklepamo, da je samo vseobsežni sistem ideologij racionalen izraz protislovja v strukturi in pomeni obstoj objektivnih razmer za preobrat prakse. Če se oblikuje družbena skupina, ki bo ideološko stoddototno homogena, pomeni to, da obstajajo stoddototne premise za ta prevrat, da je ta »racionalno« v resnici uresničljiv in aktualen. To umovanje temelji na nujnem medsebojnem razmerju med strukturo in superstrukturom (prav ta recipročnost je stvaren dialektični proces).

POJEM »IDEOLOGIJE«

»Ideologija« je bila eden od vidikov »senzualizma« oziroma francoškega materializma XVIII. stoletja. Njen prvotni pomen je »znanost o idejah«, in ker je bila analiza edina priznana in uporabljana znanstvena metoda, je pomenila »analizo idej«, torej »raziskovanje izvorov idej«. Ideje so morali razstaviti v njihove izvirne »elemente« in ti niso mogli biti nič drugega kot »občutki«: ideje izvirajo iz občutkov. Toda senzualizem se je lahko brez posebnih težav združil z religioznostjo, z najbolj ekstremnimi verovanji v »moč Duha« in njegovo »nesmrtno usodo«; tako se je zgodilo, da je ostal Manzoni še po svoji spreobrnitvi ali vrnitvi h katolicizmu, ko je že napisal *Inni Sacri* (Svete hvalnice), privrženec senzualistične maksime, dokler ni spoznal Rosminijeve²³ filozofije.

Kako je pojem ideologije prešel od pomena »znanosti o idejah«, »analize izvora idej« v pomen določenega »sistema idej«, je treba preiskati zgodovinsko, kajti logično je proces lahko dojeti in razumeti. Lahko trdimo, da je Freud zadnji ideolog in da je »ideolog« tudi De Man, zaradi česar se zdi toliko manj razumljivo »navdušenje« Croceja in crocejancev za De Mana, če ne bi bilo »praktičnega« opravičila za to navdušenje. Pregledati je treba, kako se je avtor *Poljudnega eseja*²⁴ zapletel v Ideolo-

²³ Najuspešnejši literarni propagator ideologije je bil zaradi lahkotnosti in poljudnosti svoje razlage Destutt de Tracy (1754–1836); nato dr. Cabanis s svojim *Rapport du Physique et du Moral* (Condillac, Helvétius i. dr. so ožje filozofski). Zveza med katolicizmom in ideologijo: Manzoni, Cabanis, Bourget, Taine (Taine je za Maurrasa in druge pisce katoliške smeri vodja) – »psihološki roman« (Stendhal je bil De Tracyjev učenec itd.). Poglavitno delo Destutta de Tracyja je *Éléments d'Ideologie* (Paris, 1817 do 1818), ki je najpopolnejše v italijanskem prevodu: *Elementi di Ideologia del conte Destutt de Tracy*, prevedel G. Compagnoni, Stamperia di Giambattista Sonzogno, 1819 (v francoskem besedilu manjka cel odstavek, mislim tisti o Ljubezni, ki ga je Stendhal spoznal in uporabil iz italijanskega prevoda).

²⁴ N. Buharin, *Teorija zgodovinskega materializma* – Poljudni priročnik marksistične sociologije. – Op. it. ur.

gijo, medtem ko jo je filozofija prakse gladko premagala in se zgodovinsko upira prav Ideologiji.

V pomen, ki ga je »ideologija« dobila v filozofiji prakse, je vključena sodba o brezvrednosti in to izključuje možnost, da bi bilo po mnenju njenih utemeljiteljev iskati izvor idej v občutkih in torej navsezadnje v fiziologiji: »ideologijo« samo je treba po filozofiji prakse analizirati zgodovinsko, kot superstrukturo.

Zdi se mi, da je element zmote pri presojanju vrednosti ideologij odvisen od dejstva (ki po drugi strani ni slučajno), da dajejo ime ideologije tako superstrukturi, ki je nujna za določeno strukturo, kot tudi samovoljnim izdelkom nekaterih posameznikov. Slabi pomen besede se je razširil in to je spremenilo in popačilo teoretsko analizo pojma ideologija. Proces te zmote je lahko obnoviti: 1. ideologijo identificirajo ločeno od strukture in zatrjujejo, da ideologije ne spreminjajo struktur, ampak obratno; 2. trdijo, da je določena politična rešitev »ideološka«, da torej ne more spremeniti strukture, medtem ko verjamejo, da bi jo lahko spremenila; trdijo, da je nekoristna, neumna itd.; 3. od tod prehod k trditvi, da je vsaka ideologija »čisti« videz, nekoristna, neumna itd.

Treba je torej ločiti zgodovinsko organske ideologije, ki so neizogibno potrebne določeni strukturi, od samovoljnih, racionalističnih, »hotenih« ideologij. Kolikor so ideologije zgodovinsko potrebne, imajo svojo vrednost in ta vrednost je »psihološka«; »organizirajo« človeške množice, oblikujejo prostor, na katerem se ljudje gibljejo, dobivajo zavest o svojem položaju, se bojujejo itd. Kolikor so »samovoljne«, ustvarjajo samo individualna »gibanja«, polemike itd. (vendar tudi te niso popolnoma nekoristne, saj pomenijo zmoto, ki nasprotuje resnici in jo s tem potrjuje).

Spomnimo se pogoste Marxove trditve o »trdnosti ljudskih verovanj« kot o nujnem elementu v določenem položaju; pravi približno takole: »Ko bo ta način mišljenja imel moč ljudskih verovanj«. Druga Marxova trditev pravi, da ima ljudsko prepričanje pogosto tako moč kot materialna sila ali kaj podobnega; to pa je zelo značilno. Menim, da vodi analiza te trditve k okrepitvi pojma »zgodovinskega bloka«, v katerem so ravno materialne sile vsebina in ideologije oblika, razlika med obliko in vsebino pa je popolnoma didaskalična, kajti materialnih sil si zgodovinsko ni mogoče predstavljati brez oblike in ideologije bi bile brez materialnih sil individualne muhe.

(1974)

FILOZOFIJA PRAKSE IN MODERNA KULTURA

(...) Filozofija prakse predpostavlja vso to zgodovinsko preteklost, renesanso in reformacijo, nemško filozofijo in francosko revolucijo, kalvinizem in angleško klasično ekonomijo, laični liberalizem in historizem, ki je temelj vsega modernega pojmovanja življenja. Filozofija prakse je

vrhunec vsega tega gibanja za intelektualno in moralno reformo, dialektizirana v nasprotju med ljudsko in visoko kulturo. Ustreza zvezi: protestantska reformacija + francoska revolucija: je filozofija, ki je tudi politika, in politika, ki je tudi filozofija. Prehaja še svojo osnovno fazo: oblikovati skupino neodvisnih intelektualcev ni lahka naloga, ker zahteva dolg proces z akcijami in reakcijami, s pristopanjem in zapuščanjem ter z ustvarjanjem številnih in zapletenih formacij. Pomeni pojmovanje podrejene družbene skupine, ki nima zgodovinske pobude, ker se širi neprestano, vendar neorganizirano in ne more prestopiti kvalitativne stopnje – ki je še vedno na strani državne oblasti, realne hegemonije nad celotno družbo, ki dopušča samo določeno organsko ravnotežje v razvoju intelektualne skupine. Tudi filozofija prakse je postala »pedsodek« in »prazno-verje«: takšna pomeni ljudski aspekt modernega historizma, vendar vsebuje tudi že načelo o njegovem obvladovanju. Vsakič, ko se je v zgodovini kulture, ki je veliko širša od zgodovine filozofije, pojavila ljudska kultura, ker je bila to faza prevrata in se je iz širokih ljudskih množic izbral material za novo družbo, se je razcvetel »materializem«; tradicionalni razredi pa so se obratno v teh trenutkih oklepali spiritualizma. Hegel je na prehodu med francosko revolucijo in restavracijo dialektiziral oba momenta v življenju misli, materializem in spiritualizem, toda sinteza je bil »človek, ki hodi po glavi«. Heglovi nadaljevalci so razbili to enotnost in so se po eni strani vrnili k materialističnim sistemom, po drugi pa k spiritualističnim. Filozofija prakse je v svojem ustanovitelju preživela vse te izkušnje hegeljanstva, feuerbachovstva in francoskega materializma, da bi obnovila sintezo dialektične enotnosti: človek hodi po nogah. Razcepljenost hegeljanstva se je ponovila v filozofiji prakse; od enotnosti dialektike so se vrnili k filozofskemu materializmu, medtem ko je visoka idealistična moderna kultura poskušala prevzeti to, kar ji je bilo od filozofije prakse nujno potrebno, da bi našla nov življenjski eliksir (...)

(1974)

SESTAVNI DELI FILOZOFIJE PRAKSE

Sistematična obravnava filozofije prakse ne sme spregledati nobenega sestavnega dela v doktrini njenega začetnika. V kakšnem smislu pa moramo to razumeti? Obravnavati mora ves splošni filozofski del, zato mora skladno razviti vse splošne pojme metodologije zgodovine in politike, nadalje umetnosti, ekonomije, etike, in v splošni zvezi mora dati prostor teoriji naravoslovnih znanosti. Zelo razširjeno je pojmovanje, da je filozofija prakse čista filozofija, dialektična znanost, in da sta njena druga dela ekonomija in politika; zato pravijo, da je doktrina nastala iz treh sestavnih delov, ki so hkrati vrh in preseganje najvišje stopnje, ki jo je okoli leta 1848 dosegla znanost najbolj naprednih evropskih narodov: nemška klasična filozofija, angleška klasična ekonomija ter francoska

politična aktivnost in znanost. Tega pojmovanja, ki je bolj splošno iskanje zgodovinskih virov kot klasifikacija, ki se poraja iz globine doktrine, ni mogoče postaviti kod dokončno shemo nasproti vsem drugim organizacijam doktrine, ki bolj ustrezajo realnosti. Vprašali se bomo, ali filozofija prakse ni prav specifično teorija zgodovine; odgovorili bomo, da je to res, toda zaradi tega od zgodovine ni mogoče ločiti politike in ekonomije in v specializiranih razvojnih stopnjah tudi ne politične znanosti in umetnosti ter ekonomske znanosti in politike. To pomeni: ko se je v delu splošne filozofije – ki je prava in resnična filozofija prakse: dialektična znanost ali gnoseologija, v kateri se prepletajo v organsko enoto splošni pojmi zgodovine, politike in ekonomije – razvila temeljna naloga, je koristno v poljudni razpravi pokazati splošne pojme o vsakem sestavnem momentu ali delu, tudi kot o neodvisni in ločeni znanosti. Če pozorno opazujemo, vidimo, da so v *Poljudnem esejju* vse te točke vsaj omenjene, vendar slučajno, neskladno, zmedeno in nedoločno, ker manjka sleherni jasni pojem o tem, kaj sploh je filozofija prakse.

(Mishi iz »Filozofije prakse«) (1974)

OBLIKOVANJE INTELEKTUALCEV

Ali so intelektualci samostojna in neodvisna družbena skupina ali pa ima vsaka družbena skupina svoj posebni razred intelektualcev? Problem je zapleten zaradi različnih oblik, ki jih je doslej privzel dejanski zgodovinski proces različnih intelektualnih kategorij.

Poglavitni obliki sta dve:

1. Vsaka družbena skupina, ki nastane na področju kake bistvene funkcije v svetu ekonomske proizvodnje, si v celoti in organsko ustvari enega ali več intelektualnih slojev, ki ji dajo homogenost ter zavest o lastni vlogi ne samo na ekonomskem, temveč tudi na družbenem in političnem področju: kapitalistični podjetnik si ustvari industrijskega tehnika, znanstvenika politične ekonomije, organizatorja nove kulture itd. itd. Pomembno je dejstvo, da je podjetnik višja družbena tvorba, ki jo že označuje voditeljska in tehnična (intelektualna) sposobnost: imeti mora določeno tehnično sposobnost ne samo v omejenem krogu svoje aktivnosti, ampak tudi na drugih področjih – vsaj na tistih, ki so najbližja ekonomski proizvodnji (biti mora organizator ljudskih množic, organizator »zaupanja« varčevalcev v lastno podjetje, kupcev blaga itd.).

Če že ne vsi podjetniki, mora biti vsaj njihova *elita* sposobna organizirati družbo na splošno v njenem celotnem organizmu služb tja do državnega organizma, in sicer zaradi nujnosti, da ustvari najugodnejše pogoje za širjenje lastnega razreda – ali pa mora biti vsaj sposobna izbrati »pomočnike« (specializirane uslužbenke), ki jim bo zaupala delo v organizaciji splošnih zvez zunaj podjetja. Opazimo lahko, kako so »organski« intelektualci, ki jih vsak nov razred ustvarja hkrati s seboj in oblikuje v

svojem postopnem razvoju, največkrat »specializacije« delnih vidikov prvotne aktivnosti novega družbenega tipa, ki ga je rodil novi razred.¹

Tudi fevdalni gospodje so bili nosilci posebne tehnične sposobnosti – vojaške; kriza fevdalizma se začenja prav v trenutku, ko plemstvo izgublja monopol nad tehnično-vojaško stroko. Toda oblikovanje intelektualcev v fevdalnem in prejšnjem, klasičnem svetu je treba raziskati posebej: ta oblikovanja in izpopolnjevanja so ubirala pota in načine, ki jih je treba konkretno preučiti. Tako je zanimivo, da kmečka množica ne ustvari lastnih »organskih« intelektualcev, čeprav ima v proizvodnji bistveno funkcijo, ne »vsrka« nobenega sloja »tradicionalnih« intelektualcev, čeprav drugi družbeni krogi zajemajo številne intelektualce iz kmečkih vrst in je večji del tradicionalnih intelektualcev kmečkega porekla.

2. Toda vsaka »bistvena« družbena skupina, ki stopi v zgodovino iz prejšnje ekonomske strukture in kot izraz razvoja te strukture, odkrije – vsaj v dosedanjem zgodovinskem razvoju – že prej obstoječe intelektualne kategorije, za katere se celo zdi, da predstavljajo zgodovinsko trajnost in ki je niso pretrgale niti najbolj zapletene in korenite spremembe družbenih in političnih oblik.

Najbolj značilna med temi intelektualnimi kategorijami je duhovniška, ki je imela daljši čas (celo zgodovinsko obdobje, ki ga deloma označuje prav ta monopol) monopol nad nekaterimi pomembnimi službami: nad religiozno ideologijo, torej filozofijo in znanostjo tistega obdobja s šolo, izobrazbo, moralo, pravom, dobrodelnostjo, podporništvom itd. Duhovništvo se lahko šteje za intelektualno kategorijo, ki je organsko povezana z zemljiškim plemstvom: pravno je bila enakopravna s plemstvom, s katerim je delila izvajanje fevdalnega zemljiškega lastništva in uporabo privilegijev, povezanih z lastništvom.² Toda duhovniški monopol nad superstrukturami³ ni tekel brez bojov in omejitev, zato so se v raznih oblikah (traba jih je konkretno raziskati in preučiti) rodile druge kategorije, ki jih je pospeševala in večala krepitev monarhove centralistične oblasti prav do absolutizma. Tako se je oblikovala sodna aristokracija s svojimi privilegiji: sloj administratorjev itd., znanstveniki, teoretiki, posvetni filozofi itd.

¹ Moscove *Elemente politiche* (*Elementi di scienza politica*) nova razširjena izdaja iz 1923) je treba za to rubriko ponovno pregledati. Moscov tako imenovani »politični razredi« ni nič drugega kot intelektualna kategorija vodilne družbene skupine. Moscov »politični razred« moramo primerjati s Paretovim pojmom »elite«, ki je nov poskus za razlago zgodovinskega pojava intelektualcev in njihove funkcije v državnem in političnem življenju. Moscova knjiga je prava zmešnjava sociološke in pozitivistične narave z dodatkom neposredne politične tendenčnosti.

² Za določeno kategorijo teh intelektualcev, morda najpomembnejšo po »duhovniški« zaradi ugleda in družbene funkcije, ki jo je imela v primitivnih družbah – za kategorijo zdravnikov v širšem pomenu, torej vseh tistih, ki se »borijo« ali se zdi, da se borijo proti bolezni in smrti – je treba primerjati Zgodovino medicine (*Storia della medicina*) Artura Castiglionijsa. Spomniti se je treba, da je bila in je na nekaterih področjih še vedno zveza med religijo in medicino: bolnice, ki so po nekaterih organizacijskih funkcijah v rokah redov; kjer se prikaže zdravnik, se prikaže tudi duhovnik (zaklinjanje, pomoč itd.) – številne verske velikane so tudi šteli za velike »terapevte«: ideja o čudežu, tudi o obujanju mrtvih. Tudi za kralje so dolgo verovali, da zdravijo s polaganjem rok.

³ Iz tega je v številnih jezikih neolatinkega izvora ali pod močnim neolat. vplivom, nastal splošen pomen »intelektualec« ali »specialist« za besedo »chierico«, preko cerkvene latinščine iz neolatinških jezikov, s korelatom »laico« (laičen) v pomenu posveten, nestrokovnjak.

Ker čutijo te kategorije tradicionalnih intelektualcev s »stanovsko solidarnostjo« svojo nepretrgano zgodovinsko kontinuiteto in svojo »usposobljenost«, se same razglasijo za samostojne in neodvisne od vladajoče družbene skupine. Ta samostojni položaj ni brez daljnosežnih posledic na ideološkem in političnem področju: vso idealistično filozofijo je mogoče zlahka povezati s tem stališčem, ki ga je zavzela družbena celota intelektualcev, mogoče jo je označiti kot izraz te družbene utopije, zaradi katere intelektualci verjamejo, da so »neodvisni«, samostojni, s svojimi lastnimi značaji itd. (...).

(Misli o intelektualcih in o organizaciji kulture) (1974)

Modeli in perspektive socializma

Skoraj vsi stari teoretiki in voditelji socialističnih revolucij so verjeli v zmago svetovne revolucije. Niso sicer pričakovali, da bo to hkraten preobrat, verjeli pa so, da se bodo posamezne nacionalne revolucije, ki si bodo sledile druga za drugo, v kratkem času zaokrožile v svetovno revolucijo. Tukaj lahko pustimo ob strani vprašanje epicentra te svetovne revolucije. Na začetku je vladalo mnenje, da je lahko ta samo na Zahodu in nikjer drugje. Vemo, da se je začel v poznejših teoretičnih razpravah center predstavljati na Vzhod, in 1917. leta je v Rusiji zmagala prva uspešna socialistična revolucija. Socialistična revolucija je torej svojo prvo zmago dosegla na obrobju svetovnega kapitalističnega sistema, tam, kjer družbeni razvoj še ni prišel v tisto fazo kapitalizma, v kateri so izčrpane vse njegove razvojne možnosti. Revolucija je zmagala v državi, v kateri se je kapitalizem komaj začel razvijati. Znano je, kakšen splet zgodovinskih okoliščin je privedel do tega: prodor kapitalizma v Rusijo, vpliv socialističnih idej (zlasti marksizma) z Zahoda, pospešena socialna diferenciacija v Rusiji, nastanek organiziranega revolucionarnega delavskega gibanja...

Ko se je začela ruska revolucija spoprijemati s prvimi težavami in nasprotovanji, so se znova začele razprave o odnosu te revolucije do svetovne revolucije. Le da tokrat to ni bilo več akademsko vprašanje socialistične teorije, temveč vprašanje dnevne politike. V tej razpravi je bila na eni strani teza Trockega, da ima ruska revolucija edino možnost za obstoj v nadaljevanju revolucije na Zahodu, v zmagi svetovne revolucije. To pojmovanje, znano kot permanentna revolucija, ima pri Trockem v nasprotju z Marxom in starimi francoskimi revolucionarji drugo vsebino.

Znano je, da je v težavnem položaju, v katerem se je znašla revolucija, delovala teza, ki jo je bil ponujal Trocki, vse prej kot spodbudno. Stalin ji je postavil nasproti drugo tezo – o socializmu v eni državi. Pri tem si je, tako kot tudi sicer, pomagal z Leninom in dokazoval, ne le da je mogoče, da socialistična revolucija politično zmagaja v eni sami državi, ampak tudi – in po tem se je ločil od Lenina – da je mogoče zgraditi v eni sami državi tudi socializem kot nov sistem brezrazrednih odnosov. V tragičnem položaju ruske revolucije je delovala Stalinova teza bolj optimistično. Sicer pa ni šlo samo za teorijo. Še odločilneje je bilo, da si je bil Stalin tedaj,

1924–1926. leta, že pridobil nadzor nad celotnim političnim aparatom, zato ni naključje, da je teza o socializmu v eni državi zmagala.

Že v teh letih so Stalin in nekateri drugi, kot Buharin, tezo o socializmu v eni državi še naprej razvili, in tako so nastali modeli socializma in revolucije. Če se v neki državi, v sovjetski Rusiji, gradi nova človeška družba, potem naloga revolucionarnih sil po vsem svetu ni več služiti neki abstraktni svetovni revoluciji, ampak služiti ravno socializmu, ki se dejansko gradi, in kot je bilo dodano pozneje, ki je realno obstoječi socializem.

Če pa je naloga vseh socialističnih sil sveta, vsega komunističnega gibanja, da služijo revoluciji, ki gradi socializem kot vsakodnevno resničnost, potem se odnosi med svetovno in nacionalnimi revolucijami bistveno spremenijo. Nacionalne revolucije niso več del svetovne revolucije, ampak je vsa svetovna revolucija v funkciji graditve socializma v eni državi – tak je bil Stalinov sklep.

Tudi internacionalizem torej ni več prispevek k zmagi svetovne revolucije, temveč prispevek h graditvi in ohranitvi socializma v sovjetski Rusiji. In slednjič, pojmovanje, da je možen socializem v eni državi, je Stalina pripeljalo do absolutizacije izkušenj ruske revolucije. Če se socializem v eni državi uresniči kot nova družba, kot zgrajen socializem, potem ni tukaj več kaj dodati ali odvzeti. O njem ni več mogoče dvomiti niti ni mogoče razpravljati o različnih poteh socializma, ker se tukaj socializem uresničuje v svoji dokončni obliki. Zato je Stalin sklepal, da pomeni možnost, da se socializem v neki državi dokončno zgradi, da je tukaj odkrit obrazec socializma za vse druge. Poti socializma torej ni več, ampak samo ena.

Drugič, če obstaja obvezni model socializma, je logično, da obstaja tudi model revolucije. Revolucija, ki daje edini možni in zato najboljši socializem, je tudi sama model. Obrazec ruske revolucije je tako postal obrazec za vse revolucionarno komunistično in delavsko gibanje.

Vse skupaj postaja toliko bolj problematično, ker so model socializma opredelile predvsem težave, v katerih se je znašla prva uspešna socialistična revolucija. Čeprav je bila zmagovita revolucija proletarska revolucija, je subjekt revolucionarnega procesa, delavski razred, po prvih nekaj letih socializma zginil s političnega prizorišča, vlogo subjektivnega dejavnika socialistične preobrazbe pa je prevzela politična superstruktura tega delavskega razreda.

Model socializma je bil torej izdelan po meri družbenih odnosov, ki so bili vse prej kot idealni, ki so bili predvsem izraz težkih bojov in velikanjskih težav pri graditvi socializma. In ravno tak model je postal splošno obvezna zakonitost za vse komunistične partije na svetu. Danes vemo, kakšen je videti ta model na posameznih področjih. V ekonomiji gre za administrativno upravljanje gospodarstva, v politiki za oblast partijskega aparata, medtem ko država funkcionira kot temeljno gibalo socialistične

preobrazbe, v umetnosti gre za socialistični realizem, v marksizmu za diamat in histomat ipd.

Modeli revolucije in socializma so bili torej v temeljih monolistično organiziranega revolucionarnega gibanja, ki je imelo svoj teoretični izraz v posebnem pojmovanju marksizma. Tudi marksizem-leninizem je postal svojevrsten monolit, ki je očitno služil posebnemu pojmovanju socializma.

Spremembe in razbijanje monolitizma v komunističnem gibanju so vzbudile tudi dvome o modelih in monolitih.

Ko se je leta 1948 prvič začel krhati monolit v revolucionarnem delavskem gibanju, so prišla na dan tudi vsa ta vprašanja. Zastavili jih torej niso šele zadnji poljski dogodki, kakor tudi niso bila prvič zastavljena 1956. ali 1968. leta, čeprav se ti letnici dostikrat navajata kot prelomnici v razvoju boja za socializem. Takrat so bila vsa ta vprašanja samo ponovno postavljena, in to ravno tista vprašanja, o katerih se govori tudi ob poljskih dogodkih. Vse te razprave, ki so se občasno obnavljale, so se spraševale o veljavnosti glavnih temeljev, na katerih stoji monolit.

Danes, na primer, je že očitno, da je bil model revolucije neponovljiv. Revolucija se ni nikjer več zgodila po modelu, če lahko izvezemo primere izvoza tega modela. Celo tisti, ki se do konca življenja niso odrekli Stalinu (kakor, na primer, Mao), so svoje revolucije, če so jih izpeljali samostojno, zmeraj izpeljali po svoje, avtentično. Zato bi skorajda lahko rekli, da je bila vsaka zmagovita in uspešna revolucija avtentična, in narobe, da so revolucije, ki se niso posrečile, zelo pogosto odpovedale ravno zaradi tega, ker so posnemale model, ki ni ustrezal razmeram v posameznih konkretnih državah.

Razbijanje monolita v delavskem gibanju je, slednjič, vzbudilo dvom tudi o veljavnosti modela socializma, ki je, kolikor bolj se je družba razvijala, vse manj zadovoljeval pričakovanja, ki naj bi jih bil izpolnil. In to iz več razlogov: gospodarsko je bil neučinkovit, politično je ožil fronto boja za socializem in omejeval demokratično odločanje, pa tudi na drugih področjih, na primer, v umetnosti, se ni izkazal za plodovitega.

Tudi kar zadeva marksizem, je praksa stalinistično usmerjenega delavskega gibanja in socializma zapustila slabe posledice. Ni razvijala marksizma. Marksizem je razlagala kot zaprt in dokončen sistem, kot sistem dogem, s katerimi je mogoče brez dodatnega truda pojasniti vse – od t. i. dialektike narave pa do revolucije v Afriki ali vprašanja graditve socializma na Kitajskem. Za vsako vprašanje je bilo treba samo najti odgovor, ki obstaja že vnaprej, in ga uporabiti kot izdelano rešitev. Zato številni marksisti, ki kritizirajo tak »marksizem«, ironično pripominjajo, da se je ta marksizem dostikrat omejeval na bližnjice med dvema citatoma klasičkov.

Resda je razvoj marksizma zavrla tudi socialdemokracija. Ločila ga je od politične prakse – obravnavala ga je namreč kot vrednostno nevtralno znanost, katere izsledki niso obvezni za prakso delavskega gibanja. Po drugi strani pa monolitno komunistično gibanje, vodeno iz enega središča,

marksizma kot teorije tudi ni potrebovalo. Marksizem je služil bolj kot dodatna pršina v politični manipulaciji.

Ni naključje, da se danes znova začenjajo razprave o marksizmu. Začenjajo se ravno zaradi tega, ker je postala danes marksistična teorija spet potreba časa. Razvijanje avtonomnih revolucionarnih strategij zahteva tudi avtonomno poznavanje teorije. Odtod tudi potreba po dialogu, še zlasti po dialogu o izkušnjah socializma vseh mogočih vrst. Jasno, da dogmatične sile takšnega dialoga ne potrebujejo. Tudi še zdaj menijo, da imajo pripravljene rešitve za vse probleme in situacije, in te rešitve so po njihovem mnenju tudi edine možne. Zato dialoga med marksisti sploh ne potrebujejo. Ravno zaradi tega pa je naloga vseh antidogmatičnih socialističnih sil, da tak dialog spodbujajo, kajti razprava bogati spoznanja, širi obzorja in preprečuje, da bi marksizem spet okamnel v obliki nekaj večnih in nespremenljivih dogem.

Rekli bi torej lahko, da novi čas prinaša tudi pluralizem revolucij, pluralizem socializmov in tudi pluralizem marksizmov.

Vztrajanje pri enem samem, splošno obveznem modelu revolucije za vse države in situacije ima še eno nesrečno posledico. Zmanjšuje namreč potencialne sile socialistične revolucije, ne vidi nobene nove možnosti za združevanje subjektivnih revolucionarnih sil, možnost širjenja socializma pa vidi kratkomalo kot širjenje sistema socialističnih držav. Ker pri takšni razlagi revolucija in socializem zmeraj prihajata od zunaj, je takšnemu modelu revolucije imanentno tudi blokovsko gledanje, zato revolucijo rad nadomešča s politiko pritiskov s pozicije sile. Takšno gledanje na revolucijo navsezadnje izraža nezaupanje v avtentične socialistične sile v vsaki posamezni državi. Eden izmed znanih marksističnih teoretikov je zato upravičeno rekel, da so vsi dogmatiki defetisti. Dogmatiki ne verjamejo v avtentične sile delavskega razreda v posameznih državah. Zmeraj mislijo, da jih je treba reševati z nekimi dodatnimi silami od zunaj. Takšno pojmovanje revolucije ni sprejemljivo ne samo zaradi tega, ker je neučinkovito pri uresničevanju revolucije, ampak tudi zaradi tega, ker v današnjem atomskem času obremenjuje svet z dodatnimi napetostmi. Zato ostaja edina možna rešitev: pluralizem revolucionarnih strategij, zavračanje kakršnihkoli modelov revolucije v imenu avtentičnih revolucij, ki jih izvajata delavski razred in ljudstvo v vsaki posamezni državi.

Reči moramo, da tukaj ne gre za tretjo pot v socializem. Italijanski komunisti so s tezo o tretji poti malo zožili problem. Misel o tretji poti ni nastala v komunističnem gibanju, prvič so jo izrazili socialistični teoretiki, ki so delovali zunaj tradicionalnih delavskih partij. Idejo je spočela neučinkovitost tako socialdemokratskega modela socializma kakor modela revolucije, ki ga je zastopal stalinizem. Tretja pot naj bi bila torej nekaj, kar ni niti socialdemokratska niti dogmatsko-stalinistična rešitev.

Vendar pa je problem predvsem v številu. Ne gre za potrebnost tretje poti, temveč za potrebnost pluralizma poti v socializem in navsezadnje

tudi socializmov, kar se dostikrat pozablja. To je previdno napovedoval Togliatti, ki si je prizadeval za policentrizem.

Če je pluralizem »modelov« revolucije edina možna rešitev, potem je vsako odkrito ali implicitno vztrajanje pri samo enem modelu škodljivo, najprej za interese socializma v vsaki posamezni državi, potem pa tudi za interese socializma kot svetovnega procesa.

Dogodki na Poljskem so predvsem posledica krize nekega modela socializma, vendar pa vseh vzrokov ni mogoče pripisati samo temu. Nedvomno so na Poljskem delovale tudi nekatere samo poljske okoliščine.

Zakaj lahko rečemo, da gre vendarle za krizo modela? Vemo, da so se na Poljskem v kriznih trenutkih zamenjavali voditelji države in partije. Gomulka je prišel, obljubljal obnovo, vendar je ni izvedel. Prišel je kot nacionalno vsesplošno sprejeta osebnost, odšel kot človek, ki ni izpolnil pričakovanj. Isto se je ponovilo z Gierekom. Prišel je v imenu obnove poljske družbe, in ker je ni izpeljal, je moral oditi. Ne da se napovedati, kaj se bo zgodilo zdaj, toda očitno je, da se spet govori o obnovi.

Lahko bi vprašali: zakaj se prejšnji poskusi obnove niso posrečili? Predvsem zaradi tega, ker niso spremenili temeljnih prvin modela. Ker je manjkalo poguma ali možnosti, da bi se spremenilo tisto, kar poraja vse druge družbene odnose, tudi površinska kozmetika očitno ni mogla pomagati. In zato so se krize občasno ponavljale.

Beseda »model« je začela nekatere spravljati ob živce. Kritiki pojma modela kličejo navadno na pomoč dialektiko občega in posebnega in ugotavljajo, da je uporaba pojma modela neprimerna, ker modela sploh ni. Za kaj torej gre? Za to, da obstajajo obče zakonitosti socializma, navsezadnje temu tudi nihče ne oporeka. Socializem, trdijo, zmeraj ukinja zasebno lastništvo proizvodnih sredstev, odstavlja buržoazijo in spravlja na oblast delavski razred in njegovo partijo – to je splošno pravilo. Kaj pa je posebno? To so posebnosti, ki ustrezajo potrebam posamezne države. Če zdaj malo natančneje pogledamo te posebnosti, vidimo, da gre v glavnem za podrobnosti v elaboraciji istega pojmovanja socializma, ki se ima za edini možni socializem. To se kaže v dejstvu, da se z družbeno lastnino zmeraj razume samo državna lastnina, da se vidi politična vloga delavskega razreda samo kot državna oblast, da je država glavno gibalno graditve socializma itd. Pri tem torej ne gre za različna pojmovanja socializma, temveč samo za različno izvajanje zmeraj enega in edino možnega socializma, če že nočemo uporabljati besede »model«.

V razpravljanju o modelu italijanski komunisti niso bili natančni. Govorili so namreč o izčrpanosti propulzivnih sil, ki jih je bila sprožila oktobrska revolucija. Oktobrska revolucija ni zaslužila, da so jo vpletli v to razpravo. Ni zaslužila predvsem zaradi tega, ker je bila resnično revolucija, ki jo je vodil delavski razred, ki je imela široko ljudsko podporo. Gre namreč za to, kar je nastalo, potem ko so se bili razblinili razredni temelji revolucije (o čemer je leta 1921 govoril tudi Lenin). Gre

za sistem, ki se je oblikoval v Stalinovem času, sistem, ki se je porodil iz težav revolucije, sistem, ki je popačenja socializma spremenil v temeljna načela edino možnega socializma, v model, ki se, kolikor bolj naprej gremo, kaže gospodarsko vse manj učinkovit, politično pa vse manj primeren za države, v katerih vlada, in vse manj privlačen za delavske partije.

Reči moramo, da model, o katerem razpravljamo, ni več čisto tak kot prej. Neresno bi bilo, če bi trdili, da destalinizacijski procesi niso prinesli nikakršnih sprememb. Veliko se je spremenilo, gre pa za to, da se temeljni družbeni odnosi, določeni z nekim posebnim pojmovanjem socializma, niso spremenili, da so se ohranili v bistvu isti proizvodni odnosi in centralizirani gospodarski sistem, v bistvu ista vloga države in mesto partijskega aparata ipd.

Zaradi tega so lahko tudi reforme, ki naj bi ukinile tak model socializma, učinkovite samo tedaj, če se bodo spremenili temeljni družbeni odnosi. Tako je prvo vprašanje predvsem tole: kdo razpolaga z dohodkom? To vprašanje pa ni važno samo v gospodarstvu, ampak tudi v politiki, ker zadeva subjekt socialistične preobrazbe – ali bo to delavski razred ali njegovi predstavniki.

Na Poljskem so poleg problemov, ki so posledica nekega modela socializma, pomembne tudi nekatere nacionalne posebnosti, ki ravno tako spadajo med vzroke poljskih dogodkov. Gre za nacionalno poljsko zgodovino, vlogo cerkve, geopolitični položaj države, mednarodne zveze. Sem spada tudi razhajanje med modelom, oblikovanim v drugi, nerazviti državi, in razvitostjo države, kakršna je Poljska.

Vse te nacionalne posebnosti so še krepile temeljne vzroke dogodkov, predvsem poljski realno obstoječi socializem. Zato ni mogoče sprejeti teze, da je treba temeljne vzroke problemov, ki jih ima zdaj poljska partija, iskati v imperialističnih pritiskih ali zunanjem vmešavanju in subjektivnih napakah prejšnjega vodstva. Ne glede na pomembnost teh prvin, je za nastali položaj odgovoren tisti, ki je imel odločilno besedo pri usmerjanju poljske družbe v zadnjih štirih desetletjih in s tem tudi priložnost za obnovo poljske družbe. Težko je sprejeti tezo, da obnova ni bila možna – vsi so se izrekli za obnovo, napravljen pa ni bil niti prvi korak. Težko je sprejeti tezo, da je vojno stanje pot k obnovi. Militaristična rešitev pelje zmeraj k direktivnemu upravljanju v gospodarstvu, v politiki pa nikakor ne podpira demokratičnega odpiranja. Ravno to pa sta ves čas glavna poljska problema. Težko bo tudi po normalizaciji sile, ki izvajajo vojno stanje, spremeniti v nosilce obnove.

Ob poljskih dogodkih so se obnovile stare, že znane razprave o socializmu nasploh. Klasična buržoazna interpretacija ponavlja svojo staro tezo – socializem je enako stalinizem, torej zabloda. Ravno tako je znana tudi dogmatična razlaga: socializem obstaja na en sam možni način, vse, kar od njega odstopa je zabloda in izdaja socializma. Svojo staro tezo ponavlja ob poljskih dogodkih tudi levo radikalna kritika socializma. Na

podlagi idealne podobe socializma, ki obstaja edinole v literaturi in glavah, sklepa, da socializma sploh ni.

Levo radikalne sodbe izpričujejo enako dogmatično strukturo mišljenja. Očitno je tako pri levo radikalnih kritikah kakor pri dogmatičnih silah problem samo razmerje – kapitalizem ali socializem. Vendar pa gre za drugo vprašanje: kakšen socializem? To je temeljno vprašanje, ki ga poljski položaj zastavlja vsem socialističnim silam po svetu. Prepričanje, da sprememba, ki bi zaničala odnose, zaradi katerih so izbruhnili poljski dogodki, in bila hkrati socialistična alternativa, ni možna, pomeni opustitev socializma, defetizem, nezaupanje v socialistične sile. Če so že dogmatiki defetisti, marksisti ne bi smeli biti. Poljska perspektiva in tudi perspektiva socializma sploh gotovo ne more biti samo orwellovska.

ERNEST PETRIČ

Mirno reševanje sporov med neuvrščeniimi državami

1. V sredo 14. julija 1982 so bila občila polna vesti o novi ofenzivi, ki so jo iranske oborožene sile začele v prejšnji noči. To noč so po več kot 22 mesecih iraško-iranske vojne iranske oborožene sile prvič stopile na iraško ozemlje. Možnosti, da se bo iransko-iraški konflikt še poglobil, da se bo tragična vojna med dvema neuvrščeniimi državama še zaostrila in da se bodo v spopad vmešale še druge države, in tudi obe velesili, so postale večje kot kdaj poprej. Še zlasti zato, ker poteka ta oboroženi konflikt na danes najbolj nevtralnici točki oziroma regiji našega planeta.*

Seveda s to novo razsežnostjo iransko-iraškega konflikta ni le zvodenelo upanje, da bodo po tem, ko bodo Iračani potisnjeni iz Irana, nastale možnosti za mirno rešitev spora, temveč je postal tudi sestanek neuvrščeniimi na vrhu, ki naj bi bil jeseni v Bagdadu, še bolj negotov in povečala se je možnost, da pride zaradi kraja in časa vrha znotraj gibanja do resnejšega razkola. Res je v avgustu, prav v času kongresa IPSA v Rio de Janeiru, vendarle postalo jasno, da je neuvrščeniimi z diplomatsko akcijo najvidnejših neuvrščeniimi držav, med njimi tudi Jugoslavije, in zaradi čvrstega spoznanja, kako nujno potrebna je gibanju enotnost, to nevarnost vendarle uspelo odvrniti. Vrh bo očitno v New Delhiju. Neuvrščeniimi je, kot vse kaže, uspelo razvozlati težavni zaplet s krajem svojega srečanja na vrhu, potrdili so svojo zrelost in enotnost. Seveda pa ostaja žalostna posledica iraško-iranskega konflikta, da je bilo prav zaradi tega konflikta gibanje neuvrščeniimi vso prvo polovico 1982. leta obremenjeno, ker se je bila prisiljena diplomacija neuvrščeniimi bolj ubadati z reševanjem sestanka na vrhu kot pa z njegovo vsebino.

Ta nesrečna vojna je skupaj z vietnamskim vdorom v Kampučijo, zapleti na robu Afrike, krizo v Čadu, pozabiti pa tudi ne smemo na Afganistan in Falklandske otoke, kjer so neuvrščene države tudi bile oziroma so še vpletene v oborožene konflikte, vsekakor resno prizadela enotnost, solidarnost, predvsem pa akcijsko sposobnost, pa tudi moralni

* Pričujoči prispevek je nekoliko skrajšan in prirejen referat, ki ga je imel avtor na IX. kongresu IPSA (Mednarodna asociacija za politične vede), Rio de Janeiro, avgust 1982.

prestíž gibanja neuvrščenih in o tem si ne velja delati nobenih iluzij. Žal vse to v trenutku, ko je položaj v svetu skrajno zapleten in nevaren, ko je julija letos doživelo neuspeh posebno zasedanje generalne skupščine OZN o razorožitvi, ko je dialog sever-jug faktično blokiran in ko v Libanonu Izrael bolj flagrantno kot kadarkoli doslej krši temeljna načela in norme mednarodnega vedenja. V mednarodnem trenutku kratka, ko bi bila enotna, močna akcija neuvrščenih, ki ne združujejo le večine prebivalcev sveta, temveč predstavljajo, kot je bilo mnogokrat rečeno in zapisano, »vest vsega človeštva«, bolj potrebna in nujna kot morda kadarkoli doslej, odkar so se neuvrščeni leta 1961 zbrali v Beogradu.

2. V 60-tih letih, potem ko je gibanje neuvrščenih stopilo v življenje in dejansko vneslo v mednarodne odnose zgodovinsko novo razsežnost, so si mnogi idealistično predstavljali, da gibanje neuvrščenih, ki je nastalo v dobršni meri prav kot reakcija na uporabo sile v mednarodnih odnosih, samo ne bo obremenjeno z oboroženimi konflikti med lastnimi članicami. Danes seveda ni potrebno dokazovati, da so resni spori, celo oboroženi konflikti in vojne možni tudi med neuvrščenimi državami, saj smo prav v zadnjih letih priča vrsti takih sporov in tudi oboroženih konfliktov. Očitno se globoka nasprotja sodobnega sveta izražajo tudi v odnosih med neuvrščenimi državami, in to močneje, kot smo to morda pričakovali. Očitno pa poleg problemov in nasprotij, ki so jasna in neposredna posledica kolonialne preteklosti, obstaja med neuvrščenimi tudi vrsta razlik v njihovih političnih, pa tudi ekonomskih interesih, to pa poraja zaostritve in konflikte.¹ V že kar številnih primerih imamo opraviti v odnosih med neuvrščenimi državami tudi z ozemeljskimi spori ali pa so taki spori latentni, in to utegne tudi v prihodnje povzročati resne zaplete in konfliktne situacije med neuvrščenimi državami. Omenimo le nekatere med njimi, npr. nerazčiščena ozemeljska vprašanja med Somalijo, Etiopijo in Kenijo, Indijo in Pakistanom (Kašmir), Čadom in Libijo, Gvajano in Venezuelo.²

Seveda so spori in konflikti med neuvrščenimi državami vedno dobrodošel razlog velesilama in blokoma za vmešavanje in celo intervencije. Res je tudi, da so mnogi spori med neuvrščenimi državami neposredna posledica globalne konfrontacije velesil in njunih blokov. Vendar pa ni verjeti, da so vsi spori in oboroženi konflikti med neuvrščenimi državami posledica vmešavanja velesil in da je kolonializem edini odgovoren za vse te spore in konflikte, zanesljivo pomenilo vtikati glavo v pesek in bilo nerealistično. Četudi je, recimo, iraško-iranska vojna v nekem smislu posledica kolonialne preteklosti³ in četudi bi bilo v zvezi z njo naivno

¹ R. Vukadinović, Konflikti među nesvrstanim zemljama i mogućnosti njihovog rješavanja, v: Nesvrstaniost u 80-tim godinama, ur. R. Petković, Zagreb 1982. s. 247–257, opredeljuje tri tipe konfliktov med neuvrščenimi državami: nerešene obmejne in teritorialne probleme; ideološko-politična nesoglasja; konflikte, ki so odraz konfrontacije velesil.

² Venezuela ima status opazovalca v gibanju neuvrščenih.

³ Predvsem spor o meji na Shatt el Arabu ima svojo »kolonialno« predzgodovino; meja na tem območju je bila določena predvsem pod pritiskom Velike Britanije in njenih interesov v Iraku.

odmisлити interese velesil in njihovo igro v ozadju⁴ tega konflikta, je treba vendarle pribiti, da je treba razumeti ta oboroženi konflikt predvsem kot v bistvu teritorialni, ideološki in politični konflikt med tema dvema neuvrščenicima državama.

3. Kot rečeno, bi bilo nerealistično pričakovati, da bodo sedaj obstoječi spori in konflikti med neuvrščenicima državama zlahka razrešeni in odpravljeni in da ne bodo nastopali novi, morda še bolj zapleteni in eksplozivni. Prav zato, ker je očitno dejstvo sodobnih mednarodnih odnosov tudi možnost sporov in konfliktov med neuvrščenicima državama, je bolj kot kdaj prej potrebno, da postane gibanje neuvrščenic sposobno učinkovito razreševati spore in konflikte med lastnimi člani. Zlasti oboroženi konflikti bi namreč utegnili v prihodnosti resno ogroziti enotnost neuvrščene gibanja, predvsem pa njegovo akcijsko sposobnost in učinkovitost.⁵ Še bolj nevarno pa je, da bi posamezne neuvrščene države znova in znova potiskali v območja vplivov in interesov velesil. Očitno je zato, da postaja učinkovito razreševanje sporov in konfliktov med neuvrščenicima državama na miren način in v skladu s temeljnimi načeli neuvrščene izjemno pomembno za zagotovitev neodvisnosti, trdnosti, izvirnosti, zlasti pa akcijske sposobnosti gibanja neuvrščenic. Če naj bo neuvrščena v zgodovinskem smislu pot k takim mednarodnim odnosom, v katerih ne bo mesta za uporabo sile in groženj s silo, za vmešavanje v notranje zadeve drugih držav itd., če je mir res »*conditio sine qua non*« splošnega napredka in prvi pogoj za uresničevanje načel in ciljev neuvrščene, ⁶ če naj neuvrščena razumemo kot »izraz življenjskih potreb človeštva v sedanjem kriznem obdobju na področju oboroževalne tekme, ekonomskega, političnega pa tudi ekološkega razvoja v svetu«, ⁷ če »politika neuvrščene simbolizira težnje človeštva po miru in varnosti in po novem in bolj pravičnem mednarodnem političnem, ekonomskem in družbenem redu« ⁸ in če naj gibanje neuvrščenic držav učinkovito nosi svojo zgodovinsko odgovornost, potem je razreševanje konfliktov in sporov med neuvrščenicima državama na miroljuben način »imperativ časa«. ⁹

4. V skladu z obstoječim mednarodnim pravnim redom so danes vse države po mednarodnem pravu zavezane reševati vse svoje spore na miren način, s sredstvi mirnega reševanja sporov, to je, s pogajanjem, posredovanjem, poravnavo, dobrimi uslugami, mednarodno arbitražo, prek mednarodnih sodišč, v okviru mehanizmov za mirno reševanje sporov v OZN in

⁴ Perzijski zaliv in območje okrog njega sta danes v strateškem smislu zanesljivo eno ključnih torišč tekmovanja in konfrontacije velesil.

⁵ Gl. tč. 34 a Deklaracije ministrske konference, New Delhi 1981.

⁶ R. Vukadinović, op. cit., str. 248.

⁷ K. Ginther, The International Legal Framework and Nonalignment, referat na seminarju v Grazu, maj 1982, str. 2.

⁸ Jugoslovanska delovna listina o miroljubnem reševanju sporov med neuvrščenicima državama, Ministrska konferenca New Delhi 1981, NAC/FM/DEL/WP. 5, 1.

⁹ B. Dabo, Mirno reševanje sporov in konfliktov med neuvrščenicima državama v. Nesvrstnost u 80-tim godinama, op. cit., 258.

v regionalnih mednarodnih organizacijah itd.¹⁰ Vse države so se dolžne odreči uporabi sile ali grožnji s silo, ki bi bila naperjena zoper ozemeljsko celovitost ali politično neodvisnost katerekoli druge države. Vsakršna uporaba sile ali grožnje s silo, zato da bi se spremenile obstoječe mednarodne meje kake države ali razrešili kak mednarodni spor, je prepovedana. Kot je posebej poudarjeno tudi v jugoslovanski delovni listini za miroljubno reševanje sporov med neuvrščenimi državami, predloženi na ministrski konferenci neuvrščenih v New Delhiju leta 1981, je »obveznost reševati spore s sredstvi mirnega reševanja danes integralni del veljavnega mednarodnega prava, *ius cogens*«. ¹¹ Obveznost razreševati mednarodne spore na miroljuben način temelji na ustanovni listini OZN, ¹² je eno od temeljnih načel aktivne miroljubne koeksistence, opredeljeno v deklaraciji OZN o načelih mednarodnega prava glede prijateljskih odnosov in sodelovanja med državami v skladu z ustanovno listino OZN. ¹³ To načelo je potrjeno v resoluciji OZN o dolžnostih držav v primeru izbruha sovražnosti, v deklaraciji OZN o mirnem reševanju mednarodnih sporov, v listini Organizacije afriške enotnosti, v listini Organizacije ameriških držav, v helsinški sklepni listini in številnih drugih mednarodnih dokumentih.

Neuvrščene države so nedvomno igrale pomembno vlogo pri oblikovanju in sprejetju vrste teh deklaracij in resolucij Organizacije združenih narodov ter drugih mednarodnih dokumentov. Poleg tega so potrdile svojo privrženost načelu o mirnem reševanju sporov in načelu o prepovedi uporabe sile in grožnje s silo v mednarodnih odnosih tako rekoč na vseh pomembnejših sestankih. Vključeno že med načela, ki jih je razglasila bandunška konferenca, ¹⁴ je bilo to načelo implicite potrjeno na prvem vrhu neuvrščenih v Beogradu 1961 in posebej formulirano v sklepnih dokumentih kairskega vrha 1964, vrhov v Alžiru 1973 in Havani 1979, ¹⁵ v deklaraciji ministrske konference v Beogradu 1978, v sklepnem poročilu ministrskega sestanka koordinacijskega biroja v Colombu 1979 ter deklaraciji ministrske konference v New Delhiju 1980. ¹⁶

5. Poleg tega da so na svojih sestankih izrecno potrdile načelo o miroljubnem reševanju sporov, so neuvrščene države posvetile še posebno pozornost prav miroljubnemu reševanju sporov in konfliktov med samimi neuvrščenimi državami, in sicer prvič v Colombu 1964, na pripravljalnem sestanku za kairski vrh. Seveda je problem miroljubnega reševanja sporov med samimi neuvrščenimi državami dobil posebno težo v drugi polovici 70-tih let, ko se je gibanje neuvrščenih srečalo z vrsto oboroženih konflik-

¹⁰ Načelo o miroljubnem reševanju sporov je izčrpno razčlenjeno in raziskano v: H. Neuhold, *Internationale Konflikte – verbotene und erlaubte Mittel ihrer Austragung*, Dunaj – New York 1977.

¹¹ Jugoslovanska delovna listina, op. cit., 3.

¹² Zlasti čl. 2, tč. 3 Ustanovne listine.

¹³ G.A.Res. 2625/XXV.

¹⁴ Final Communiqué of the Conference, Bandung, April 24, 1955.

¹⁵ TČ. 258 in 259 Sklepne deklaracije.

¹⁶ Tč. 34 a Ministrske deklaracije.

tov med lastnimi članicami. Tako je bilo, npr., na ministrskem sestanku koordinacijskega biroja v Havani 1978¹⁷ posebej poudarjeno, da so spori med nekaterimi neuvrščenimi državami privedli do konfliktnih situacij. Sprejeto je bilo priporočilo, da naj neuvrščene dežele proučijo sredstva in poti, s katerimi bi moglo neuvrščeno gibanje kot celota prispevati k mirnemu reševanju sporov med lastnimi članicami. Na beograjski konferenci zunanjih ministrov neuvrščenih držav 1978 je bilo posebej poudarjeno prepričanje, da lahko neuvrščene države pomagajo sprtim strankam bodisi z bilateralnimi sredstvi ali z raznimi oblikami dobrih uslug, pa tudi z drugimi sredstvi za miroljubno reševanje sporov, ki bi nastali med samimi neuvrščenimi državami. Prav na tej beograjski ministrski konferenci so ministri posebej obravnavali možnost, da bi se uvedel poseben mehanizem za miroljubno reševanje sporov in konfliktov med neuvrščenimi državami. Konkretno, razpravljali so o možnosti ustanavljanja posebnih neformalnih ad hoc skupin,¹⁸ ki bi z dobrimi uslugami pomagale strankam v kakem sporu ter vzpodbujale in olajševale miroljubno razreševanje sporov s pogajanjem, posredovanjem in drugimi sredstvi mirnega reševanja mednarodnih sporov v skladu z ustanovno listino OZN.

Na havanskem vrhu so dokaj pozornosti posvetili ravno obravnavanju ideje o posebnem mehanizmu za miroljubno reševanje sporov med neuvrščenimi državami; ustanovljena je bila posebna delovna skupina, konkretne predloge sta dali Šri Lanka in Jugoslavija, skupen predlog resolucije o miroljubnem reševanju sporov med neuvrščenimi državami pa Irak, Jugoslavija in Šri Lanka.¹⁹ To vprašanje je bilo nato posebej obravnavano na ministrski konferenci v New Delhiju leta 1981, kjer sta Jugoslavija²⁰ in Šri Lanka²¹ znova dali konkretne predloge.²² Žal so ostali doslej vsi ti predlogi in druge ideje o posebnem mehanizmu za miroljubno reševanje sporov med neuvrščenimi državami le predmet obravnave in niso bili neuresničeni. V New Delhiju so ministri prav predlogu Šri Lanke, pa tudi Jugoslavije posvetili sicer resno pozornost, sprejeli pa le sklep, da naj se to vprašanje znova obravnava – na VII. vrhu v Bagdadu.²³

Kolikor je moč ugotoviti, je bila problematika miroljubnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami predvidena za eno od točk dnevnega reda vrha v Bagdadu. Medtem pa je, žal, postal bagdadski vrh najprej vprašljiv, danes pa je jasno, da ga ne bo zaradi težav, ki jih je gibanju neuvrščenih povzročil iraško-iranski spopad, se pravi, zaradi oboroženega konflikta med dvema neuvrščenima državama. Predvidevamo lahko, da bo problem miroljubnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami

¹⁷ Omeniti velja, da je bil ta sestanek kmalu po vdoru vietnamskih čet v Kampučijo.

¹⁸ Sicer pa je bila ideja o ad hoc skupinah prvič omenjena že na ministrski konferenci v Limi 1975.

¹⁹ NAC/CONF. 6/L 1/Rev. 1.

²⁰ NAC/FM/DEL/WP. 5.

²¹ NAC/FM/DEL/WP. 6.

²² Nekaj ironije je v tem, da je medtem prav Irak postal zapleten v skrajno destruktiven oborožen konflikt z drugo neuvrščeno državo.

²³ Tč. 34 a Ministrske deklaracije.

deležen posebne pozornosti tudi na vrhu v New Delhiju, ki naj bi zamenjal Bagdad. In seveda moramo ugotoviti, da je prav na temelju izkušenj in posledic iransko-iraškega konflikta toliko bolj pomembno, da Jugoslavija in drugi zagovorniki mirnega reševanja sporov okrepe svoja prizadevanja, da bi bil v New Delhiju glede mirnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami storjen resničen korak naprej in ne bi le znova sprejeli sklepa, naj se to vprašanje proučuje.

6. Proučevanje vsebinskih vidikov gledanja gibanja neuvrščenih na problem mirnega reševanja sporov in konfliktov med državami nasploh in še posebej med samimi neuvrščenimi državami²⁴ pokaže med drugim naslednje splošne značilnosti:

a) Načelo mirnega reševanja sporov in načelo o odklanjanju uporabe sile in groženj s silo v mednarodnih odnosih sta v okviru neuvrščenega gibanja priznani kot temeljni načeli obstoječe mednarodne ureditve in kot načeli aktivne miroljubne koeksistence. Kot smo že omenili, sodita prav ti načeli po mnenju mnogih v ius cogens.²⁵ Ti načeli veljata še posebej potrjeni tudi za temeljni načeli neuvrščenosti, sta torej dejansko konstitutivna elementa koncepta neuvrščenosti. Že na vrhu v Lusaki 1970, ko so eksplicitno izoblikovali načela in cilje neuvrščenosti, sta bili namreč eksplicite navedeni med načeli in cilji neuvrščenosti.²⁶ Tudi sklepna deklaracija havanskega vrha med načeli neuvrščenosti posebej omenja načelo mirnega reševanja spora.²⁷

b) Pogajanja, preiskovalne komisije, dobre usluge, posredovanje, poravnava, arbitraža, mednarodna sodna pot, mehanizmi za mirno reševanje sporov v regionalnih mednarodnih organizacijah ter generalni skupščini in varnostnemu svetu OZN in druga sredstva za reševanje mednarodnih sporov, ki jih države, zapletene v spor ali konflikt, lahko uporabijo za njegovo rešitev, se smatrajo v krogu neuvrščenih kot sredstva mirnega reševanja sporov. Sklepna deklaracija havanskega vrha²⁸ posebej našteva kot sredstva za mirno reševanje sporov med državami pogajanja, posredovanja, dobre usluge ter druga sredstva, predvidena v ustanovni listini OZN in priporočilih konferenc neuvrščenih. Poudariti seveda velja, da imajo države, zapletene v spor ali konflikt, vedno pravico, da same izberejo sredstvo za njegovo mirno razrešitev.

c) V drugi polovici 70-tih let je za neuvrščeno gibanje postal pomemben prav problem mirnega reševanja sporov med samimi neuvrščenimi državami. Na srečanjih neuvrščenih se mu posveča vedno več pozornosti. Postopoma se uveljavlja ideja o posebnem mehanizmu (ali sredstvih) za mirno reševanje sporov in konfliktov med neuvrščenimi državami. Ta

²⁴ V okviru Raziskovalnega inštituta FSPN, Univerza E. Kardelja v Ljubljani, Center za proučevanje mednarodnih odnosov, poteka posebna raziskovalna naloga o mimem reševanju sporov med neuvrščenimi.

²⁵ Tako je tudi uradno stališče Jugoslavije, izraženo v že omenjeni delovni listini, predloženi na ministrskem sestanku v New Delhiju; NAC/FM/DEC/WP. 5.

²⁶ Tč. 12 Lusaške deklaracije o miru, neodvisnosti, razvoju, sodelovanju in demokratizaciji mednarodnih odnosov.

²⁷ Tč. 12 Sklepne deklaracije.

²⁸ Tč. 259 Sklepne deklaracije.

posebna sredstva oziroma mehanizmi mirnega reševanja sporov med neuvrščeniimi – če se jim bo seveda uspelo uveljaviti – so zamišljena kot dodatna sredstva k drugim, že obstoječim sredstvom mirnega reševanja sporov med državami. Torej ne kot sredstva, ki bi imela prednost pred drugimi, že obstoječimi sredstvi mirnega reševanja sporov med državami, ali bi sredstva, predvidena v regionalnih mednarodnih organizacijah, v OZN ipd., celo izključevala. V jugoslovanskem predlogu mirnega reševanja sporov med neuvrščeniimi je verbiis expressis poudarjeno, da »noben postopek mirnega reševanja sporov med neuvrščeniimi državami ne sme v nobenem oziru izločiti že obstoječih in možnih postopkov za mirno reševanje sporov, kot jih predvidevajo regionalni mednarodni mehanizmi in ki bi jih bilo moč uporabiti«. ²⁹

d) Značilno je, da so vsi predlogi za posebne mehanizme oziroma sredstva za mirno reševanje sporov med neuvrščeniimi državami zaenkrat v fazi razpravljanja in proučevanja (po letu 1978) in da zaenkrat kakega resnega napredka pri njihovem razvoju, zlasti pa pri praktičnem uveljavljanju ne moremo ugotoviti. Prej narobe. Kolikor je moč zasledovati usodo prej omenjenih konkretnih predlogov Jugoslavije in Šri Lanke, so jih v Havani in nato v New Delhiju tiste neuvrščene države, ki so do teh predlogov sploh zavzele stališče, obravnavale z več zadržanosti kot navdušenja. Med njimi so bile tudi nekatere pomembnejše članice gibanja neuvrščeniim. Podrobnejše navajanje zadržkov bi preseglo namen pričujoče razprave. Omenimo naj le, da so govorili zlasti o strahu pred novimi institucijami, da že zadoščajo regionalni mehanizmi in mehanizmi za mirno reševanje sporov znotraj OZN ipd.

V tem času je potekalo tudi praktično prizadevanje posebnega komiteja dobre volje za posredovanje neuvrščeniim v iraško-iranskem konfliktu, ki pa, kot je znano, zaenkrat ni obrodilo sadov. Ali bo ta doslej brezuspešna izkušnja skupaj z iraško-iranskim konfliktom pomagala dozoreti ideji o potrebi posebnega mehanizma za mirno reševanje sporov znotraj gibanja neuvrščeniim, bi težko sodili. Gotovo pa bodo nekatere države, med njimi SFRJ, zavedajoče se nevarnosti, ki grozijo gibanju prav zaradi oboroženih konfliktov med neuvrščeniimi, okrepile prizadevanja, da bi se to ključno vprašanje že v New Delhiju premaknilo z mrtve točke.

e) Doslej predlagana posebna sredstva oziroma mehanizmi za mirno reševanje sporov med neuvrščeniimi, t. i. komisija za razreševanje obmejnih sporov (predlog Šri Lanke) ³⁰ in ad hoc komiteji ali neformalne ad hoc skupine za dobre usluge (predlog Jugoslavije), ³¹ so koncipirani zelo previdno in z omejenimi ambicijami. Tako naj bi se s strani Šri Lanke predlagana komisija omejevala le na razreševanje obmejnih sporov – ti so sicer izjemno pomembni v nedavno dekoloniziranih območjih sveta, kjer so kolonialne sile določile meje ne glede na etnične, jezikovne, ekonom-

²⁹ NAC/FM/DEL/WP. 5, str. 5.

³⁰ NAC/FM/DEL/WP. 6.

³¹ NAC/FM/DEL/WP. 5.

ske itd. značilnosti – s strani Jugoslavije predlagani ad hoc komiteji oziroma skupine pa se lahko ustanovijo le na posebno zahtevo sprtih strank. Bistvo vseh teh posebnih mehanizmov je zamišljeno tako, da naj bi dajali le dobre usluge strankam v sporu. Ti mehanizmi bi naj bili torej politična sredstva, nikakor pa ne bi imeli sodnega ali arbitražnega značaja. Njihova naloga bi ne bila najti rešitev spora ali celo o njem razsojati, ampak le pomagati strankam, zapletenim v spor, da navežeta stike, da se začnejo pogajanja, da stranki, zapleteni v spor s pomočjo gibanja neuvrščenih in v skladu z načeli tega gibanja sami najdeta kompromisno rešitev. Ob tako previdno zamišljenih posebnih mehanizmih mirnega reševanja sporov med neuvrščenimi seveda ne morejo imeti resne teže dosedANJI pomisleki, zato bi skorajda mogli pričakovati, da je konsenz o tem vprašanju vendarle možen že na prihodnjem vrhu v New Delhiju.

f) Seveda pa smo dolžni ugotoviti tudi naslednje, za mirno reševanje sporov med državami nasploh in še posebej med neuvrščenimi državami pomembno, lahko bi rekli, ključno dejstvo. Nobeno od doslej obravnavanih sredstev mirnega reševanja sporov se ne dotika ključnega problema v zvezi z mirnim reševanjem sporov v mednarodni skupnosti, namreč: kaj, če neka država prekrši pravilo o mirnem reševanju sporov in prepoved uporabe oborožene sile v mednarodnih odnosih? Kaj, če neka država prekrši to svojo mednarodno-pravno obveznost, temelječo na ustanovni listini OZN, če prekrši to načelo aktivne miroljubne koeksistence, in kolikor gre za neuvrščeno državo, če prekrši to načelo neuvrščenosti? Kaj, če neka država, še posebej imamo v našem primeru v mislih neuvrščeno državo, uporabi oboroženo silo za rešitev nekega spora, začne celo vojno zoper drugo neuvrščeno državo?

7. S pravkar navedenimi vprašanji zadenemo v bistvo problema vsakršne resne razprave in prizadevanj za mirno reševanje sporov in konfliktov med državami. Ni namreč mogoče prezreti dejstva, da problem mirnega reševanja sporov v mednarodnem življenju ni v prvi vrsti problem pomanjkanja ustreznih mehanizmov ali postopkov za mirno reševanje sporov med državami. Bistvo problema je v pomanjkanju politične volje držav, ki so zapletene v spor ali konflikt, da bi svoje spore reševale izključno na miren način. Torej je problem mehanizmov in postopkov za mirno reševanje sporov le eden od vidikov problema. Zato se seveda tudi prizadevanje neuvrščenih držav za mirno reševanje sporov in konfliktov med njimi ne more ustaviti le pri uvedbi posebnih mehanizmov za mirno reševanje sporov. Vsaj enako pomemben, vsekakor pa mnogo zahtevnejši del naloge je, kako zagotoviti, da se bodo prav neuvrščene države striktno ravnale v skladu z načelom mirnega reševanja sporov, da se bodo prav one v svojih mednarodnih osnovah striktno vzdrževale uporabe sile in groženj s silo.

Povedano seveda ne pomeni zmanjševanja pomena ustreznih demokratičnih postopkov za mirno reševanje sporov, ki bi bili na voljo posebej neuvrščenim državam, s tem da bi temeljili na načelih neuvrščenosti, in

omogočali, da se spor med neuvrščeniimi državami rešuje znotraj gibanja neuvrščeniimi in z njegovo pomočjo. Tiste države, ki žele razrešiti spor na miren način, naj bi vsekakor imele na voljo primerne postopke in mehanizem, pa tudi pomoč gibanja neuvrščeniimi v svojih prizadevanjih. Pogosto namreč državam, tudi neuvrščeniimi, zapleteniimi v mednarodni spor ali konflikt iz raznihi dejanskihi in prestižnihi razlogov ne uspe navezati neposrednihi stikov ali začeti pogajanja ali pa se že začeta pogajanja skrhajo in se pretrgajo.

Res je, kot omenjajo nekateri kritiki predlogov za posebne mehanizme znotraj gibanja neuvrščeniimi za mirno reševanje sporov med neuvrščeniimi državami, da so državam poleg možnosti pogajanj na voljo tudi postopki znotraj OZN in v regionalnihi mednarodnihi organizacijah. Vendar velja opozoriti, da je za postopke v generalni skupščini OZN, še posebej pa v varnostnem svetu OZN (*mutatis mutandis* velja isto za nekatere regionalne mednarodne organizacije, zlasti, npr., za Organizacijo ameriškihi držav) značilno, da so obremenjeni s propagandniimi učinki, še zlasti pa, da obravnavanje kakega spora ali konflikta med dvema neuvrščeniimi državama v generalni skupščini, še posebej pa v varnostnem svetu odpre vrata za vpletanje v spor tudi blokovski uvrščeniimi državam, predvsem velesilama, seveda v skladu z njihovimi interesi.

Arbitražni in sodni organi za mirno reševanje sporov med državami (zlasti imamo v mislihi mednarodno sodišče pravice v Haagu) so bili doslej – poleg splošnihi pomanjkljivosti – neprilvačni za večino tako imenovanihi novihi držav, nič pa ne kaže, da bo v bližnji prihodnosti drugače. In to iz več razlogov. Zlasti za veliko večino neuvrščeniimi držav ni nepomembno, da precej načel in norm, po katerihi odločajo mednarodni sodni organi, pogosto pa tudi mednarodne arbitraže, ni vedno skladnihi s pravniimi načeli in normami, za katere se zavzemajo neuvrščene države in ki so temelj neuvrščeniosti. Res je sicer, da smo sredi procesa globoke transformacije sodobne mednarodne pravne ureditve. Še bolj pa je res, da ta transformacija poteka počasi, da še ni dokončana in da sodobno mednarodno pravo še vedno v dobršni meri temelji na pravnihi načelihi in normah, nastalihi v obdobju pred procesom dekolonizacije, pred pojavom neuvrščeniosti, in tako odseva pravno zavest časa, v katerem je nastalo.

Posredovanje in poravnava sta seveda lahko učinkoviti sredstvi mirnega reševanja sporov in ju lahko države, tudi neuvrščene, s pridom uporabijo. Vendar pa ni nobenega avtomatizma, ki bi dajal pobudo za uporabo teh postopkov, kakor tudi ni mehanizma, ki bi pomagal neuvrščeniimi državam, da bi pravočasno, preden se spor zaostri v spopad, začele pogajanja, ali omogočile posredovanje in poravnavo. Prav v tej zvezi je zato še kako pomemben obstoj posebnega mehanizma, ki bi neuvrščeniimi državam, zapleteniimi v spor, dajal dobre usluge, zato da bi do pogajanj, posredovanja, poravnave, obravnave spornega vprašanja v regionalnihi organizacijah in organihi OZN sploh prišlo. Neuvrščene države bi zato mogle uvesti tak poseben mehanizem ali mehanizme. To bi bilo vsekakor

koristno, zato da bi svoje spore razreševale pravočasno (preventivno)³² in znotraj gibanja neuvrščenosti. Uvedba takih mehanizmov bi bila obenem pomemben korak k uveljavljanju načela mirnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami. Gre v bistvu za vsebino predlogov in pobud Jugoslavije in Šri Lanke,³³ in skoraj težko je dvomiti, da ti predlogi ali vsaj njihovo bistvo na naslednjem vrhu neuvrščenih ne bi mogli biti sprejeti in nato uresničeni.

8. Kot smo že zapisali, je vprašanje, kako prispevati h krepitvi politične pripravljenosti držav in neuvrščenih še posebej, da bi mirno reševale svoje spore in se dosledno odrekale uporabi sile in groženj s silo v svojih mednarodnih odnosih, vsekakor težavna, občutljiva in izjemno zapletena naloga. Tudi pri neuvrščenih državah imamo namreč opraviti s splošnimi značilnostmi položaja, procesov in nasprotij sodobne mednarodne skupnosti. Stanje in procesi, ki smo jim prav v zadnjih nekaj letih priča, pa nas morejo, kar zadeva odklanjanje sile in groženj s silo v mednarodnih odnosih ter mirno reševanje mednarodnih sporov, navdajati prej s pesimizmom kot optimizmom. Kampučija, Afganistan, Irak – Iran, Falklandi, Salvador itd. in izraelski vdor v Libanon v vsej svoji grozovitosti nakazujejo, kot kaže, resno dezintegracijo obstoječega mednarodnega reda. Vendar ta nevarni razvoj ne more vnaprej razvrednotiti, narobe, še bolj aktualizira vprašanje, ki bi bilo vendarle moč storiti, da bi prav med neuvrščenimi državami zagotovili dosledno spoštovanje načela o mirnem reševanju mednarodnih sporov. Ob tem ko se v mednarodnih odnosih uporaba oborožene sile in grožnje s silo vse bolj uveljavljajo kot mednarodna praksa, je namreč videti, kot da je prav gibanje neuvrščenih v zgodovinskem smislu poklicano postaviti jez zoper naraščajočo poplavo agresije v sodobnih mednarodnih odnosih. Kaj je torej moč storiti?

Po mnenju nekaterih bi lahko k spoštovanju prej navedenih načel v praksi mednarodnih odnosov pomagalo, če bi se bodisi neuvrščeno gibanje kot celota ali vsaka posamezna neuvrščena država posebej ponovno zavezala, da bodo vse svoje mednarodne spore dosledno in brezpogojno reševale na miren način v skladu z načeli ustanovne listine OZN, aktivne miroljubne koeksistence in načeli neuvrščenosti, da se bodo dosledno in brezpogojno vzdrževale uporabe sile in groženj z oboroženo silo v mednarodnih odnosih – razen kadar izjemo dopušča ustanovna listina OZN, t. j., kadar gre za pravico do samoobrambe, kolektivno akcijo pod zastavo OZN ali podporo oboroženemu boju narodnoosvobodilnih gibanj zoper kolonialno oblast.³⁴ Taka reafirmacija načela mirnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami bi se seveda morala izogniti kakršnemukoli dvojnemu pomenu. Morala bi vsebovati vnaprej izraženo pripravljenost, da se bo država, zapletena v oborožen konflikt z drugo neuvrščeno državo, dosledno ravnala po sklepkih in resolucijah neuvrščenega gibanja (konfe-

³² »Preventivni značaj« je poudarjen tako v jugoslovanskem kot v šrilanskem predlogu.

³³ Preseglo bi namen pričujoče razprave, če bi posegli v izčrpno analizo in primerjavo obeh predlogov.

³⁴ R. Vukadinović, op. cit., str. 257.

renc na vrhu, ministrskih konferenc), pa tudi generalne skupščine in varnostnega sveta OZN. V zvezi s slednjim ni odveč poudariti, da si lahko neuvrščeni, seveda če so enotni, praktično zagotovijo dvotretjinsko večino v generalni skupščini OZN in v večini primerov tudi sedem glasov v varnostnem svetu, s čimer lahko v generalni skupščini uveljavijo ustrezno resolucijo, v varnostnem svetu pa celo v primeru soglasja stalnih članic varnostnega sveta – ki je sicer redkost – sklep, ki bi jim ne ustrezal, vsaj preprečijo.

In morda, vsaj dolgoročno gledano, najpomembnejše! V vsakem primeru kršitve načel gibanja neuvrščenosti o mirnem reševanju sporov in prepovedi uporabe sile ali grožnje s silo, v bistvu torej ob napadu katerekoli neuvrščene države na drugo neuvrščeno državo ali katerokoli državo, bi bilo treba reagirati dosledno, morda dosledneje kot doslej in v skladu z načeli neuvrščenosti. Se pravi, da bi moralo gibanje neuvrščenosti čvrsto in soglasno obsoditi vsako državo, ki bi prekršila tako temeljni načeli neuvrščenosti, kot sta načelo prepovedi uporabe sile in grožnje s silo v mednarodnih odnosih ter načelo mirnega reševanja sporov. Celotič, vsaj hipotetično si moramo zastaviti vprašanje, ali je lahko polnopravna članica gibanja neuvrščenosti država, ki v praksi svojih mednarodnih odnosov ne spoštuje načela mirnega reševanja sporov in v mednarodnih odnosih z drugimi in celo neuvrščenimi državami uporablja oboroženo silo? Očitno je, da ob tem, ko se neuvrščeno gibanje vse bolj univerzalizira, ko se vse bolj jasno opredeljujejo in uveljavljajo njegova temeljna vsebina in tista načela, na katerih temelji in deluje, v zvezi s ključnimi vprašanji demokratizacije mednarodnih odnosov ne more biti kompromisov, popuščanja, nedoslednosti.

Ni naključje, da je prav Jugoslavija, ko je imel na njeno zunanjo politiko odločilni vpliv še Josip Broz, sprožila vprašanje mirnega reševanja sporov med neuvrščenimi državami. Če naj namreč neuvrščeni bojujejo zgodovinski boj za novo mednarodno politično, gospodarsko in tudi družbeno ureditev, za tako mednarodno ureditev, v kateri ne bo tuje dominacije, prisile in pritiskov, groženj s silo in uporabljanja oborožene sile v mednarodnih odnosih, ki bo torej temeljila na doslednem spoštovanju ustanovne listine OZN, načel aktivne miroljubne koeksistence in načel neuvrščenosti, ali ni potem, kot je dejal Tito v Havani, »najbolj naravna stvar, da neuvrščeni najprej v svojih medsebojnih odnosih spoštujejo in dosledno uporabljajo načela in merila, za katera se bojujejo na mednarodni ravni, se pravi, načela ustanovne listine OZN in neuvrščenosti«.³⁵ Načeli o mirnem reševanju mednarodnih sporov ter prepovedi uporabe oborožene sile in groženj s silo v mednarodnih odnosih sta gotovo med temi načeli!

³⁵ Govor predsednika Tita na havanskem vrhu, v: *International Politics*, št. 707, (16. 9. 1979), str. 12–15.

BRANKO CARATAN

Teorije revolucije in socializem

V uveljavljeni družboslovni zbirki Politične teme (Biblioteka sodobne politične misli, Zagreb), ki jo urejuje Radule Knežević, je doslej izšla že vrsta knjig, ki so pritegnile pozornost za družboslovno literaturo zainteresirano boroče občinstvo. Med več kot dvajsetimi knjigami so se našla tudi tako uveljavljena dela kot so J. Mirića Delo in politika, R. Petkovića Velike sile in politika neuvrščenosti, V. Cvjetičanina Politična partija in samoupravljanje, T. Jantola Socializem in javnost ter A. Bibića Za politologijo. Zbirka pa se posveča tudi objavljanju del vidnejših družbenopolitičnih delavcev. Tako je zbirka dala na svetlo D. Dragosavca Nacionalno in internacionalno ter M. Planinčeve ZKJ v socialističnem samoupravljanju.

Med novjšimi knjigami v zbirki je letos izšlo tudi delo Branka Caratana, profesorja na Fakulteti za politične vede v Zagrebu, ki ima naslov Teorije revolucije in socializem. Delo je plod daljšega Caratanovega teoretičnega pronikanja v teorijo in prakso revolucije. Avtor je prispevek Marxova teorija revolucije in sodobni socializem napisal kot uvodno razpravo h knjigi. Ostale razprave in spisi pa so bili že predhodno objavljeni, bodisi kot predgovori k posameznim knjigam, bodisi pa jih je pisec prispeval različnim družboslovnim časopisom in revijam, kot npr. Marksistični misli, Socializmu, Teoriji in praksi, Politični misli, Kulturnemu radniku in Pogledom.

Caratanovo besedilo je naraslo na 343 strani in je smiselno ter zaokroženo razčlenjeno v poglavja Teorije revolucije in revolucionarna praksa, Nasprotja, Razred in partija. Če bi hoteli potegniti rdečo nit knjige, potem bi lahko dejali, da se avtor uspešno spopada z dogmatsko, »kvazimarksistič-

no« teorijo o temeljnih problemih revolucije in socializma in temu nasproti postavlja živo, inventivno, izvirno marksistično misel, ki osvobodena stalinistične vulgarizacije, uspešno razčlenjuje temeljne dileme sodobnega sveta.

Avtor se zaveda, da marksizma kot teorije družbene revolucije ni mogoče raziskovati »onkraj« okvira družbenih okoliščin in dane zgodovinske prakse. Knjigo bi lahko razumeli tudi kot pledoaje za vzpostavitev neomrtvičenega stika teorije revolucije in neposrednih problemov sodobnega sveta, posebej še mednarodnega delavskega gibanja. Caratan s poglobljeno teoretično analizo nakazuje – izhajajoč iz Marxovih in Leninovih izhodišč, vendar ne ustavljajoč se samo pri teh dveh avtorjih – kakšna je danes strategija boja za socializem v vsaki posamični družbi. Pri tem ne pozablja argumentirati socializma kot svetovnega procesa, ki ga ne izenačuje z blokovskim razumevanjem socializma.

Za Caratanovo knjigo Teorije revolucije in socializem lahko rečemo, da jo opredeljuje poznavalski odnos do gradiva. Čeprav je bilo ravno o temi, ki se je loteva Caratan, napisano že zelo veliko tudi v Jugoslaviji in čeprav je to tema, ki kaj lahko zdrsrne v rutinsko in celo šablonsko obravnavanje snovi, z obveznim »garniranjem«, malodane z »dolžnostnim« citiranjem Marxa in Lenina, se Caratan dokaj uspešno izmika takšnim pastem in čerem.

V podpoglavju z naslovom Titova alternativa pisec – uspešno se oddaljuječ od kakršnekoli megalomanske zagledanosti v naše pojmovanje in prakso socializma – pokaže na izvirnost naše revolucije in na našo samoupravno alternativo. Posebej se nam zdi pomemben Caratanov memento, da Tito ni napravil napake, da bi socializem pojmoval kot *izključno* neposredno in »čisto« razredno akcijo, ki je bila teza sektaškega in radikalno levega mišljenja. Tito – nadalje uspešno utemeljuje Caratan – ni zoževal pojmovanja socializma in platforme boja za socializem, temveč jo je nasprotno zelo širil:

od avtentične revolucije do socializma kot svetovnega procesa. Zdi se, da se je ravno na tej točki Titova misel teoretično in akcijsko uspešno ujela s Kardeljevim pojmovanjem moči ljudskih množic, s pojmovanjem socializma, ki raste iz opredelitve milijonov ljudi.

V poglavju Nasprotja (Kontraverze) pri-tegne mimo politološko esejistično napisane-ga zapisa Deutscherjev Trocki še zlasti sestavek Razredna demokracija in strategija socializma na Zahodu. Avtor izhaja iz pre-pričanja, ki ima danes povsod in vsakomur, tudi Zvezi komunistov Jugoslavije kaj pove-dati: demokracija za socializem ni obrobno vprašanje, temveč izrazito magistralno, kajti ni socializma brez demokracije. To Carata-novo izhodišče (ki seveda ni samo Caratano-vo) družbena praksa povsod izzivalno po-stavlja na dnevni red. Ponekod je izpit opravljen uspešno, drugod zadostno, zopet drugod nezadostno. Očitno ni bil Caratanov namen, da v tem zapisu monografsko po-globljeno zareže samo v proučevanje evro-komunizma v ožjem smislu, čeprav si v tem spisu da dosti opravlja z odnosom do dikta-ture proletariata in s problemom pluralizma. Caratan komentira tudi dogajanja v Tretjem svetu in sodi, da ima revolucioniranje tretje-ga sveta tudi povratni učinek na revolucionir-anje držav razvitega kapitalizma in da do-gajanje v Tretjem svetu bistveno spreminja razmerje sil v svetu nasplo.

Caratanovo delo zaključijo poglavje Razred in partija. Mozaik prispevkov v tem delu knjige (Socialistična revolucija in Leninova zamisel partije; Hegemonija delavskega razreda in krepitev partije; Zveza komunistov in samoupravljanje; Samoupravljanje in poli-tična znanost) se dopolnjuje in ubira v celoto in tako opravičuje naslov poglavja. Caratan izhaja iz teze, ki se zdi logična in tudi prepričljiva, da je bila Leninova partija novega tipa v prvi vrsti partija revolucije in da je v Leninovi zamisli *organizacijsko* vprašanje obravnavano kot *politično* vprašanje. Tudi v Jugoslaviji je bil takšen tip partije subjektivni pogoj uspešnega udejanjanja re-volucije. Seveda B. Caratan ne zastane samo pri proučevanju Leninovega koncepta parti-je. Družboslovno analitično se zadre tudi v zvezo komunistov in samoupravljanje. Ute-meljeno se zdi, da tudi danes niso odveč Caratanova razglabljanja o tem, v kaj se lahko izrodi načelo demokratičnega centra-

lizma, če pride do nemoči delavskega razre-da in če se preveč podčrtuje vloga osamo-svojenih predstavnikov razreda. Vendar naj takoj dodamo: Caratan ne poenostavlja problema, ko razčlenjuje odnose med razre-dom in partijo. Pritegniti je mogoče njegovi misli, da se ta odnos ne rešuje le s spremem-bo notranjepartijskih razmerij. In res je: ta odnos se rešuje lahko samo z razvojem so-cialističnega samoupravljanja, tako da je sa-moupravljanje razreda izhodiščna točka za spremembo koncepcije partije. Tudi danes, ko se srečujemo z družbeno krizo v Jugosla-viji, postavljamo ugotovitev, da je družbeno krizo mogoče preseči predvsem z delova-njem zveze komunistov kot notranje sile samoupravljanja, ne pa z delovanjem zveze komunistov kot oblastnega ali celo oblastni-škega mehanizma. Caratanove jasne ugot-oovitve bi seveda v sami zvezi komunistov še terjale dodatne praktične operacionalizaci-je. Vtis pa imamo kot da je ravno pri takšni operacionalizaciji sedaj zvezi komunistov – upati je, da le začasno – pošla sapa.

Caratan, ki je nedvomno eden izmed zelo uveljavljenih ne samo hrvaških, ampak tudi jugoslovanskih politologov, si ni mogel kaj, da na koncu knjige ne bi dal še svojega teoretičnega prispevka razpravam o politič-nih vedah. Spopada se z razmerji politika-znanost in s teoretičnim prstom kaže na zapletenost tega odnosa. Za Caratana znan-stvena analiza političnih pojavov prispeva k temu, da se odmaknemo voluntarizmu in subjektivizmu v ocenah in pri odločanju. S temi pojavi pa smo danes v Jugoslaviji obre-menjeni bolj, kot bi se to prilegalo že rela-tivno dolgi dobi, odkar smo uveljavili sa-moupravljanje. Zdi se nam, da ima Carata-nov spis – vsaj posredno – svojo ost upirjeno tudi proti tistim, ki bi radi pod navidezno sprejemljivim, a v resnici skrajno poeno-stavljenim geslom, češ »vsi smo politologi«, enostavno »ukinili« politične vede.

Caratanov prikaz knjige Teorije revoluci-je in socializem lahko zaključimo z mislijo, da smo se srečali s tehtnim politološkim branjem. Caratanova nabrušena politološka misel presvetli teorije revolucije in sociali-zem, pa čeprav ne gre za knjigo, ki bi bila že a priori pisana kot enotno besedilo in čeprav je sestavljena iz posameznih preje objavlj-e-nih spisov in tudi politoloških »utrinkov«. Pričujoča knjiga nam tudi prikaže, katere so

bile posamezne postaje v razvoju in zorenju Caratanove teoretične misli.

Boštjan Markič

Sociološki preseki slovenske družbe

Dolenjski list, Novo mesto 1982

Zbirka referatov s posveta slovenskih sociologov »Sociološki preseki slovenske družbe« je knjižni dokument, katerega oblikovna zasnova v izdajanju strokovne literature na Slovenskem ni osamljen pojav. Podobni poskusi so bili v takšni ali drugačni podobi tudi na drugih področjih znanstvene in umetniškega ustvarjanja. Ne da bi se spuščal v poskus znanstvenega vrednotenja ali ocenjevanja kulturnega pomena takšnih publikacij, bi v izhodišču rad izpostavil nekaj trditev, ki so bolj vtisi in nepreverjena stališča o publicistični dejavnosti pri nas:

– Zdi se, da publicistična dejavnost na Slovenskem postaja vse bolj pluralistična in policentrična, kar se kaže v različnih oblikah in snovanjih novih knjižnih in revialnih publikacij.

– Vzporedno je opaziti pospešen razvoj znanstvene in umetniške dejavnosti – tako znotraj posameznih strok kot tudi pri njihovem povezovanju.

– Lahko bi celo trdili, da smo se približali tisti stopnji razvoja »duhovne proizvodnje«, ko ne obstaja več nekakšno kulturno ali znanstveno središče (center), temveč se razvija vse bolj množična duhovna ustvarjalnost, po vsebini, obsegu in obliki sicer zelo raznovrstna, pa vendar, duhovna ustvarjalnost, ki se približuje temeljni in vodilni ideji te družbe – pluralizmu v družbi in kulturi.

Vse to in še več je spodbuda za razmišljanje ob publikaciji, ki je pred nami.

Njen glavni smoter in vsebinski okvir (koncept) ni razviden iz celote objavljenih besedil. Morda to tudi nista bila njen glavni namen in poslanstvo. Ne moremo reči niti da je zbornik niti priročnik, niti učbenik. Po vrstbi bi jo najlažje uvrstili v serijsko ali vrstno publikacijo, čeprav že na začetku kontinuiteta njenega izhajanja v daljšem času ni zagotovljena. Bližje resnici bi bila trditev, da so takšne in podobne publikacije rezultat aktivnejšega delovanja nekaterih

strokovnih društev in združenj, kakršno je v našem primeru Sociološko društvo Slovenije. Tako je mogoče celovito oceniti publikacijo šele ob upoštevanju tega dejstva. Zakaj takšna pospešena aktivnost strokovnega društva, pa je vprašanje, ki presega namen tega zapisa.

Poskušali bomo, kljub težavnosti naloge, prikazati, vrednost takšne publikacije – predvsem z vidika njene aktualnosti in se v večji meri izogniti temeljitejši analizi strokovne, znanstvene in raziskovalne vrednosti posameznih prispevkov.

Kot ugotavlja že uvodničar k zbirki, ta prinaša panoramo »prispevkov, (ki) zadevajo različna področja slovenske družbe, branje vseh prispevkov pa odpira širše in celovitejše poglede nanjo.« Čeprav se v takšni formulaciji lahko skriva eklektična nevarnost »širših in celovitejših pogledov«, je bržkone dejstvo, da zbirka vnaša disonanco v tem smislu, da prikaže raznoterost, raznolikost in raznovrstnost problemov, s katerimi se ukvarjajo poklicni sociologi na Slovenskem. V nadaljevanju lahko preberemo, da so prispevke pisali sociologi »z daljšimi delovnimi izkušnjami, pa tudi s krajšim poklicnim stažem. Med pisci najdemo imena priznanih strokovnjakov in imena mlajših raziskovalcev ter strokovnih delavcev, ki delujejo v praksi. Zaradi vsega povedanega so prispevki napisani na različni strokovni ravni.« (...) »... raznolikost pa ne povzroča, da bi prispevki izgubili na zanimivosti in aktualnosti.« (str. 5)

Ker smo omenili, da je publikacija brez koncepta, se njena povezanost vidi iz uvodnega referata dr. Zdravka Mlinarja ter iz uvodov k posameznim problemskim sklepom, ki so, po vrsti: Razvojni procesi in družboslovne raziskave, Delo in organizacije združenega dela, Odgovornost v samoupravi družbi, Izobraževanje, socializacija in vrednote. Posebne družbene kategorije in družbene dejavnosti.

Branje posameznih prispevkov nam že v uvodnem referatu razkrije ostro postavljeno zahtevo po nujnosti teoretične zasnovanosti družboslovnega raziskovanja ter profesionalizaciji sociološkega dela. V tem smislu je ilustrativen začetni stavek, namreč: »Sociologija se danes nahaja na razpotju: Ali se bo intenzivno vključila v reševanje družbene krize in v tem pogledu podala tudi pomemben prispevek ali pa bo v tej krizi tudi sama

med prvimi, katerih delovanje bo spoznano kot nebitveno in odvečno. Njena revolucionarnost ne more biti samo abstraktna parola, prav tako tudi 'reformne' in 'stabilizacijske' ne more jemati kot končni domet in horizont svojega angažiranja.« (str. 7) Poleg nekaterih prispevkov, ki bolj ali manj ostajajo na deskriptivni ravni analize, v okviru posameznega »omnibusa«, bi našo pozornost veljalo usmeriti na tiste, ki so, po našem mnenju, najbolj izkazali svojo aktualnost, pa vendar tudi strokovno poglobljenost in domišljenost.

Že površen pregled nam razkrije, da sta kakovost pa tudi količina še vedno na strani sociologov starejše generacije; čeprav je morda značilnost prav te zbirke, da združuje že uveljavljana, pa tudi povsem nova in neznana imena. Podoba je, da na »prizorišče« vstopajo tudi mlajši, pa tudi nove vsebine.

Nedvomno ne moremo zanikati kvalitete takšnih prispevkov, kot je Ivana Bernika »Ekonomske neenakosti v jugoslovanski družbi« ali Sonje Kump »Družbene vrednote študentov«. Če je za prvega značilna predvsem teoretična podkovanost in visoka stopnja uporabe strokovne terminologije, lahko pri drugem prispevku ugotavljamo, da je že po vsebini nekaj novega.

Bernikov referat se izteče v tezo, »...da je ustrezna interpretacija rezultatov empiričnih raziskav možna le tedaj, če ekonomske neenakosti razumemo kot element (spreminjanja) reprodukcije strukture jugoslovanske družbe.« (str. 34), medtem ko Kumpova v raziskavi, ki je tudi metodološko dobro zasnovana, preizkuša domnevo, »...da je visokošolsko izobraževanje eden izmed pomembnih agensov socializacijskega procesa v sekundarni in terciarni socializaciji mladih ljudi v naši družbi.« (str. 204)

Kot smo že ugotavljali, v vsakem pogledu prednjačijo v zbirki prispevki nekaterih že uveljavljenih imen slovenske sociologije. Začeli bi s prispevkom dr. Petra Klinarja, ki v lahkotnem, pa vendar strokovno neoporečnem pisanju postavlja empirično preverjeno ugotovitev kot središčno tezo svojega prispevka, »namreč, da so v slovenski družbi zaenkrat majhne možnosti in spodbude, da tisti, ki imajo nizek izobrazbeno kvalifikacijski položaj, kar pomeni, nizek družbenopolitični položaj in nizek ekonomski položaj, kar pomeni, da gre za nizek celoten družbe-

ni položaj, spremenijo te posebne položaje in celoten socialni položaj z vključevanjem v procese intergeneracijske vertikalne mobilnosti navzgor.« (str. 42)

Analitičnost, doslednost in intelektualna ostrina ter hvaležnost so odlike pisanja Jana Makaroviča, poleg tega, da odpira nekaj jasno zastavljenih vprašanj že v uvodu k problemskemu sklopu. Popolnoma se strinjam z njegovo ugotovitvijo v obliki vprašanja: »Kako se (na takšnih srečanjih, op. p.) izogniti golemu naštevanju, kako najti rdečo nit v debati, kjer že tema sama zahteva, da omnibus possibilis atque de quibusdam alis? In kako povedati kaj splošno zanimivega o stvareh, ki že po definiciji zanimajo samo specialiste?« Kljub temu, da je bilo vprašanje zastavljeno v drugačnem okviru, ga tu izpostavljam kot središčno vprašanje, ki velja za celotno zbirko, pa tudi za posvet sam.

V referatu, ki je le izsek iz obsežnejše raziskave, mu vendarle uspe izpostaviti nekaj zanimivih ugotovitev, kot je morda tale, da so »...mladi kljub temu, da se tako razlikujejo med seboj, kot celota usmerjeni bolj demokratično, bolj aktivistično in bolj idealistično kot starejši delavci.« (str. 222)

Podobno lahko ugotavljamo za prispevek dr. Zdenka Roterja, ki v referatu o »Vernosti in nevernosti v Sloveniji 1980« analizira podatke, dobljene z anketo »Slovensko javno mnenje 1980«, ki jo v obliki longitudinalne raziskave vsako leto izvaja Raziskovalni inštitut FSPN. Temeljna ugotovitev prispevka bi morda lahko bila, da sta: »Kontrastna družbena sloja..., sloja uslužbencev in kmetov. (...) »...kmetje so najbolj vereni, a uslužbenci najmanj vereni in najbolj neverni družbeni sloji.« (str. 267)

V podobni in še novejši raziskavi »Ljubljanski srednješolci in religija, RI FSPN, Ljubljana 1981«, z naslovom »(Ne)religioznost uslužbencev v Sloveniji«, ugotavlja dr. Marko Kerševan proces »samoobnavljanja« religioznih vrednot v različnih družbenih slojih. Citirajmo sklepni del prispevka, ki pravi: »Zaradi mehanizma obnavljanja in širjenja uslužbenske kategorije (šolanje, »izbiranje« oziroma »napredovanje«), ki je v rokah tistih, ki so že tu, na odločujočem položaju, je to (mehanizem obnavljanja op. p.) imelo svoj učinek, kljub občasnim nihanju v državni politiki do religije in cerkve in kljub uveljavljajoči se tendenci k nor-

malizaciji odnosov (v smislu privatizacije religiozne opredelitve in cerkvene dejavnosti glede na ideologijo in vrednostni sistem samoupravne socialistične družbe).« (str. 283)

Kot posebej znanstveno kritične pa bi radi izpostavil naslednje prispevke:

Dr. Maca Jogan je svoj referat naslovlila z »Odgovornost in njena zgodovinska opredeljenost«, kjer odgovornost obravnava kot »neločljivo sestavino slehernega družbenega odnosa«. V kratkem, vendar jedrnatem razmišljanju ugotavlja, da se tudi pred sociologijo »... postavlja zahteva, da po eni strani upošteva totalnost te družbe v njeni notranji dialektični in protislovni povezanosti kot svoje izhodišče ter da prispeva k razkritju različnih alternativ, ki koeksistirajo in da ne daje le splošnih receptov o potrebi po diferenciaciji. S tem se še povečuje in zastruje vprašanje odgovornosti sociologije kot znanosti v družbi.« (str. 150)

O slednjem še bolj konkretno razmišlja Silva Mežnarič v sestavku z naslovom »O odgovornosti raziskovalcev pri posredovanju socioloških raziskovalnih izsledkov.« Glavna značilnost tega pisanja je visok nivo kritičnosti in distanca do problema, s katerim se ukvarja. Posebna njegova odlika je tudi samokritičnost, ki ga s tem dviga nad druga razmišljanja o odgovornosti v tem smislu, da si zastavlja vprašanje: »Vprašanje pa je in bojim se, da je odgovor znan, koliko so dosedanje razmere financiranja raziskovanja, zlasti pa miselnosti, ki so jo le-te razvile, 'razdrobile' konceptualni prostor, da se ljudje niti ne morejo več zbrati ob neki ideji, ki bi jo označili kot locus dolgoročnega raziskovalnega teoretičnega interesa. Če izhajamo iz tega opisa stanja raziskovalne sociološke dejavnosti, se vprašamo, kaj narediti?« (str. 170) Seveda prispevek ne ostaja na nivoju izražene skepse, ampak poskuša dati tudi nekaj praktično-teoretičnih nasvetov za preseganje takšnega stanja.

Zanimiv je tudi prispevek dr. Nade Sfilič goj z naslovom »Ekonomsko teoretični vidiki odgovornosti«, ki poskuša razrešiti vprašanje o »vplivu specifičnosti delovanja blagovne produkcije v socializmu na odgovornost ekonomskih subjektov«. (str. 151) Jasno formuliran je tudi sklep ali celo odgovor na tako postavljen problem, »namreč, da moramo najprej *izluščiti splošne determinante* obnašanja in šele na tej osnovi lahko razčlenimo posebnosti in specifičnosti odgo-

vornosti v naši družbi. Pri tem lahko vsekakor uporabimo Marxovo raziskovalno metodo in jo apliciramo na naše razmere.« (str. 154)

Marsikaj je bilo izpuščenega in spregledanega. Takšen je le skop prikaz pisanja, ki ga prinaša publikacija »Sociološki preseki slovenske družbe«.

Janez Kolenc

Koroška – plebiscit 1920

(domneve, potek, posledice)

Pred nami je prvi skupni avstrijsko-slovenski zbornik zgodovinskih razprav o koroškem plebiscitu, ki je bil in ostaja povod za politično in strokovnozgodovinsko razhajanje pri razlagi tega zgodovinskega dejstva. Pod naslovom »Kärnten – Volksabstimmung 1920 (Voraussetzungen, Verlauf, Folgen)« je knjiga izšla pri založbi Löcker Verlag, Wien – München – Kleinenzersdorf 1981, izdajatelja pa sta avstrijsko zvezno ministrstvo za znanost in raziskovanje ter Raziskovalna skupnost Slovenije, ki sta delo izdala kot prvi zvezek v zbirki študije o zgodovini in družbi v Sloveniji, Avstriji ter Italiji. Osem slovenskih in pet avstrijskih avtorjev je objavilo 13 različnih člankov v nemškem jeziku, ki imajo vsi, razen enega, kratke povzetke v slovenščini. Trem članom pripadajo v dodatku objavljeni ustrezni izvirni dokumenti, enemu pa so priložene tri tematske karte. Številne tabele in opombe že na prvi pogled pričajo o strokovnem delu, v 265 strani dolgo knjigo pa nas z nemškim uvodom popeljeta Janko Pleterški in Erika Weinzierl.

Kot uvodničarja upravičeno poudarjata je zbornik pomemben predvsem zato, ker je »drugačno« razlaganje zgodovinskih dejstev prvič dostopno tudi tistemu krogu avstrijskih bralcev in strokovnjakov, ki slovenščine ne razumejo. Doslej so namreč v glavnem naši zgodovinarji polemizirali z avstrijskimi avtorji, slednji pa niso znali ali mogli brati slovenskih besedil. Shematično govorjeno obstaja še tretja skupina, ki ni hotela brati v slovenščini. Ti so se celo trudili zamolčati tiste avstrijske avtorje, ki so socialdemokratske glasove in samoodločbo povezovali

v luči odločitve med kraljevino in republiko. In več, obsojali so na najhujšo od vseh kazni za intelektualce, na molk, vse tiste, ki v plebiscitarni odločitvi niso videli zgolj zmage in obrambe nemštva pred barbarskim slovanstvom. V določeni meri je to zavestno preziranje druge strani moralo prenehati leta 1977 ob knjigi H. Haasa in K. Stuhlpfarrerja »Avstrija in njeni Slovenci«, pričujoči zbornik pa je prav gotovo nadaljevanje tega procesa. In če je razbijanje molka še tako pomembno dejanje, je knjiga gotovo pomembnejša za tisti del javnosti, ki doslej ni mogla, čeprav bi si to želela, spoznati tudi druge dimenzije koroškega problema. Spoznavanje, pa čeprav le v enem jeziku, je gotovo pomembnejše od nesporazumevanja. To seveda ne krni že stare resnice, da je za zgodovino Koroške nujno poznavanje tako nemškega kot slovenskega jezika.

Obravnavana problematika seveda nikakor ni zgolj zgodovinsko zanimiva, temveč je dnevno navzoča v današnji koroški resničnosti. Ironično rečeno: ne zavoljo stabilizacijskih ukrepov in najnovejših podražitev na Slovenskem, temveč zato, kot ugotavlja K. Stuhlpfarrer v svojem članku, ker je plebiscit v zavesti Korošcev, kljub temu, da danes živeči v njem niso sodelovali, bolj navzoč kot senžermenska mirovna pogodba ali celo ADP iz leta 1955. Koroški Slovenci tako ne morejo enakopravno sodelovati na proslavah ob obletnicah plebiscita, kajti te ne izražajo spoznanja, da ni več gospodarjev, temveč njihovo bistvo, slavljenje in obramba nemštva.

Težko je celovito in kratko obravnavati vsak zbornik, zato se bomo omejili le na nekatere vidike. Hanns Haas v svojem prvem članku obravnava odnos dunajske vlade do koroškega vprašanja in spodbija tezo, da so za ohranitev Koroške zaslužni zgolj lokalni dejavniki. Do razrešitve češkega vprašanja je zvezna vlada skupaj s koroškimi socialdemokrati in krščanskimi socialisti bila zadržana do ohranitve celotne Koroške in le velikonemški nacionalisti so zagovarjali ofenzivnost. Na to politiko pa je nedvomno vplivalo vojaško razmerje sil in sčasoma je prišlo do skupnega nastopanja. Od zagovarjanja etnične samoodločbe sta na veljavi pridobila zemljepisni in gospodarski pomen prostora, kar je botrovalo tudi členu o Koroški v senžermenski mirovni pogodbi. Avtor ugotavlja, da je zvezna vlada

vseskozi delovala v dogovoru s koroškimi strankami in deželno vlado, to pa je spremljala hkratna diplomatska dejavnost ter ustrezna zakonska, finančnopolitična in gospodarska intervencija zveznih ustanov.

V svojem drugem članku, ki govori o pravnem položaju slovenske narodnostne skupine, avtor analizira formalnopravne viire, ki so bili podlaga za narodnostno zaščito. Pri tem ugotavlja, da se je njihov pravni položaj v avstrijski Prvi republiki poslabšal glede na habsburške čase, saj je bila republika zasnovana kot enotna nacionalna država, v kateri ni bilo prostora za narodnostne skupine. Senžermenska pogodba je sicer zagotavljala individualno zaščito pripadnikom manjšin predvsem na jezikovnem področju, ne pa tudi kolektivne zaščite, kajti izhajala je iz domneve o asimilaciji. S tem pa so bile dejansko omejene pravice slovenske narodnostne skupnosti, ki so izhajale iz XIX. člena decembrske ustave stare Avstrije.

Eno osrednjih besedil je prav gotovo članek A. Moritscha, M. Sturma in S. Haas-Ortnerjeve, ki povezujejo gospodarske in socialne razmere južne Koroške in plebiscitarne rezultate. Avtorjev ne zadovoljujejo običajne razlage političnih in ideoloških motivov, češ da je v Kraljevini SHS bila vojaška služba obvezna, da je bila jugoslovanska uprava cone A neustrezna, da so bili slovenski kmetje pod vplivom klera in slovenske stranke, da pa je delavstvo volilo pod vplivom socialdemokracije. Vse to je gotovo imelo določen vpliv, tako kot narodnostna zavest, ki pa se je, tudi v drugih primerih, pokazala kot neodločujoča. Zavedajoč se vseh pomislov avtorji menijo, da so pomembno vplivali prav gospodarski in socialni razlogi. Ob raziskovanju razmer v najmanjših teritorialnih enotah, v političnih občinah, ugotavljajo, da se etnična razmejitev ne ujema s socialnoekonomsko. Prav tako ugotavljajo, v nasprotju s splošno razširjenim mnenjem, da je germanizacija manj napredovala na malokmetijskih in industrijskih območjih, bolj pa na velikokmetijskih območjih in območjih tujskega prometa. Ugotavljajo tudi, da so slovenski veliki kmetje, ki so proizvajali za trg, često glasovali za nemško nacionalno stranko, ki jim je največ obljubljala, medtem ko so delavci in mali kmetje s postranskim zaslužkom glasovali za socialdemokracijo. Toda ob analizi volilnih rezultatov dokazujejo, da so prav

slovenski kmetje glasovali pretežno za Avstrijo, medtem ko so se za kraljevino odločali pretežno v meščanskih in industrijskih okoljih. Pri tem naj bi enaki motivi vodili oba sloja: v Avstriji je primanjkovalo živil in so cene zato bile v nasprotju z Jugoslavijo visoke, industrijski izdelki in poljedelski stroji so bili cenejši in na razpolago, zato pa so podjetniki in delavci več pričakovali od Jugoslavije, pa tudi industrija je bila vezana na jugoslovanske surovine in na trg. Uradništvo, ki je bilo dvojezično, si je pod jugoslovansko upravo več obetalo, pa tudi jugoslovanska propaganda je v središčih bila bolj navzoča. V nasprotju z vsemi poznejšimi trditvami o nacionalni obrambi je analiza avstrijske propagande pokazala, da so največjo pozornost namenjali prav gospodarskim vprašanjem.

Zgolj zaradi pomanjkanja prostora in ne zato, ker bi menili, da so drugi članki manj pomembni, jih bomo le omenili. Vsak od njih prikazuje poseben vidik dogajanja na južnem Koroškem v obdobju po prvi svetovni vojni, sam po sebi pomemben, vendar ne odločujoč za izid plebiscita, kar vsi avtorji, tudi tisti, ki smo jih obširneje obravnavali, sami trdijo. Tako je P. Vodopivec pisal o odnosu Jugoslavije do plebiscita, J. Pirjevec o stališču Italije, medtem ko je J. Šorn obdelal gospodarske odnose med Slovenijo in Republiko Avstrijo v prvem letu po vojni. Jugoslavija ni bila pripravljena na povojne dogodke in spor v zvezi s severno mejo, Italija je diplomatsko in vojaško podpirala Avstrijo, Slovenija pa južni Koroški ni namenjala posebne gospodarske pozornosti, menijo avtorji. M. Klemenčič je analiziral etnični razvoj in položaj prebivalstva pred plebiscitom, D. Nečak nam oriše nastanek in izvedbo določil o plebiscitu, V. Melik pa se ukvarja s predvolilno kampanijo časnika Svobodni glasovi. Ti problemi so našemu bralcu mnogo bližji, očitno pa so avtorji menili, da jih je potrebno predstaviti nemško beročemu občinstvu. Obširneje o propagandi v letu 1920 na Koroškem piše T. Zorn, svoj drugi članek pa namenja vprašanju odprtja demarkacijske linije, kjer je jugoslovanska stran kazala določene pomsleke. Na koncu naj omenimo še F. Rozmana, ki piše o odnosu slovenskih socialistov do koroškega plebiscita.

Slovenskemu bralcu se bo večina člankov v zborniku in trditve v njih zdela kaj znana,

kljub temu pa ostaja del, ki meče novo luč na dogodke v preteklosti, brez katerih današnje tragike slovenskega življa na Koroškem ne moremo razumeti. Razlogi, ki so do tega pripeljali, ostajajo kot spomin in opomin, do česa lahko pride, če strokovno in idejno nepripravljeni čakamo na zgodovinske dogodke. Knjiga tudi ni toliko pomembna zato, ker je omogočila našim avtorjem objavo besedil v tujem jeziku, temveč je predvsem pomembna zato, ker je to skupno delo strokovnjakov dveh držav z različnimi družbenopolitičnima ureditvama, ljudi različnih ideoloških in svetovnozgodovinskih nazorov o isti problematiki. Problematiki, ki je zgodovinska in vendar sodobna. Sodobna tudi zato, ker s pisano besedo vzgaja bralca k večjemu razumevanju in s tem k zbliževanju dveh narodov. Zavoljo tega zasluži knjiga vso našo pozornost in je naša dolžnost, da nanjo opozorimo druge.

Bojko Bučar

POLONCA KONČAR

Mednarodno delovno pravo

(Pravna fakulteta Univerze Edvarda Kardelja, DDU Univerzum, Ljubljana, 1982, 131 str.)

Knjiga dr. Polonce Končar: Mednarodno delovno pravo, je glede na predmet, ki ga obravnava, skromna po obsegu. Napisana je predvsem kot učni pripomoček študentom pravne fakultete pri diplomskem in podiplomskem študiju. Didaktični namen knjige omogoča, da je dostopna tudi nepravnikom, ki se pri svojem delu srečujejo z mednarodnim elementom na področju delovnih razmerij in socialne varnosti, to so npr. kadrologi in socialni delavci. Način pisanja združuje dve kvaliteti, ki ju ni vedno lahko povezati: strokovnost in »poljudnost« v najboljšem pomenu besede.

Predgovor je napisal prof. dr. Rudi Kyovsky.

Knjiga je razdeljena na štiri dele in sicer: Oris nastanka in razvoja mednarodnega delovnega prava, Vloga in pomen mednaro-

dnega delovnega prava danes, Najpomembnejši mednarodni viri s področja delovnega prava in socialne varnosti, Mednarodno delovno pravo in Jugoslavija.

V prvem delu sta zanimiva predvsem opis izhodiščnih načel, pomembnih za ustanovitev in delovanje Mednarodne organizacije dela ter prikaz vpliva mednarodnih delovno-pravnih norm na nacionalne zakonodaje.

Mednarodno delovno pravo (pod tem pojmom avtorice obravnava tudi socialno varnost delavcev) danes pridobiva na pomenu zaradi migracij delovne sile in kapitala (multinacionalne družbe). Čeprav so države imigracije zaradi neugodnih gospodarskih razmer v zadnjem času zavrle priseljevanje tujih delavcev oziroma jih poskušajo vračati v dežele, od koder so prišli, mednarodno delovno pravo ni nič manj aktualno. Celo nasprotno; problemi diskriminacije tujih delavcev, socialne varnosti v primeru brezposelnosti ipd. se zaostrejejo. V opisu vloge in pomena mednarodnega delovnega prava danes je posebna pozornost namenjena predpisom, ki so nastali v okviru evropskih političnih in gospodarskih mednarodnih organizacij (Evropski svet, EGS...). V državah članicah teh organizacij se zaposluje največ naših zdomcev, zato je poznavanje predpisov teh organizacij s področja delovnega prava in socialne varnosti, pomembno za varstvo jugoslovanskih delavcev v tujini.

Tretji del vsebuje pregled najpomembnejših mednarodnih virov s področja delovnega prava in socialne varnosti. V tem okvi-

ru je posebej prikazana Evropska konvencija o socialni varnosti, ki dopušča pristop tudi tistim državam, ki niso članice Evropskega sveta. Avtorica razčlenjuje načela konvencije v odnosu na jugoslovansko pravo z vidika morebitnega pristopa Jugoslavije h konvenciji. Meni, da bi se s pristopom v marsičem lahko izboljšal položaj naših delavcev migrantov.

V četrtem delu – Mednarodno delovno pravo in Jugoslavija – je poleg pravnih vprašanj upoštevan tudi politični in zlasti gospodarski pomen mednarodnega delovnega prava za Jugoslavijo. Prikazane so različne oblike zaposlovanja tujih državljanov v Jugoslaviji in različne situacije, ko državljani SFRJ odhajajo na delo v tujino, oboje z vidika višjih oblik gospodarskega sodelovanja. V tem delu so obravnavani tudi delovnopравни elementi Osimskih sporazumov ter sporazuma o sodelovanju med Jugoslavijo in EGS.

Text is opremljen s številnimi opombami ter seznamom teoretične literature in pravnih virov.

Ob prikazovanju mednarodnega urejanja delovnih razmerij in socialne varnosti avtorica vseskozi opozarja na odprta teoretična vprašanja, praktične probleme in pravne praznine. Očitno je, da je treba v prihodnje mednarodnemu delovnemu pravu nameniti več pozornosti tako s strani zakonodaje kot s strani ekonomske, socialne in kadrovske politike.

Andreja Kavar Vidmar

PROBLEMI DELLA TRANSIZIONE

(trimesečnik za kulturo in politiko – nekatere značilnosti številk letnikov 1979–1981)

Namen revije *Problemi della transizione* je razčlenjevati družbeno in ekonomsko krizo italijanske družbe in sodobnega sveta. Revija je vzniknila na pobudo intelektualcev komunistov iz Emilie Romagne, ki je po mnenju pobudnikov revije pravo žarišče velikih protislovij italijanske države in kjer prihaja do velikih gospodarskih, družbenih in kulturnih sprememb. Glavni urednik revije je E. Scolari, v uredniškem odboru in uredniškem svetu pa so R. Finzi, G. Gavioli, W. Tega, S. Veca, E. Collotti-Pischel, M. Fontana, P. Formica, R. Zangheri in drugi.

Katere so teme, ki jih v začetnem letu izdajanja revije tj. od leta 1979 pa do leta 1981 načenjajo avtorji? F. Galgano premišlja o Demokraciji na zahodu, W. Tega o problemu hegemonije in občutku skupnosti, R. Finzi pa o komunistični tradiciji in revolucionarnem sindikalizmu. Revija se odpira tudi problemom urbanistične politike (A. Castells, G. Veruti) in še posebej ohranitvi zgodovinskega središča posameznih mest. L. Graziano se ustavlja ob evrokomunizmu, družbi prehodnega obdobja in pluralizmu; podčrtuje, da je evrokomunistična pot podružbljanje oblasti in ne poddržavljanje lastnine. Politična oblast se po njegovem mnenju sooča s problemi ne samo v parlamentu, ampak tudi v vseh krajevnih voljenih organih. Po njegovi sodbi prihaja do sprememb v evrokomunistični strategiji, tako da ne gre več samo za »prigrabitve oblasti«, temveč za razširitev demokracije: demokracija pojmovana kot »samouveljavljanje« v spopadu z birokracijo.

Znani italijanski družboslovec G. Baget-Bozzo presvetljuje problem demokracije in nacionalnega vprašanja. Italija je po opredelitvi svoje ustave demokratična republika; volilno telo je izvor zakonitosti, toda formalni »vsemogočnosti« volilnega telesa od-

govarja dejanska politična beda volilcev. Volilno telo v Italiji je pogostokrat »manipulirani suveren«. Baget-Bozzo se v svojem prispevku spusti tudi v zanimiv miselni izlet in takole razmišlja: Italija je južna trdnjava NATO pakta; to je italijanska politična definicija. Toda če bi se vprašali, zakaj ne bi podpirali neuvrščenosti, tedaj bi se odprla delikatna vprašanja. Francija in Grčija sta izstopili iz NATO pakta, tako da je Italija skupaj s Turčijo edina mediteranska država v NATO paktu. Toda za Francijo in Grčijo je vprašanje pripadnosti ali nepripadnosti NATO paktu vprašanje njune zunanje politike. Nacionalni in državni profil Francije in Grčije ni opredeljen po udeležbi v NATO paktu. Za Italijo in Zvezno republiko Nemčijo, državi, ki sta bili poraženi v drugi svetovni vojni, sodi nadalje Baget-Bozzo, pa je bila vključitev v popolno državnost in suverenost uveljavljena v okviru politično vojaške organizacije ZDA.

Obširnejše študije, ki so tudi bogato statistično dokumentirane, so posvečene nezaposlenosti mladih in odnosu šola-delo (V. Capecchi). W. Tega pa v obširni študiji Emilia Romagna med krizo in preoblikovanjem osvetljuje razvojne poti te dežele, kjer se razvijajo tudi socialistične prvine. Revija zaposluje bralce tudi s problematiko žena. V prispevku Ženske kot objekt preobrazbe v družbi revija posebej seže v problematiko zaposlitve žene in jo smatra kot najbolj primerno pot za osvoboditev žena; preko dela se žena samouresničuje, le na ta način lahko izide iz obrobja družbe. Toda stanje zaposlitve žena v Emilii Romagni je zaskrbljujoče, čeprav je boljše kot v drugih predelih Italije.

Revija se odpira tudi tujim avtorjem. Tako v posebnem intervjuju Claus Offe govori o politiki in družbi. Offe govori o deformalizaciji države: meja med državo, državnim aparatom na eni strani in meščansko družbo na drugi strani je postala zabrisana, negotova in to ne samo kar se tiče ciljev, ampak tudi načinov, instrumentov državne akcije; ti instrumenti postajajo vedno bolj podružbljeni. Državni aparat ni več sposoben reše-

vati družbene in ekonomske probleme z lastnimi sredstvi, temveč se mora naslanjati na številne posrednike, vse od združenj podjetnikov do sindikatov. Za Offeja pa je vprašanje, če takšne »neokorporativistične« metode odpirajo nove rešitve. Claus Offe se odziva tudi na vprašanje o krizi političnih partij. Družbeno vedno večja razvejanost volilne baze ustvarja velike probleme političnim partijam, da bi oblikovale jasno politično programsko usmerjenost. Partije izgubljajo svojo identiteto in degenerirajo v volilna zavezništva z zelo heterogenimi strujami. Tako zgubljajo sposobnost oblikovati in predstavljati voljo širokih volilnih množic. Zato njihovo »pravico predstavljanja« vsaj začasno dobivajo v roke druge oblike skupinskih političnih akcij, razna gibanja, državljanska iniciativa, sindikati, ali pa enostavno prihaja do naraščanja političnega cinizma. V okviru »neokorporativističnih rešitev« postajajo politične stranke gole fasade. Zato, razmišlja nadalje Offe, bi političnim partijam težko pripisovali odločujočo vlogo v procesih preoblikovanja družbe, saj politične partije ne uspevajo razvijati novih oblik politične integracije in mobilizacije volilnega telesa. Partije ne uspevajo najti novega ravnotežja med političnim bojem in politično odgovornostjo, niso sposobne vsrkati in akcijsko reševati problemov, ki jih sprožajo druga gibanja, ki so političnim partijam konkurenčna.

Sodobnim problemom italijanske družbe se posveča G. Ghezzi, ki razkriva sindikalno demokracijo in G. Sapelli, ki govori o velikih podjetjih, družbenem obnašanju in sindikatih (primer FIAT). O problemih in stvarnosti obrtnega podjetja piše L. Ghemandia. F. Galgano v glosi z naslovom Govorimo o demokraciji osvetljuje »potrošniško demokracijo«, demokracijo proizvajalcev, socializem in tržne odnose (tu se – mimogrede – dotika tudi Jugoslavije).

V mednarodno problematiko se zagotdi obširnejša študija E. Somanini Socialistične vojne ter Iran in velesile. M. Vaudagna premišljuje o preoblikovanju ameriških političnih partij v sedemdesetih letih; razčlenjuje »post new deal«, padec zaupanja v politične partije, osebnosti, partijske programe. Dotika se volilne udeležbe ter problematike prilagajanja partij volilnemu telesu. Posebej razpira še neokonzervativističen zasuk republikancev. M. Zucconi osvetljuje mednarodno politiko Reaganove administracije. A. Pancaldi se ustavlja ob Mitterandovi zmagi in zmagi francoske levice: posebej analizira Mitterandovo zmago v francoskem politično sistemskem kontekstu in tudi mednarodne razsežnosti njegove volilne zmage. Na koncu naj omenimo, da se revija Problemmi della transizione ne izogiba tudi takšnim temam kot so zdravstvena kultura, spolnost, materinstvo.
(Pripravi B. Markič)

Milovan Buzadžić: Delegatski princip u Marksa (prispevek raziskovanju Marxove kritike političnega predstavnštva), Beograd 1982, izšlo pri založbi Pres Kliping, glavni in odgovorni urednik M. Gojković, recenzenta F. Cengle in V. Stanovčić, str. 167.

Zapletenost političnih procesov v sodobnem svetu vedno bolj izostruje problem družbene vloge in dejanskega dometa predstavniške demokracije in njenih institucij. Meščanska predstavniška demokracija se je pokazala skrajno omejena tudi z gledišča učinkovitega obnavljanja stabilnih kapitalističnih odnosov. To potrjuje tudi kriza parlamentarizma kot tudi participacija širokih družbenih slojev pri upravljanju z družbenimi zadevami. Za našega avtorja daje samoupravnemu preoblikovanju družbe zgodovinsko nov družbeni pomen ravno delegatski sistem. Teoretično osmišljanje in spoznavanje pravega pomena delegatskega sistema pa zahteva tudi zgodovinski pristop k proučevanju tega fenomena. Zato se tudi M. Buzadžić v prvi vrsti obrača k Marxovim teoretičnim pogledom.

Predmet Buzadžićevega dela je Marxovo zanikanje klasičnega političnega predstavnštva, kar omogoča samoupravno podružbljanje politike. Pisec opozarja, da se raziskovanje Marxovega pomena delegacije ne more omejiti le na Marxovo razčlenitev delegatskega načela v Pariški komuni in da je v celotnem Marxovem delu, posredno ali neposredno, vsebovan politološki fenomen delegacije. Za razumevanje Marxovega umevanja delegacije je nujno preučevanje Marxovih tekstov pred Pariško komuno, ki mu je omogočila, da je upoštevalje njeno revolucionarno izkušnjo, teoretično globlje osvetlil temeljne probleme države prehodnega obdobja in da je v tem sklopu tudi postavil temeljne teoretične premise o delegaciji.

Kompozicija avtorjevega dela sloni na poglavjih, ki imajo naslednje naslove: Razvoj Marxovega pojmovanja delegacije; Marxova analiza izkušnje Pariške komune v

uporabi načela delegacije; Marxova kritika političnega predstavnštva kot oblike odtujenja; Marxov pojem delegacije kot oblike podružbljanja politike.

Josip Sruk: Delegatski skupštinski sistem, Zagreb 1982, Informator, urednik A. Jäger, recenzenta A. Fira in B. Pupić, str. 180.

Delo se osredotoča na obravnavanje ustavne ureditve in delovanja skupščinskega delegatskega sistema, medtem ko so vidiki delegatskega sistema v okviru združenega dela in samoupravnih interesnih skupnosti omenjeni le obrobno in v kolikor je to potrebno zaradi zajetja celovitosti zamisli delegatskega sistema.

Srukova knjiga najprej obravnava načelo enotnosti oblasti, tako kot se je to načelo uresničilo prek skupščinskega sistema. Enotnost oblasti podčrtuje kot princip v organizaciji oblasti, ki je imel zelo dalekosežen vpliv na organizacijo sodobne države. Avtor se ustavlja ob razčlenjevanju pravil klasičnega skupščinskega sistema in ob klasifikaciji skupščinskih sistemov. Posebno pozornost posveča uveljavitvi skupščinskega sistema v Jugoslaviji do nove ustave v letu 1974. Ugotavlja, da je skupščinski sistem kot oblika uresničevanja demokratične enotnosti oblasti – ne glede na stopnjo doslednosti njegove uporabe v posameznih obdobjih politične ureditve Jugoslavije – trajna značilnost in prvina revolucionarne kontinuitete v razvoju našega sistema.

Posebno poglavje J. Sruk namenja teoretičnim izhodiščem delegatskega sistema. Teoretični kritiki izpostavijo politično predstavljanje, saj samoupravljanju kot zgodovinski obliki osvobodjanja človeka ne ustreza zamisel klasičnega sistema političnega predstavnštva oziroma sistema večstrankarske predstavniške demokracije. Najbolj izrazita posledica krize političnega predstavljanja, ki temelji na splošnem reprezentativnem mandatu, je premikanje središča odločanja iz

parlamenta v izvršne organe in partijske vrhove.

Avtorju služi za razmišljanje o delegatskem sistemu samoupravni položaj delovnih ljudi, kar mu je temeljno izhodišče za dejansko uresničevanje delegatskega sistema. Pisec v knjigi tudi ne obide takšnih vprašanj kot so samoupravljanje in diktatura proletariata, značaj delegatskega mandata ter delegatsko informiranje in komuniciranje.

Zadnje poglavje Srukovega dela razčlenjuje medsebojne odnose delegatske skupščine in drugih organov našega političnega sistema, pri čemer se posebej pomudi še pri položaju izvršnih in upravnih organov, družbenih svetov ter pri instituciji predsedstev v političnem sistemu Jugoslavije. Vlogo družbenopolitičnih organizacij v delegatskem skupščinskem sistemu obravnava kot notranjo silo samega političnega sistema. Na koncu so dodani še nekateri – vsebinsko in v obsegu – precej skromni praktični vidiki uresničevanja delegatskega skupščinskega sistema, kjer avtor opozarja na težave pri udejanjanju delegatskega skupščinskega sistema. Knjigi je priložen tudi seznam (9 strani) knjig, člankov in razprav iz tematike, ki je naslov avtorjeve knjige.

Milan Fabjančič: Odgovornost v zvezi komunistov, Komunist, Ljubljana 1982, urednik F. Brglez, str. 120.

Delo uvede predgovor S. Soršaka, ki izhaja iz prepričanja, da postaja v samoupravnem sistemu osebna in kolektivna odgovornost eno izmed osrednjih vprašanj našega nadaljnjega razvoja. Dosledno uresničevanje odgovornosti je merilo resnične demokracije in neposredni pogoj oblasti delavskega razreda in delovnih ljudi. Čeprav je odgovornost v ZK težko deliti na več različnih področij, pa je mogoče reči, da ima ZK širšo odgovornost – kot je odgovornost pred zgodovino, pred delavskim razredom, pred narodom in ožjo, ki zadeva odgovornost člana, funkcionarja osnovne organizacije in organov zveze komunistov za družbenopolitično delo. Ta odgovornost se uresničuje znotraj organizacije ZK.

Delo avtorja M. Fabjančiča je le del širše študije, ki je skržena v smiselno celoto in je primerna tudi za aktualne politične potrebe. Svoje besedilo je pisec razdelil v dva dela. V

prvem govori na splošno o odgovornosti v zvezi komunistov, o subjektivni odgovornosti v ZK ter o vrstah in značilnostih odgovornosti v ZK. Ta poglavja razčlenjuje v posamezne izseke o odgovornosti, v katerih pisec osvetljuje razredno naravo odgovornosti, preprečevanje neodgovornosti, odgovornost članov, organov in osnovnih organizacij ZK. Fabjančič seže tudi v problematiko odgovornosti za frakcionaštvo in grupaštvo, v odgovornost za pasivnost in v politično odgovornost za strokovne odločitve.

Drugi del razprave nosi naslov Uresničevanje odgovornosti in razpade v problematiko, ki razkriva ugotavljanje odgovornosti, zarisuje ukrepe za odgovornost v ZK in njihove posledice ter na koncu govori še o prenehanju uresničevanja odgovornosti. Ta del razprave posega v problematiko kot npr. pobude za klicanje na odgovornost, pravice in dolžnosti članov osnovne organizacije ZK pri obravnavanju odgovornosti članov, tovariško razsodišče v osnovni organizaciji ZK, načelo javnosti uresničevanja odgovornosti v ZK, dokazovanje odgovornosti, načela in podlaga izrekanja vzgojnopolitičnih ukrepov v ZK, namen izrekanja ukrepov, prenehanje neformalnih dejanskih posledic, politična rehabilitacija in povrnitev zaupanja.

Tri knjižice Zveze delavskih univerz Slovenije

Pred nami so tri drobne brošure, ki jih je izdala Zveza delavskih univerz Slovenije (DDU Univerzum); vsaka med njimi posega na zanimiva in aktualna področja našega družbenopolitičnega in kulturnega življenja.

Vlado Sruk: Na temo družbene kritike. Na 115 straneh malega formata skuša avtor vpeljati bralca v problematiko znanstvenih in praktičnih vidikov družbene kritike, v svet človeške dvomovske države. Knjižica, pravi avtor v sklepi besedi, je bila napisana zato, da bi spodbujala razmišljanja o različnih vidikih in razsežnostih družbene kritike, ne pa da bi ponujala kake dokončne metodne obrazce in ideološke šablone zanjo. Po kratki oznaki zgodovine razvoja kritičnega mišljenja od grške filozofije do praktično-teoretičnega kritizma klasikov marksizma sledijo poglavja: Vsakdanja družbena kritika in zdravi razum; Skica marksističnega pojmovanja družbene kritike; Okviren prikaz

izrazja in temeljnih opredelitev marksistične kritike; Svobodnost kritike; Nekateri znanstveni vidiki družbene kritike; Kritika z vidika konformizma; Vloga inteligence; (Samo)kritična revolucionarna avantgarda; Kritika in dialog v dejavnosti in v idejnem življenju socialističnih sil; Družbena kritika v različnih domenah dejavnosti; Deformacije družbene kritike; Stalinizem in kritika; Preprečevanje kritike; Družbena kritika in subverzivna propaganda.

Rudi Kocjančič: Delegatski mandat. V spremni besedi je dr. Majda Strobl k 153 strani obsegajoči knjižici zapisala, da je *Delegatski mandat* teoretično raziskovalno delo, grajeno na predpostavkah domačih in tujih avtorjev, ki jih pisec analizira, ocenjuje in podaja tudi svoja lastna stališča. Delo vključuje tudi izsledke empiričnih raziskav, ki so bili objavljeni v zvezi z delovanjem delegatskega sistema. Opozarja, da je to eden prvih poskusov celovitega razčlenjevanja in raziskovanja problematike delegatskega mandata in da je zato delo R. Kocjančiča pomemben prispevek k pravnim in političnim znanosti. Gradivo je v knjižici razporejeno takole: 1. Politično predstavništvo in poslanski mandat; 2. Idejni temelji in razvoj delegatskega sistema; 3. Delegatski sistem po ustavi iz leta 1974; 4. Oblike, vsebina in značaj delegatskega mandata; 5. Sklepne ugotovitve, mnenja in stališča. Bistveni del razprave je vpet v četrti in najširši del in pa v sklepno poglavje, kjer izostri avtor različnost vsebine in funkcije delegatskega mandata v primerjavi s klasičnimi oblikami imperativnega in reprezentativnega mandata.

Franč Šetinc: Demokratični centralizem v zvezi komunistov (s podnaslovom: organizacijsko načelo za delovanje med množicami). Tekst je predavanje, ki ga je imel avtor na seminarju decembra 1981 za družbenopolitične delavce in predavatelje družbenopolitičnega izobraževanja, za objavo pa ga je pripravil Peter Bregar. I. poglavje: Aktualna vprašanja pojmovanja in uporabe demokratičnega centralizma; II. poglavje: Pogled v zgodovino in soočenje s sedanostjo.

Savez komunista Jugoslavije i politika nacionalne ravnopravnosti na osnovama socijalističkog samoupravljanja, izbor tekstov, izdal Marksistični center ZK v Beogradu, str. 318, Beograd 1982.

V uvodu zbornika je izsek iz referata J. B. Tita na VIII. kongresu ZKJ Razvoj samoupravljanja – temelj krepitve bratstva in enotnosti. Sicer je zbornik razdeljen v tri dele. Prvi ima naslov Svoboda in enakopravnost narodov in narodnosti v dokumentih KPJ-ZKJ ter v ustavah SFRJ, SR Srbije, SAP Vojvodine in SAP Kosovo. Drugi del zajema Titovo misel o nacionalni enakopravnosti. Tu zasledimo Titove ustvarjalne poglede o socialističnem načinu reševanja nacionalnega vprašanja, o odgovornosti komunistov v boju proti nacionalizmu, o jugoslovanskem socialističnem patriotizmu, o mednacionalnih odnosih in usklajevanju interesov v federaciji, o samoupravljanju in o nacionalnem vprašanju.

Tretji del zbornika nas seznaja s stališči znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev o nacionalni enakopravnosti. Tu se srečamo z mislimi Edvarda Kardelja o aktualnosti nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, o ekonomskih vidikih mednacionalnih odnosov, o odprtih vprašanjih federacije, o nacionalizmu kot maski protisamoupravnih teženj, o izvirnem značaju našega federalizma. Med drugimi prispevki v tem delu knjige naj opozorimo na prispevek M. Pijade (Federativni ustroj – pridobitev revolucije), V. Vlahovića (Narod – kultura – integracija), M. Popovića (Protiv hegemonizmu katerekoli republike ali naroda), V. Bakarića (O nacionalnem vprašanju in zmedu okoli njega), K. Gligorova (Preprečiti zapiranje in erozijo enotnega jugoslovanskega trga), J. Đorđevića (Posebnosti federalizma v Jugoslaviji), N. Pašića (Protislovja v procesih krepitve državnosti republik).

Knjigi je dodana selektivna bibliografija, ki obsega knjige in študije, zbornike ter članke o nacionalnem vprašanju.

Opredeljenja (Sarajevo) št. 3/1982

Politični sistem: MIČO RAKIĆ: Pluralizem interesov v pogojih socialističnega samoupravljanja; KASIM TRNKA: Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v skupščinah občin; VASO BLAGOJEVIĆ: Nekaj o vsebini in nekaterih problemih pri uresničevanju svobodne menjave dela; MIRKO PEJANOVIĆ: Odnosi in institucije v delegatskem skupščinskem sistemu; NOVICA TERZIĆ: Družbeni sveti – mesto demokratične konzultacije družbenih subjektov; *Študije in članki:* PREDRAG RADENOVIĆ: Področja in razvoj sociologije organizacije; MILE LASIĆ: Prispevek k razpravi o moralnem liku komunista; MESUD SABITOVIĆ: Nekateri vidiki fenomena neenakomernega razvoja proizvodnih sil in strateške opredelitve ZKJ; ALEKSA MILOJEVIĆ: Zaposlovanje v tujini in spremembe odnosov v menjava; ČIRO RAKIĆ: Delavci iz Bosanske krajine v SR Sloveniji in SR Hrvaški (nekateri vidiki odnosov v posredovanju pri zaposlitvi); MIO-DRAG ZEC: Dejavniki in programiranje akumulacije v samoupravnem gospodarstvu; HASAN ZOLIĆ: Nekateri izkušnje v uvažanju dohodkovnih odnosov med delovnimi skupnostmi in temeljnimi organizacijami po načelu svobodne menjave dela; *Pri-
kazi.*

Univerzitet danas (Beograd) št. 1/1980

JOSIP DEŽELJIN: Interakcija v razvoju gospodarstva, znanosti in izobraževanja; SLOBODANKA JANKOVIĆ: Vloga univerze in združenega dela v uresničevanju politike zaposlovanja; HASAN HADŽIOMEROVIĆ: Delo in dohodek na fakulteti; VITALIJ IVANOVIĆ KRUTOV: Znanstvenoraziskovalno delo na univerzi – pomemben dejavnik izboljševanja kvalitete

usposabljanja strokovnjakov v razmerah znanstveno-tehnične revolucije; SVETO MARUŠIĆ: Gibanja v visokem šolstvu ZDA; DRAGOMIR FILIPOVIĆ: Razvoj koncepcije permanentnega izobraževanja in univerza; DRAGOSLAV MIRKOVIĆ: Metodologija oblikovanja učnih načrtov in programov visokošolskih ustanov; EJUP HOT; SVETOZAR ZIMONJIĆ: Nekatera vprašanja organizacije znanstvenoraziskovalnega dela; VOJISLAV STEFANOVIĆ: Prispevek k didaktičnim problemom visokega šolstva; RADOMIR RAIČKOVIĆ: Fi-zična vzgoja in univerzitetni študij; RADMILO MAROJEVIĆ: Pomen strokovnih jezikov za vključevanje v tokove znanstveno-tehnične revolucije in mednarodnega sodelovanja; MILICA MIHAJLOVIĆ: Tudi jeziki in podiplomski študij; MILJAN M. TODOROVIĆ: Motivacija študentov nefilozofskih fakultet za učenje tujih jezikov – z ozirom na zvečevanje zainteresiranosti prek kontaktov z drugimi strokovnimi predmeti; MIROSLAV PEČUJLIĆ: Marksizem in sodobna družba; ADAM GRUBOR: Pedagoška javnost obogatena z sodobno biblioteko; *Priloga:* Samoupravni splošni akti skupnosti univerz Jugoslavije.

Naše teme (Zagreb) št. 3/1982

Pogledi: FILIP SVETIĆ: Ekonomija in detant; JOSIP DEŽELJIN: Delo, delovna morala in delovna vzgoja; NEVEN MATES: Predlogi za stabilizacijo; ZORAN ŽUGIĆ: Vloga javnih glasil; *Zveza komunistov danes:* ZORAN VIDOJEVIĆ: Samoupravljanje, država, partija; IVO PAIĆ: Odpori ustvarjanju revolucionarne teorije; ŽARKO PAPIĆ: O »novi desnici« pri nas; FUAD MUHIĆ: Pojmovanje demokratičnega centralizma; VLADIMIR GOATI: Delavci v delavskih partijah; GOJKO STANIĆ: Zaposlenost in članstvo v ZK; *Kultura in dežele v razvoju:* NADA ŠVOB-DO-KIĆ: Med tradicijo in revolucijo; BISER-

KA CVJETIČANIN: Jezik in kulturna identiteta; *Esej*: MILORAD PUPOVAC: Ideologija in jezik; *Odzivanja*: SVETISLAV POLOVINA: O reagiranju profesorja Cerovca; LINO VELJAK: Fuad Muhić še enkrat v akciji; *Prikazi knjig*, *Iz domačih in tujih revij*, *Nove knjige*.

Marksizam u svetu (Beograd) št. 11-12/1980

Tematska številka: Družbeni značaj naravoslovnih znanosti in pogled na svet; UNESCO: Ekspanzija in difuzija moderne znanosti; ALFRED SOHN-RETHEL: Znanost kot odtujena zavest; PETER RUBEN: Znanost kot delo nasploh; FRIEDRICH TOMBERG: Meščanska znanost; PETER RUBEN: Zgodovinski nastanek in teoretični koncept klasičnega buržoaznega gledanja na naravo; ALFRED SOHN-RETHEL: Mehanicistično mišljenje kot znanost; KURT REISSRICH: Zgodovina nastajanja ustvarjalnega odnosa med marksistično filozofijo in prirodoslovnimi vedami; ALFRED SOHN-RETHEL: Apriornost matematično-prirodoslovnega spoznavanja; JOHANNES WITT-HAUSEN: Marxova metoda v družbenih znanostih in njegov odnos do klasične in moderne fizike ter matematike; *Iz zgodovine marksizma*: I. I. RUBINS S. A. BESONOV in drugi: Dialektični razvoj kategorij v Marxovem ekonomskem sistemu.

Marksizam u svetu (Beograd) št. 1/1981

Tematska številka: Participacija in samoupravljanje delavcev v deželah v razvoju; STANISLAV GROZDANIĆ: Samoupravljanje in participacija v deželah v razvoju; VLADIMIR ŠTAMBUK: Samoupravljanje in participacija (poskus opredelitve razlik); ALŽIRIJA: Participacija (samoupravljanje v alžirski praksi; Bangladeš: Participacija v Bangladešu; Gvajana: Sindikati in samoupravljanje/participacija delavcev v Gvajani; INDIJA: Delavska participacija v upravljanju; KRISHAN C. SETHI: Delavska participacija v Indiji – analiza in možnosti; MAHESH DESAI: Delavska participacija v Indiji; MALTA: 1. Participacija/samouprav-

ljanje na Malti; 2. Sedaj veljavne oblike participacije delavcev; PERU: Delavska demokracija (študija o samoupravljanju in participaciji v Peruju); TANZANIJA: Delavska participacija v Tanzaniji (gibanje za nacionalno osvoboditev; Dr. IMMANUEL KILIMA BAVU: Delavska participacija in partijska supremacija v Tanzaniji; Aktualna tema: ROLAND COLIN: Ali je samoupravljanje smiselno v Afriki?

Opština (Beograd) št. 1-2/1982

Članki: RADIVOJE MARINKOVIĆ: Odkod težnja biti država – Prispevek k proučevanju obstoječih oblik etatizma v naši družbi; SADIJA ARNAUT: Mesto Sarajevo in združene občine v mestu; ŽARKO RISTIĆ: Analiza družbenih dohodkov občine in skupne porabe v poustavnem obdobju; NIKOLA TRBOJEVIĆ: Vloga občine v družbeni samozaščiti; VOJISLAV RAIJČ: Uresničevanje samoupravljanja delavcev v delovnih skupnostih organov uprave; *Samoupravna praksa*: DOBO ŠANDOR: Problemi in naloge pri uresničevanju ustavne koncepcije občine v SR Srbiji; MILOŠ MIJALKOVIĆ: Razvoj samoupravnih in delegatskih odnosov v Beogradu; *Raziskovanja*: MIRJANA DINEVA: Vloga subjektivnega faktorja v družbenoekonomskem in socialnem razvoju komune.

Pregled (Sarajevo) št. 3/1982

Članki: JELENA BARBEROVIĆ: Teorija resnice in rasti znanja v filozofiji znanosti Karla Popperja; NIJAZ DIZDAREVIĆ: Zgodovinski prispevek Lenina k marksistični teoriji o nacionalnem vprašanju; NIJAZ MESIHOVIĆ: Temeljne značilnosti razredov in slojev v sodobnem kapitalizmu; ISMET GRBO: Nekatera sodobna pojmovanja diktature proletariata; ĐORĐE POPOV: Delovanje zakona vrednosti na svetovnem trgu in nadnacionalne družbe; SLOBODAN JOVANOVIĆ: Strukturne težave razvitih držav; *Prevod*: ELE ALENIUS: Mednarodni detant in cilj socializma v Zahodni Evropi; *Prikazi*.

UDC 340.130.53(497.1):659

OSOLNIK, Bogdan: On The Foundations of the Public Information System in Yugoslavia, Critical Notes to the Federal Bill Draft.

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 9-10, p. 1066-1080

Critical notes to the Federal Bill Draft on the public information System, recently proposed by the Federal Executive Council and subjected to public debate, were given by the author. He particularly emphasizes the fact that the Draft treats public information as a unilateral process in which working people and citizens appear merely as objects of information. The concept of the information system should be, according to the author, supplemented by communication which presupposes a multilateral system. The Draft emphasizes particularly the political aspect of information and less the other interests of people. A more precise definition of the public information system, a clear distinction between organs and means of communication, the realization of regulations concerning sources of information as well as freedom and responsibility in public information, is recommended by the author. Not only organizations and organs, but also citizens should take part in this process on international level. In the concluding part the author considers whether the establishment of new agencies for the protection of the rights of participants in public information is reasonable, since these rights can not be insured by regulations and establishment of new institutions only.

UDC 327.32:323.272

CARATAN, dr. Branko: Models and Perspectives of Socialism

Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. XIX, No. 9-10, p. 1198-1204

Circumstances leading to the model of socialism, proclaimed by Stalinism after Lenin's death as the only possible model, are discussed by the author. It was this model from which the recipe for the revolution obligatory for the world communist and workers movement was derived as well as later, the only valid conception of Marxism which is best expressed by the closed and final system known as "diamat" and "histomat". It was only after 1948 when these monoliths and models started to crack, that discussions on the validity of the major underlying principles opened up. It became obvious that the model of the first successful revolution proved to be irrepeatable, since autonomous revolutionary strategies were adopted by following socialist revolutions; unsuccessful socialist revolutions were, as a rule, imitations of the soviet model which proved to be inconsistent with concrete circumstances in these countries. Polemics regarding this problem have opened up again in connection with the Polish way to Socialism.

UDK 340.130.53(497.1):659

OSOLNIK, Bogdan: O temeljih sistema javnega obveščanja v SFRJ.
Kritične pripombe k osnutku zveznega zakona.
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX., št. 9–10, str. 1066–1080

Avtor naniza v prispevku tehtne pripombe k osnutku zakona o temeljih sistema javnega obveščanja, ki ga je pripravil zvezni izvršni svet in o katerem se začinja javna razprava. Predvsem ugotavlja, da obravnava osnutek zakona javno informiranje tako, kot da gre za enosmeren proces, v katerem so delovni ljudje in občani le objekt informiranja. Zavzema se, da se pojem sistema obveščanja dopolni s komuniciranjem, ki predpostavlja večsmeren proces. Zakon izpostavlja predvsem politični vidik informiranja, manj pa druge interese ljudi. Avtor priporoča jasnejšo opredelitev sistema javnega obveščanja, natančnejše razločevanje med glasili in občili, izpopolnitev določil o virih informacij, o svobodi in odgovornosti v javnem informiranju. Na mednarodni ravni komuniciranja mora biti poleg organov in organizacij v ta proces vključen tudi občan. Na koncu razmišlja o smiselnosti ustanavljanja novih družbenih organov za varstvo pravic udeležencev v javnem obveščanju in poudarja, da teh pravic ni mogoče uveljaviti zgolj s predpisi in ustanavljanjem novih institucij.

UDK 327.32:323.272

CARATAN, dr. Branko: Modeli in perspektive socializma
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX., št. 9–10, str. 1198–1204

Avtor obravnava okoliščine za nastanek modela socializma, kakršnega je po Leninovi smrti stalinizem razglašal za edino možnega v vsem svetu. Iz tega obrazca je bil izpeljan tudi za svetovno komunistično in delavsko gibanje obvezen recept revolucije, kasneje pa tudi edino veljavno pojmovanje marksizma, kot se kaže v zaprtem in dokončnem sistemu dijamata, histomata itd. Ko so se po letu 1948 začeli ti modeli oziroma monoliti krhati, so se obnovile razprave o veljavnosti glavnih temeljev, na katere se ti monoliti opirajo. Pokazalo se je, da je model prve uspešne socialistične revolucije neponovljiv in da so potekale vse kasnejše socialistične revolucije po poti avtonomnih revolucionarnih strategij; da so praviloma revolucije, ki niso bile uspešne, posnemale model, ki ni ustrežal konkretnim razmeram v njihovih deželah. V novejšem času je polemika okoli modela ponovno odprta ob primeru poljske poti v socializem.

PREJELI SMO V OCENO

Antonio Gramsci: Izbor političnih spisov 1914—1926, urednik izbora Boris Muževič, izd. Komunist, Ljubljana 1982, 176 str. zbirka »Temelji« XVI. zvezek.

Miha Ribarič, Ciril Ribičič: Kardeljeva zamisel družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 384 str., zbirka Družboslovje.

Tone Stojin: Prosti čas, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 99 str., knjižnica Sindikati št. 50.

Martin Ivanič, France Kresal, Janko Prunk, Miroslav Stiplovšek: Pot slovenskega delavstva v Delavsko enotnost, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 120 str.

Jože Šter: Prepričanje in dokazi, pripravila politična šola CK ZKS, izd. Komunist, Ljubljana 1982, 91 str., zbirka Temelji marksizma.

Zbornik: Odgovornost v samoupravni družbi (družboslovne razprave na Ziherlovih dnevih 1981), izd. FSPN-Center za družbenopolitično izobraževanje, Ljubljana 1982, 618 str., knjižnica FSPN.

Zbornik: Nekateri vidiki planiranja in razvoja kadrov, uredil dr. Stane Možina, izd. Center za samoupravno normativno dejavnost Ljubljana 1982, 165 str., kadrološki priročnik.

Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU, 1981/1-2, Projekt izdaj del Marxa in Engelsa v slovenščini, prevodi, študije, izd. SAZU, Ljubljana 1982, 306 str.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Vlado Benko: Obnašanje neuvrščenih v Organizaciji združenih narodov

Zoran Trputeč: Strategija razvoja ter vloga znanosti in tehnologije v DVR

Breda Pavlič: Nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev

Ilija Mrmak: Značilnosti razvoja in preobrazbe visokošolskega izobraževanja

Rudi Lešnik: Prosti čas kot samoupravna kategorija

Boris Bergant: Program in perspektive »zelenih«

Jože Šter: Sredstva posvečujejo cilj (o koncepcijah abstraktnega humanizma avtoritet druge internacionale)